

Р.Б. СУЛЕЙМЕНОВ АТЫНДАҒЫ ШЫҒЫСТАНУ ИНСТИТУТЫ
ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ ИМЕНИ Р.Б. СУЛЕЙМЕНОВА
R.B. SULEIMENOV INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES

ҚАЗАҚСТАН ШЫҒЫСТАНУЫ

№ 4, 2022

Р.Б. СҮЛЕЙМЕНОВ АТЫНДАҒЫ ШЫҒЫСТАНУ ИНСТИТУТЫ

**ҚАЗАҚСТАН
ШЫҒЫСТАНУЫ**
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ
№ 4, 2022

ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ ИМЕНИ Р.Б. СУЛЕЙМЕНОВА

**КАЗАХСТАНСКОЕ
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ**
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
№ 4, 2022

2022

R.B. SULEIMENOV INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES

**KAZAKHSTAN ORIENTAL
STUDIES**

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 4, 2022

2022

Ғылыми журнал

**Журнал 2022 жылдан
бері шығады**

**Құрылтайшы және
баспагер:**

Р.Б. Сүлейменов
атындағы Шығыстану
институты

**Редакция мен
баспагер мекен
жайы:**

Занды мекен жайы:
Қазақстан, Алматы қ.,
Шевченко к-сі 28,
050010

Нақты мекен жайы:
Қазақстан, Алматы қ.,
Құрманғазы к-сі 29,
050010

**Журнал Қазақстан
Республикасы
Ақпарат және
қоғамдық даму
министрлігінде 2021
жылдың 16
тамызында
тіркелген, куәлік
№KZ54VPY00039118**

**«ҚАЗАҚСТАН ШЫҒЫСТАНУЫ»
№ 4, 2022**

Бас редактор:

Мәсімханұлы Дүкен, филология
ғылымдарының докторы, профессор, Р.Б. Сүлейменов
атындағы Шығыстану институтының бас директоры
(Алматы, Қазақстан)

Ғылыми редактор:

Байдаров Еркін Ұланұлы, философия
ғылымдарының кандидаты, доцент, Р.Б. Сүлейменов
атындағы Шығыстану институтының жетекші ғылыми
қызметкері, (Алматы, Қазақстан)

Жауапты редактор:

Белғожа Ернұр Қуатұлы, тарих
ғылымдарының кандидаты, Р.Б. Сүлейменов атындағы
Шығыстану институтының ғалым-хатшысы (Алматы,
Қазақстан)

Научный журнал

**Журнал издается с
2022 года**

**Учредитель и
издатель:**

Институт
востоковедения
имени Р.Б.
Сулейменова

**Адрес редакции и
учредителя:**

Юридический адрес:
Казахстан г.
Алматы, ул.
Шевченко 28,
050010

Фактический адрес:
Казахстан, г.
Алматы, ул.
Курмангазы 29,
050010

**Журнал
зарегистрирован в
Министерстве
информации и
общественного
развития
Республики
Казахстан от 16
августа 2021 года,**

**«КАЗАХСТАНСКОЕ
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ»
№ 4, 2022**

Главный редактор:

Масимханулы Дукен, доктор
филологических наук, генеральный директор
Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова
(Алматы, Казахстан)

Научный редактор:

Байдаров Еркин Уланович, кандидат
философских наук, доцент, ведущий научный
сотрудник Института востоковедения имени Р.Б.
Сулейменова (Алматы, Казахстан)

Ответственный редактор:

Белгожа Ернур Куатулы, кандидат
исторических наук, ученый-секретарь Института
востоковедения имени Р.Б. Сулейменова (Алматы,
Казахстан)

Scientific journal

**The journal has
been published since
2022**

**Founder and
publisher:**

R.B. Suleimenov
Institute of Oriental
Studies

**Editorial office and
founder address:**

Legal address:
Kazakhstan Almaty,
st. Shevchenko 28,
050010

Actual address:
Kazakhstan, Almaty,
st. Kurmangazy 29,
050010

**The journal was
registered with the
Ministry of
Information and
Public Development
of the Republic of
Kazakhstan on
August 16, 2021,
certificate no.
KZ54VPY00039118**

**«KAZAKHSTAN ORIENTAL STUDIES»
№ 4, 2022**

Chief Editor:

Duken Masimkhanuly, Doctor of Philology, General
Director of the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies
(Almaty, Kazakhstan)

Scientific editor:

Yerkin Baidarov, Candidate of Philosophical
Sciences, Associate Professor, Leading Researcher at the R.B.
Suleimenov Institute of Oriental Studies (Almaty, Kazakhstan)

Responsible editor:

Yernur Belgozha, Candidate of Historical Sciences,
Scientific Secretary of the R.B. Suleimenov Institute of
Oriental Studies (Almaty, Kazakhstan)

Редакциялық алқа:

Бас редактор:

Мәсімханұлы Дүкен, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының бас директоры, филология ғылымдарының докторы, профессор (Алматы, Қазақстан)

Ғылыми редактор:

Байдаров Еркін Ұланұлы, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының жетекші ғылыми қызметкері, философия ғылымдарының кандидаты, доцент (Алматы, Қазақстан)

Жауапты редактор:

Белғожа Ернұр Қуатұлы, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының ғалым хатшысы, тарих ғылымдарының кандидаты (Алматы Қазақстан)

Техникалық редактор:

Тұрлығожаева Алтынгүл Дүйсенқызы, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының қоғаммен байланыс жөніндегі маманы (Алматы, Қазақстан)

Редакция алқасының мүшелері:

Әбусейітова Меруерт Қуатқызы, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты Республикалық тарихи материалдарды зерттеу ақпараттық орталығының директоры, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Алматы, Қазақстан)

Каримова Рисалат-Биби Усмановна, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының Ұйғыртану орталығының жетекшісі, тарих ғылымдарының докторы, доцент (Алматы, Қазақстан)

Ким Герман Николаевич, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Азия зерттеулер институтының директоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Алматы, Қазақстан)

Мұқаметханұлы Нәбижан, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Қазіргі заманғы Қытайды зерттеу орталығының директоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Алматы, Қазақстан)

Кожирова Светлана Басиевна, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының бас ғылыми қызметкері, «Астана» халықаралық ғылыми кешенінің Қытай және Азия зерттеулер орталығының жетекшісі, саяси ғылымдарының докторы, профессор (Алматы, Қазақстан)

Дүйсен Ғалымжан Мұстахимұлы, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты бас директорының ғылым жөніндегі орынбасары, экономика ғылымдарының докторы, доцент (Алматы, Қазақстан)

Томохико Уяма, Хоккайдо университетінің Славян зерттеулер орталығының профессоры, PhD (Саппоро, Жапония)

Чэн Ян, Шанхай жаһандық басқару және аймақтық зерттеулер академиясының атқарушы президенті, Шанхай халықаралық зерттеулер университетінің профессоры, PhD (Шанхай, Қытай)

Ли Джу-Юн, Торонто университетінің профессоры, PhD (Торонто, Канада)

Зия-Ул-Хак Мухамед, Исламабад халықаралық ислам университетінің Исламтану институтының бас директоры, профессор (Исламабад, Пәкістан)

Атабаки Тоурадж, Нидерланды Корольдігі Өнер және ғылым академиясының Халықаралық әлеуметтік тарих институтының профессоры, PhD, (Амстердам, Нидерланды)

Батырхан Болатбек Шәденұлы, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының жетекші ғылыми қызметкері, PhD (Алматы, Қазақстан)

Николаева Камила Сергеевна, Ташкент мемлекеттік шығыстану университеті, Қытай тарихы, мәдениет, саясат және экономика кафедрасының меңгерушісі, саясаттану ғылымдарының кандидаты (Ташкент, Өзбекстан)

Масабаев Қанат Ізімұлы, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты бас директорының стратегиялық даму және халықаралық байланыстар жөніндегі орынбасары (Алматы, Қазақстан)

Әмірбекова Сағыныш Көпеновна, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының докторантура мен магистратура бойынша ғалым хатшы (Алматы, Қазақстан)

Редакционная коллегия:

Главный редактор:

Масимханулы Дукен, Генеральный директор Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, доктор филологических наук, профессор (Алматы, Казахстан)

Научный редактор:

Байдаров Еркин Уланович, ведущий научный сотрудник Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, кандидат философских наук, доцент (Алматы, Казахстан)

Ответственный редактор:

Белгожа Ернур Куатулы, ученый секретарь Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, кандидат исторических наук (Алматы, Казахстан)

Технический редактор:

Турлыгожаева Алтынгуль Дуйсеновна, специалист по связям с общественностью Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова (Алматы, Казахстан)

Члены редколлегии:

Абусеитова Меруерт Хуатовна, директор Республиканского информационного центра по изучению исторических материалов при Институте востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН РК (Алматы, Казахстан)

Каримова Рисалат-Биби Усмановна, руководитель Центра уйгуроведения Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, доктор исторических наук, доцент (Алматы, Казахстан)

Ким Герман Николаевич, директор Института азиатских исследований КазНУ им. Аль-Фараби, доктор исторических наук, профессор (Алматы, Казахстан)

Набижан Мукаматханулы, директор Центра исследований современного Китая КазНУ им. Аль-Фараби, доктор исторических наук, профессор (Алматы, Казахстан)

Кожирова Светлана Басиевна, главный научный сотрудник Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, руководитель Центра Китайских и Азиатских исследований Международного научного комплекса Астана, доктор политических наук, профессор (Алматы, Казахстан)

Дуйсен Галымжан Мустахимулы, заместитель генерального директора по науке Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, доктор экономических наук, доцент (Алматы, Казахстан)

Томохико Уяма, профессор Центра славянских исследований при Университете Хоккайдо, PhD (Саппоро, Япония)

Чэн Ян, PhD, профессор, Исполнительный президент Шанхайской академии глобального управления и региональных исследований Шанхайского университета международных исследований (Шанхай, Китай)

Ли Джун-Юн, PhD, профессор Университета Торонто (Торонто, Канада)

Зия-Ул-Хак Мухамед, Генеральный директор Института исламских исследований Международного исламского университета, профессор (Исламабад, Пакистан)

Атабаки Тоурадж, PhD, профессор Международного института социальной истории Королевской академии искусств и наук Нидерландов (Амстердам, Нидерланды)

Батырхан Болатбек Шәденұлы, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының жетекші ғылыми қызметкері, PhD (Алматы, Казахстан)

Николаева Камила Сергеевна, Ташкентский государственный университет востоковедения, заведующая кафедрой Истории, культуры, политики и экономики Китая, кандидат политических наук (Ташкент, Узбекистан)

Масабаев Канат Изимович, заместитель генерального директора по стратегическому развитию и международным связям Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова (Алматы, Казахстан)

Амирбекова Сағыныш Копеновна, ученый секретарь по докторантуре и магистратуре Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова (Алматы, Казахстан)

Editorial Board:

Editor-in-Chief:

Masimkhanuly Duken, General Director of R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Doctor of Philology, Professor (Almaty, Kazakhstan)

Science Editor:

Baidarov Yerkin, Leading Researcher of R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor (Almaty, Kazakhstan)

Responsible editor:

Belgozha Yernur, Scientific Secretary of the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Candidate of Historical Sciences (Almaty, Kazakhstan)

Technical editor:

Turlygozhayeva Altyngul, Public Relations Specialist at the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies (Almaty, Kazakhstan)

Members of the Editorial Board:

Abuseitova Meruert, Director of the Republican Information Center for the Study of Historical Materials of the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan (Almaty, Kazakhstan)

Karimova Risalat-Bibi, Head of the Uighur Studies Center of the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Almaty, Kazakhstan)

Kim German, Director of the Institute of Asian Studies of the Al-Farabi Kazakh National University, Doctor of Historical Sciences, Professor (Almaty, Kazakhstan)

Nabizhan Mukhametkhanuly, Director of the Center for Studies of Modern China of Al-Farabi Kazakh National University, Doctor of Historical Sciences, Professor (Almaty, Kazakhstan)

Kozhirova Svetlana, Chief researcher of the Institute of the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Head of the Center for Chinese and Asian Studies of the International Scientific Complex Astana, Doctor of Political Sciences, Professor (Almaty, Kazakhstan)

Duisen Galymzhan, Deputy Director General for Science of the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Doctor of Economics, Associate Professor (Almaty, Kazakhstan)

Tomohiko Uyama, Professor of the Slavic-Eurasian Research Center at Hokkaido University, PhD (Sapporo, Japan)

Cheng Yang, Executive President в Shanghai Academy of Global Governance and Area Studies, Shanghai International Studies University, PhD, Professor (Shanghai, China)

Lee Joo-Yup, Professor of the University of Toronto, PhD (Toronto, Canada)

Zia-Ul-Haq Mohammed, General Director of the Institute of Islamic Studies of the International Islamic University, Professor (Islamabad, Pakistan)

Atabaki Touraj, Professor at the International Institute for Social History of the Royal Academy of Arts and Sciences of the Netherlands, PhD (Amsterdam, the Netherlands)

Batyrkhan Bolatbek, Leading researcher of the R. B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, PhD, (Almaty, Kazakhstan)

Nikolaeva Kamilla, Head of the Department of Chinese History, Culture, Politics and Economics of the Tashkent State University of Oriental Studies, Candidate of Political Sciences (Tashkent, Uzbekistan)

Masabaev Kanat, Deputy Director for Strategic Development and International Relations of the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies (Almaty, Kazakhstan)

Amirbekova Sagynysh, Academic Secretary for Master's and Doctoral Studies, R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, (Almaty, Kazakhstan)

МАЗМҰНЫ

Алғысөз.....	16
---------------------	-----------

Шығыс елдерінің тарихы мен мәдениеті

Жеменей И.

«Бабырнама» - Қазақстан және Орталық Азияның тарихи-мәдени ортақ құндылығы.....	21
---	----

Хосе Бенедито Де Альмейда-кіші, Жизель Тиаго Рибейро Амадо

Тайцзицун: қазіргі синологиялық зерттеулер шеңберінде оның дәстүрлі қытайлық жекпе-жек өнері ретіндегі маңызын зерттеу.....	35
---	----

Шығыс елдері қарым-қатынастары

Мирзаев Дж. З.

Рәміздер бірегейлік пен мемлекеттілікті зерттеу көзі ретінде.....	43
---	----

Ниязов Т. З., Жолочиева Э.Т.

ШҰАР Қызылсу-Қырғыз автономиялық округінің қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдайы.....	53
---	----

Рамазанов А.А., Кренгауз И.Н.

Орталық Азия мемлекеттерінің өңірлік бірегейлігі.....	63
---	----

Оспанов Н.М.

Оңтүстік Кореяның гендерлік мәселелер бойынша БҰҰ-мен ынтымақтастығы.....	74
---	----

Деректану

Торланбаева К.У.

Ескі түрік руникалық жазуының таралуы.....	85
--	----

Шығыс филологиясы

Молотова Э.М.

Орта ғасырдағы түркі халықтарының жазба мұрасы.....	96
---	----

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Предисловие</i>	16
--------------------------	----

История и культура Восточных стран

Жеменей И.

<i>«Бабырнама» - историко-культурная общая ценность Казахстана и Средней Азии.....</i>	21
--	----

Жизель Тиаго Рибейро Амадо, Хосе Бенедито де Алмейда-младший

<i>Тайцзицюань: изучение его значения как традиционного китайского боевого искусства в рамках современных синологических исследований.....</i>	35
--	----

Страны Востока в международных отношениях

Мирзаев Дж. З.

<i>Символы как источник изучения идентичности и государственности.....</i>	43
--	----

Ниязов Т.З., Жолочиева Э.Т.

<i>Современное социально-экономическое положение Кызылсу-Кыргызского автономного округа СУАР.....</i>	53
---	----

Рамазанов А.А., Кренгауз И.Н.

<i>Региональная идентичность Центрально-Азиатских государств.....</i>	63
---	----

Оспанов Н.М.

<i>Сотрудничество Южной Кореи с ООН по гендерным вопросам.....</i>	74
--	----

Источниковедение

Торланбаева К.У.

<i>Распространение древнетюркской рунической письменности.....</i>	85
--	----

Восточная филология

Молотова Э.М.

<i>Письменное наследие тюркских народов средневековья.....</i>	96
--	----

CONTENT

Foreword.....	16
<i>History and culture of the Eastern countries</i>	
Zhemenev I. «Babyrnama» - historical-cultural common value of Kazakhstan and Central Asia.....	21
Giselly Tiago Ribeiro Amado, José Benedito de Almeida Jr. Tai chi chuan: exploring its significance as a traditional chinese martial art within contemporary sinological studies.....	35
<i>The countries of the East in international relations</i>	
Mirzaev J. Z. Symbols as a source the study of identity and statehood.....	43
Niyazov T.Z., Zholochieva E.T. Current socio-economic situation of Kyzylsu-Kyrgyz SUAR autonomous district.....	53
Ramazanov A.A., Krengauz I.N. Regional identity of Central Asian states.....	63
Ospanov N.M. South Korea's cooperation with the UN on gender issues.....	74
<i>Source study</i>	
Torlanbayeva K.U. Distribution of the old türkic runic writing.....	85
<i>Oriental Philology</i>	
Molotova E.M. Written heritage of the turkic peoples of the middle ages.....	96

АЛҒЫСӨЗ

Шығыстану (ориенталистика) – Азия және Солтүстік Африка елдерінің тарихын, экономикасын, тілдерін, этнографиясын, мәдениетін, дінін, философиясын, материалдық және рухани мәдениеттерінің ескерткіштерін кешенді түрде зерттейтін ғылым. Бұл оның негізгі анықтамасы. Дәл осы ғылымды атау үшін «ориенталистика» термині қолданылады, яғни шығыстану ғылымының екінші атауы бар, ол – ориенталистика.

Шығыстану ғылымы өз ішінде мынадай аймақтық салаларға бөлінеді: египтология, семитология, ассириология, арабистика, шумерология, урартология, кумранистика, малаистика, ирантану, түркітану, синология (қытайтану), моңғолтану, үндітану, жапонтану және т.б.

Шығыстану ғылымына Азия мен Солтүстік Африка елдерін іштей салаларға және аймақтарға бөліп қарастыру үрдісі тән. Ол үрдіс бойынша Шығыс елдерінің тарихын, экономикасын, әдебиетін және тілін зерттеуге мамандану, мысалы: шығыстанушы-тарихшы, шығыстанушы-лингвист т.б. Сонымен бірге, Азия мен Солтүстік Африка елдерінің дінін, философиясын, мәдениетін жеке салаларға жіктеп қарастыру. Мысалы, араб елдерінің қазіргі саяси проблемаларына сараптама жасау немесе Қытайдың Орта Азия елдерімен болған экономикалық қатынастарын зерттеу.

Бүгінде шығыстану ғылымының зерттеу аясы кеңейіп, негізгі мақсаты – Шығыстың және Орталық Азия елдерінің, оның ішінде, еліміздің осы уақытқа дейін бұрмаланған тарихын, рухани-мәдени қазынасын терең зерттеп, Шығыстың және Түркі әлемінің әлемдік өркениеттің дамуына қосқан үлесін баршаға нақтылап, анықтап беру болып табылады. Оған қоса, шығыстану ғылымының алдында әртүрлі өркениеттер арасындағы диалогты қалыпты арнаға түсіріп, қазіргі әлемдегі бірқатар маңызды тарихи-мәдени, рухани, саяси және ұлттық проблемалардың әділ шешімін табу міндеті тұр.

Біздің елімізде шығыстану ғылымы саласымен арнайы айналысатын Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі жанындағы Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты бар. Құрылғанына ширек ғасырдан асқан ғылыми орталық Азия мен Солтүстік Африка елдерін, Қазақстан мен Шығыс елдері қарым-қатынасының тарихи-мәдени, әлеуметтік-экономикалық, саяси, діни, сонымен қатар, өркениет және мәдениетаралық қырларына іргелі және қолданбалы негізде жүйелі зерттеулер жүргізіп келеді.

Институтта аталған сала мамандарының үлкен қосыны шоғырланған. Сонымен бірге, Институттың халықаралық байланыс ауқымы да өте кең. Институт ғалымдары әлемнің көптеген елдерінің іргелі ғылыми орталықтарымен, жетекші ғалымдарымен бірге қоян-қолтық жұмыс істеп келеді. Міне осы жағдайдың бәрі Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты алдына үлкен міндет қойып отыр. Ол міндет болса – Институттың өзінің жеке ғылыми басылымын (хабаршы) шығару.

Осыған байланысты Институт 2022 жылдан бастап «Қазақстанның шығыстану ғылымы» атты журнал шығаруды қолға алды. Журналда отандық және шетелдік белгілі шығыстанушы ғалымдардың, магистранттар мен докторанттардың шығыстану ғылымының өзекті мәселелеріне, Азия мен Солтүстік Африка елдерінің тарихы мен мәдениетіне, тілі мен әдебиетіне, экономикасы мен ішкі-сыртқы саясатына қатысты, сондай-ақ, Қазақстан мен Шығыс елдері арасындағы тарихи-мәдени, әлеуметтік-экономикалық, саяси, діни байланыстарын қарастырған еңбектері жарияланады. Уақытша, жылына басылымның 2 нөмірін шығару көзделуде.

Журналда жарияланған материалдар ғылыми қауым үшін ғана емес, жалпы оқырмандар үшін де қызықты әрі пайдалы болады деп үміттенеміз. Осы саладағы барлық мамандарды шығармашылық ынтымақтастыққа шақырамыз.

Сіздерден тың да сүбелі еңбектер күтеміз.

Дүкен Мәсімханұлы

Бас редактор, Р.Б.Сүлейменов атындағы
Шығыстану институтының бас директоры,
филология ғылымдарының докторы, профессор.

ПРЕДИСЛОВИЕ

Востоковедение (ориенталистика) – наука, комплексно исследующая историю, экономику, язык, этнографию, культуру, религию, философию, памятники материальной и духовной культуры стран Азии и Северной Африки. Это его основное определение. Для данной науки используется термин «ориенталистика», то есть, это второе название востоковедения.

Внутри востоковедение подразделяется на такие региональные области, как: египтология, семитология, ассириология, арабистика, шумерология, урартология, кумранистика, малаистика, иранистика, тюркология, синология (китаеведение), монголоведение, индология, японистика и т.п.

Востоковедению присущ процесс рассмотрения стран Азии и Северной Африки, изнутри разделив на отрасли и регионы. Исходя из этого, имеются специализации по исследованию истории, экономики, литературы и языка стран Востока, например: историк-востоковед, лингвист-востоковед и др. Наряду с этим, религия, философия, культура стран Азии и Северной Африки рассматриваются, классифицируясь по отдельным отраслям. К примеру, экспертиза по современным политическим проблемам арабских стран или исследование экономических отношений Китая со странами Центральной Азии.

Ныне, ареал исследований востоковедения расширился и основной его целью является углубленное исследование по сей день искаженной истории и духовно-культурных богатств стран Востока и Центральной Азии, в частности, нашей страны, конкретизация и определение вклада Востока и Тюркского мира в развитие мировой цивилизации. А также, перед востоковедением поставлена задача – уравновесить диалог между различными цивилизациями и найти справедливое решение для ряда важных историко-культурных, духовных, политических и национальных проблем современного мира.

В нашей стране есть Институт востоковедения им. Р.Б. Сулейменова при Министерстве Науки и высшего образования Республики Казахстан, непосредственно занимающийся наукой востоковедения. Научный центр с историей более, чем четверть века, проводит системные фундаментальные и прикладные исследования стран Азии и Северной Африки, историко-культурные, социально-экономические, политические, конфессиональные, а так же, цивилизационные и межкультурные аспекты взаимоотношений Казахстана и стран Востока.

В Институте сконцентрирована большая армия востоковедов. Также, масштаб международных связей Института очень широк. Ученые Института тесно работают с крупными научными центрами и ведущими учеными многих стран мира. И все это возлагает на Институт востоковедения им. Р.Б. Сулейменова большую задачу – выпуск собственного научного издания (вестник) Института.

В связи с этим, с 2022 года, Институт приступил к изданию журнала «Казахстанское востоковедение». В журнале будут опубликованы работы отечественных и зарубежных известных ученых, магистрантов и докторантов, посвященные актуальным вопросам востоковедения, в которых рассматриваются история и культура, язык и литература, экономика, внешняя и внутренняя политика стран Азии и Северной Африки, а также, историко-культурные, социально-экономические, политические, религиозные связи между Казахстаном и странами Востока.

Надеемся, что материалы, опубликованные в журнале, будут полезны и интересны не только научному сообществу, но и широкому кругу читателей. Всех специалистов по данной отрасли приглашаем к творческому сотрудничеству.

Ждем от вас оригинальных и интересных работ.

Дукен Масимханулы

Главный редактор, генеральный директор
Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова,
доктор филологических наук, профессор.

FOREWORD

Oriental Studies (Orientalism) is the science comprehensively exploring the history, economy, language, ethnography, culture, religion, philosophy, monuments of the material and spiritual culture of Asia and North Africa. This is the principal definition of it. The term "Orientalism" is used for this science, i.e. it is the second name of oriental studies.

Inside Oriental Studies is subdivided into regional fields such as: Egyptology, Semitology, Assyriology, Arab Studies, Sumerology, Urartology, Qomran Studies, Malay Studies, Iranian Studies, Turkology, Sinology, Mongolian Studies, Indology, Japanese Studies, etc..

Oriental Studies is inherent in the process of looking at the countries of Asia and North Africa by dividing them into branches and regions from inside. Based on this, there are specialisations for the study of the history, economy, literature and language of Eastern countries, for example: orientalist historian, orientalist linguist, etc. At the same time, religion, philosophy and culture of Asian and North African countries are also examined, being classified into separate branches. For example, expertise on contemporary political issues in Arab countries or research on China's economic relations with Central Asian countries.

Today, the area of Oriental studies has expanded and the main objective is to study the distorted history and spiritual and cultural wealth of the Eastern and Central Asian countries, in particular our country, to specify and define the contribution of the East and the Turkic world in the development of the world civilization. In addition, the Oriental studies have the task of counterbalancing the dialogue between different civilizations and finding equitable solutions for a number of important historical, cultural, spiritual, political and national problems of the modern world.

In our country, there is the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies under the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan is directly engaged in the science of Oriental Studies. The scientific centre with a history of more than a quarter of a century, conducts systematic fundamental and applied research into the countries of Asia and North Africa, historical, cultural, socio-economic, political, confessional, as well as civilizational and intercultural aspects of relations between Kazakhstan and the countries of the East.

The Institute is host a large army of Orientalists. Also, there is a very large scale of international ties of the Institute. The researchers of the Institute work closely with major research centres and leading scientists in many countries of the world. And all this puts on R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies a big task - to publish its own scientific publication (bulletin) of the Institute.

In this regard, since 2022, the Institute has started to publish the journal "Oriental Science of Kazakhstan". The journal will publish the works of domestic and foreign renowned scientists, undergraduates and doctoral students on current issues of Oriental Studies, which address the history and culture, language and literature, economy, foreign and domestic politics of Asia and North Africa, as well as, historical, cultural, socio-economic, political, religious relations between Kazakhstan and the countries of the East.

We hope that the materials published in the journal will be useful and interesting not only to the scientific community, but also to a wide range of readers. We invite all specialists in this field to creative cooperation.

We are looking forward to original and significant works from you.

Duken Massimkhanuly

Chief Editor, Director General

R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies,
Doctor of Philological Sciences, Professor.

МРНТИ 17.82.90

Жеменей И.*әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан**E-mail: jemeneyislam@yahoo.com*

«БАБЫРНАМА» - ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ОРТАЛЫҚ АЗИЯНЫҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ ОРТАҚ ҚҰНДЫЛЫҒЫ

Аңдатпа. Мақалада Заһиреддин Мұхаммед Бабырдың «Бабырнамасының» Қазақстан мен Орталық Азияның тарихи-мәдени ортақ құндылығы екендігі қарастырылады. Бабырнама түркі тілінде жазылған түркі тарихының тарихнамасы ретінде қазіргі түркі халықтарының тілдік қазынасы, әрі түркі тілдері бойынша зерттеу жұмысы үшін аса құнды құрал, дереккөз бола алады. «Бабырнама» тарих, тіл, әдебиет, салт-дәстүр, этнос, жағрафия және тағы басқа салаларды қамтыған көлемді еңбек. Оның басты артықшылығы – ортағасырда тарихи оқиғалар жылнама сипатында естелік етіп жазылған бірегей шығарма. Тарихи дерек ретінде ондаған тілге аударылған бұл еңбек түркі тілінің этимологиясын және қазіргі кездегі ортағасырлық түркі сөздерінің түркі халықтары арасындағы қолданысын зерттеп, зерделеуге мол мүмкіндік береді. Бұл мақала Қазақстан мен Орта Азияның негізгі әдеби шығармаларының бірі ретінде «Бабырнаманың» тарихи-мәдени құндылығын зерттеуге және талдауға бағытталған. Зерттеу барысында «Бабырнаманы» құрудың тарихи мән-мәтініне, оның қазақ және Орта Азия мәдениетін қалыптастыруға ықпалына талдау, сондай-ақ оның мәдени мұраны сақтау мен берудегі рөлін анықтау жүргізіледі. Қойылған міндеттерге қол жеткізу үшін әдебиетті талдау, тарихи зерттеу әдістері, сондай-ақ осы аймақтың басқа әдеби шығармаларымен компаративті талдау әдістері қолданылды. Зерттеу «Бабырнаманы» қазақ және Орта Азия халықтарының рухы мен құндылықтарын бейнелейтін маңызды тарихи-мәдени туынды ретінде анықтауға мүмкіндік берді. «Бабырнама» Қазақстан мен Орта Азияның мәдени мұрасының ажырамас бөлігі болып табылады, айтарлықтай тарихи-мәдени құндылыққа ие. Оны зерттеу және сақтау осы аймақтың мәдени әртүрлілігін түсіну және сақтау үшін өте маңызды.

Түйін сөздер: Бабырнама, Заһиреддин Мұхаммед Бабыр, тарихи-мәдени құндылық, тіл қазынасы, түркі халықтары.

Кіріспе

Қазақстан мен Орталық Азияның тарихы мен мәдениеті көне заманнан келе жатқан мұралар мен дәстүрлерге бай. Бұл тұрғыда түріктің ұлы билеушісі әрі ақыны, Бабыр шах деген атпен танымал Заһиреддин Мұхаммед Бабырдың жазған шығармасы – «Бабырнама» ерекше орын алады. Бұл көлемді еңбек тек тарихи шежіре ғана емес, сонымен қатар Тимуридтер дәуірінің рухы мен дәстүрін бейнелейтін мәдени ескерткіш. Бабыр шах өзінің «Бабырнамасында» өлкенің тарихи оқиғаларын, мәдени ерекшеліктерін, этнографиялық ерекшеліктерін, оның ішінде қазіргі Қазақстан аумағы мен Орталық Азияның іргелес аймақтарын сипаттайды. Зерттеу Бабырнаманың аймақтың тарихын, мәдениетін және тілін зерттеу үшін қайнар көзі бола алатынына және оның Қазақстан мен Орталық Азияның мәдени мұрасын заманауи түсінуге қалай әсер ететініне назар аударады. Бұл зерттеу тек «Бабырнама» мәтінін талдап қана қоймай, оның қазіргі зерттеушілер мен тарих пен мәдениет сүйер қауым алдында өлкенің бейнесін қалыптастырудағы рөлін қарастырады.

Осылайша, бұл зерттеу Қазақстан мен Орталық Азияның мәдени мұрасын түсінуге және бағалауға ықпал етеді, сонымен қатар оны түсіндіру мен зерттеудің жаңа перспективаларын ұсынады.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Мақалада аналитикалық, тарихи және лингвистикалық зерттеу әдістері қолданылады. Аналитикалық әдіс «Бабырнама» мәтінін жан-жақты қарастыруға, негізгі тақырыптар мен мотивтерді анықтауға, сонымен қатар оның құрылымы мен мазмұнын анықтауға мүмкіндік береді. Шығарманың жасалуындағы тарихи жағдайды зерттеп, «Бабырнамда» суреттелген тарихи оқиғалар мен кейіпкерлерді талдау үшін тарихи әдіс қолданылады. Лингвистикалық әдіс «Бабырнамеде» қолданылған түрік тілінің тілдік ерекшеліктері мен этимологиясын зерттеу үшін қолданылады, бұл ортағасырлық мәтіндегі түрік сөздері мен экспрессивтік құралдардың қолданылу тенденцияларын анықтауға көмектеседі.

Талқылау

Зәһиреддин Мұхаммед Бабыр адамзат тарихының саяси-қоғамдық, мәдени-әдеби салаларында өзіндік өшпес із қалдырған тұлға. Ол 1483 жылдың 14 ақпан айында Әндіжанда Ферғана уәлаятында туып, 1530 жылдың 26 желтоқсан айында Аграда қайтыс болды. Бабыр ұлы мемлекет қайраткері, ойшыл қаламгер, тарихшы, білімдар, ғалым, ірі қолбасшы, шапағаты мол адам, табиғатты сүйген, өркениетке ұмтылған, жаны нәзік, адамдық қасиет иесі ретінде ерекше тарихи тұлға. Ол Әмір Темірдің бесінші ұрпағы, мәдениет пен өркениетке айрықша көңіл бөліп, атадан қалған қасиет ретінде өзі де, әулеттері де, адамзат тарихында әдебиет пен өнерде мәңгілікке өшпес із қалдырған жан. Сондай-ақ Бабыр қазақ хандығының құрылған датасын шамалап жазған «Тарих-и-Рашиди» кітабының авторы Мырза Мұхаммед Қайдар Дұғлаттың туған бөлесі болады. Мырза Қайдардың әкесі Мырза Мұхаммед Үсейін көреген оның тоғыз жасқа толар-толмас шағында Мұхаммед Шейбани тарапынан 1508 жылы Гератта өлтірілді. Сөйтіп Мырза Қайдар тұл жетім қалғанда Бабыр оны өз қамқорлығына алып үш-төрт жыл жақсы қамқор болып, оны тәрбиеледі. Сосын өзінің сұрауы бойынша нағашы атасы Саид ханның жанына кетіп, жиырма төрт жыл оның қолында жан-жақты білім мен әскери өнерді үйреніп өсті. Саид хан Тибет жорығында 1533 жылдың 9 шілдесінде тұңшықпа ауруынан қаза тапты. Оның орнына баласы Рашид хан Жаркентте таққа отырған соң Мырза Қайдардың жауларының өсектері бұрынғы жанашыр ұстазы мен туыстарына қарсы шыға бастады. Сол себепті Мырза Қайдар Тибетте жүрген жерінен Үндістанға аттанып Бабырдың ұлы Құмаюн патшаны паналап, оның қолдауымен Кешмирді жаулап, патшаның атынан ол өлкені қаза тапқан 1551 жылына дейін билеп тұрды. Сондықтан Мырза Қайдардың өмірін, әкімдігі және шығармашылығын Бабыр мен оның ұрпақтарынан бөлек қарастыру мүмкін емес. Өйткені Мырза Қайдарды тұл жетім қалғанда Бабыр өз қамқорлығына алып бірнеше жыл бағып, тәрбиелеп, есін жиюға мүмкіндік берген болса, Саид хан қазасынан кейін оның ұлы Рашид ханның қуғынына ұшырағанда Бабырдың ұлы Құмаюн оған сүйеніш болды. Құмаюнның қолдауымен Кешмирді билеп, сонда Бабырнама кітабын оқып, соған еліктеп өзінің ғұмырнамалық «Тарих-и-Рашиди» кітабын парсы тілінде жазып шықты. Осылайша Орта Азияның екі ғасырлық беймәлім беттері түркі және парсы тілдерінде хатталып бүгінге жетті. Сондықтан Бабырнама мен Тарих-и-Рашиди еңбектері моңғол мен түркі тарихының ортақ жәдігері іспеттес. Сондай-ақ Бабырнама түркі тілінде жазылған түркі тарихының жалғыз тарихнамасы ретінде қазіргі түркі халықтарының тілдік қазынасы әрі түркі тілінің зерттеу жұмысына аса құнды құрал бола алады.

Зерттеу нәтижелері

Көрнекті мемлекет қайраткері, ғалым, ақын Зәһиреддин Мұхаммед Бабырдың (1483-1530) «Бабырнама», «Диуан», «Аруз рисаласы», «Мұбаиын» атты ханәфи фикһы негізінде жазған мәснәуи және Қожа Аһмет Аһрардың «Рисалейе Вәлидие» атты еңбегін парсышадан түркі тіліне тәржімалап, мұраға қалдырған аса құнды шығармалары бар.

«Бабырнама» тарих, әдебиет, салт-дәстүр, этностар, жағрафия, тіл тағы басқа салаларды қамтыған еңбек ретінде ерекшеленіп тұр. Оның басты артықшылығы: біріншіден - ортағасырда түркі тілінде жазылған бірегей тарихнама, екіншіден – 1494-1529 жылдар аралығындағы тарихи оқиғаларды жылнама сипатында естелік етіп жазған. Бірақ 1510, 1511, 1512, 1513, 1514, 1515, 1516, 1517 және 1521, 1522, 1523, 1524 жылдардағы жазбалары қазірге дейін айналымда жоқ. Неге? Ол жылдардың оқиғалары жазылмаған ба? Әлде жазылып, жоғалып кеткен бе? Деген сұрақтар жауапсыз қалып келе жатыр. Аталған жылдары 1494-1503 Фарғакна, 1503-1520 Кабул, 1520-1529 жылдар аралығында Үндістан тарихын баяндаған. Үшіншіден - түркі тілінде жазылған болса да, тарихи дерек ретінде ондаған өзге тілге аударылған. Төртіншіден - түркі тілінің этимологиясын, ортадағы қолданысын және қазіргі кездегі ортағасырлық түркі сөздерін түркі қауымдары арасында қалай қолданыста екенін зерттеп, зерделеуге мол мүмкіндік береді. Сондай-ақ қазақ пен қазақы сөздерінің түп төркінін ұға алуымызға септігін тигізеді.

Бабыр мен Бабыр ұрпақтары Үндістанда 1525-1862 жылдары Бабыр империясын құрып, билік жүргізген жалғыз түркі нәсілі. Оның Үндістан жорығына көптеген түркі және өзге тайпалар қатысқан. Солардың қатарында қазақ сардарларының орны айырықша.

Бабыр шығармасының «Кабул оқиғалары» атты тарауларында көптеген тайпалардың аты аталады.

Енді Бабыр заманындағы Кабул уәлаятындағы сан-алуан ру-тайпалардың есімдерін атап көрелік:

Түріктер (اتراك), аймақ (ایماق), арабтар (اعراب), дәри тілділер (دری زبانان), пәрашы (پراچی), бәрки (برکی), некдери (نکدري), пәшаи (پشایی), өзбектер (اوزبکان), ұғлағшы (اوغلاغچی), ұйғыр (اوغور), емектас (ایمکداش), барин (بارین), бәдахшандық (بدخشانیان), барластар (برلاسها), бәлүчтер (بلوچان), бәнгеш (بنگش), баһарлу (بهارلو), бекжек (بيکجک), бек тархандар (بيک ترخانان), бегиалдар (ترکمان), тәрхандар (ترخانيان), түрік (ترک), түрікмен (ترکمان), түркмен қарақойлы (ترکمان), жет (جت), жет (جت), тоқшы (توقچی), түмен сағәриші (تومن ساغريشي), түмен моғол (تومن مغول), шеркеш (چرکس), шағатай (چغتای), шекрек (چرکس), шударлықтар (چودريها), сәрсенбілік (چهارشنبه), хорасандық (خراسانی), хәрылшы қызыр хейіл (سیدان ترمذ), хатаи (خطای), хугиани (خوگيانی), дұғлат (دوغلان), термез сейіттері (غوری), сығаншы (سیقانچی), шыму хейіл (شمو خيل), иса хейіл (عيسى خيل), ғәлші (غلچی), ғури (غوری), фәрмел (فرمل), қыпшақ (قبيچاق), қарақойлы (قراقويونلو), қазақ (قزاق), қалмақ (قلماق), қошын (قوجين), һазара қауымы (قوم هزاره), қызылбас (قىزىل باش), қызылбастар (قىزىلباشيان), кабулдықтар (کابلان), көре кетри (کورہ کتری), Көкілтас (کوکلداش), гушыран (گوچوران), лүлиан (لولين), материдтіктер (ماتريديه), моғол (مغول), моғолдар (مغولان), маңғыт (منغت), мәһменд (مهمند), мындық (مینگليغ), нарын (نارين), некөз (نکوز), нуһани (نوحانی), ниязи (نيازی), никдари (نيکدري), нилабтықтар (نيلابيان), һазара (هزاره), түрікмен һазаралары (هزاره های ترکمان), сұлтан мәсд һазаралары (سلطان مسعودی). Бабыр жоғарыда бір қауым немесе тайпа аты ретінде жазыпты. Анығы «қазақ» қауымы ұлттық-этникалық, қоғамдық, мәдени, саяси, экономикалық сатыларды өткізіп, ұлт қауымдастыққа айналды. Қауымдардың саяси-экономикалық қуаты жеткіліксіз болған жағдайда ұлтқа айналуы екіталай.

ЗӘҺИРЕДДИН МҰХАММЕД БАБЫР (1483-1530)

Нәсіреддин Һомаион
(1508-1556)

Жалаледдин Мұхаммед Акбар
(1542 - 1605)

Нұреддин Мұхаммед Жаһангир
(1569 - 1627)

Шаһабеддин Мұхаммед Шаһжаһан
(1592 - 1666)

Мұһиеддин Аурангзиб (Аләмгир)
(1618-1707)

Баһадүршаһ II
(1776 - 1862)

Қазақ және қазақы һәм алаш сөздері жайында

Бабырнама еңбегі «алаш» сөзінің қайдан шыққанын жазған. Алаш сөзі Сұлтан Әбусаид мырза әулеттерінің бірі Сұлтан Маһмұд туралы жазғанда тілге тиек болады. Онда: (سلطان محمود خان دين كيچيك سلطان احمد خان ايدى كيم آله خانغه مشهور دور الچه نينگ وجه تسميه سى مونى ديرلر كيم قلماق و مغول تىلى بيله اولتور گوچى نى الاجى ديرلار. قلماق نى نيچه قاتلا باسيب قالين كيشى سين قيرغان اوچون الاجى ديدى. كثر استعمال بيله الچه بولوبتور. بو تاريخ ده خان لار نينگ ذكرى مكررا تقريب بيله كيلگوسيدور وقايع و حالات لارى اندا لار دا (مذكور بولغوسيدور) «Сұлтан Маһмұд ханнан кіші баласы Сұлтан Аһмет хан еді, ол Алшы ханға мәшһүр-дүр». Алшы аталу себебі жайлы: «Қалмақ пен моғол тілдерінде өлтіргішті Алашы деген. Қалмақты неше қайта басып, қалың жұртын қырғаны үшін Алашы депті, көп қолданыла келе Алшы болып тұр» /14/ деген. Алаш атауын осы себепке байланысты болжаған Бабыр – «алаш» сөзінің шығу түбірін алғаш зерделеген ғалым. Осы жайды Абай «Біраз сөз қазақтың түбі қайдан шыққандығы туралы» атты жазбасында: «Аһмет хан қалмақты көп шауыпты, көп қырыпты. Қалмақ рахымсыздығына қарай «Мынау бір алашы болдығой» депті, жан алушы болды дегеннің орнына. Сондықтан ол кісі Алаша хан атаныпты. «Бабыр нәмада» солай жазылған. Сонан соң хан бұл атты қалмақ қорыққаннан қойды ғой, енді сіздер шапқан уақытта «алашы-алашы» деп ұран-сүрен салыңыз деп бұйырып, бұларға айғай салғанда көп жанның айғайымен «алаш-алаш» деп кетіпті. Сондықтан «алаш-алаш» болғанда, Алаша хан болғанда, қалмаққа не қылмап едік деп, алаш ұранды қазақ атанған себебі сол екен» (11-157)

Бабыр Қазақ хандары Әдік сұлтан мен Қасым ханды былай еске алады: «Өзгеден кіші, тағы бір қыздан үлкен Сұлтан Нигар ханым еді. Оны Сұлтан Маһмұд мырзаға ұзатқан-ды. Мырзадан Сұлтан Уайыс атты бір ұлы болды. Оның әңгімесі осы тарихта келтіріледі. Сұлтан Маһмұд мырза өлгеннен кейін Нигар ханым ұлын алып, ешкімге хабар қылмай Ташкентке, ағаларына барып еді. Шейбани хан Ташкент пен Шаһрохие қалаларын басып алғанда Нигар

ханым он-он екі моғол нөкерімен қашып Әдік сұлтанға барды. Бірнеше жылдан соң Әдік сұлтанға тиді. Ол Шыңғыс ханның үлкен ұлы Жошы нәсілінен, қазақ сұлтандарының бірі болған. Әдік сұлтаннан екі қызы болды. Бірінің Шейбан сұлтандарына және бірін Сұлтан Саид ханның ұлы Рашид сұлтанға берді. Әдік сұлтаннан соң Қазақ ұлысының ханы Қасым хан болды. Өңгімелерге қарағанда, Қазақ хандары мен сұлтандарының арасында ешкім ол ұлысты Қасым хандай берік қолға алып билеген емес. Ерікті әскері үш жүз мыңға жуық болған. Қасым хан өлген соң Нигар ханым Қашғарға, Сұлтан Саид хан қасына келді». Бабырдың Қазақ хандығы жайын жақсы білгенін жоғарыдағы әңгімеден байқауға болады.

Біз осы басылымда «Бабырнама» кітабының түпнұсқалық түркі тіліндегі мәтіні мен сөйлем құрылымын қаз-қалпында беруге тырыстық. Шындығына келгенде, мәтіннің санаулы сөзін қазақшаға бейімдеп аударғанда бәрі түсінікті болады. Бабыр тілін бүгінгі заманда бізге жатсындырған екі себеп бар: біріншісі – арадан ғасырлар өткендігі, екіншісі – осы уақыт аралығында екі түрлі графикамен таңбаланып кеткендігі болып тұр.

Бабыр Қазақ хандығын жақсы білген. Оған Қасым ханға берген бағасы дәлел. Бабырдың Қасым ханға ондай баға беруі – аса маңызды һәм шындықтың тарихи мәйегі. Өйткені біріншіден, Бабыр патша – Қасым ханның замандасы, екіншіден, Бабыр негізін қалаған тарихта теңдесі жоқ ұлы империясы жүздеген жылға жалғасып, адамзат мәдениеті мен руханиятына баға жетпес жәдігерлер қалдырған тұлға ретінде Қасым ханға берген бағасының айырықша мәні бар. Сол себептен Қасым ханның Қазақ хандығындағы ерекше орнына тереңірек көңіл бөліп, зерделеуге тиіспіз. Оның бір айғағы Қасым хан қыпшақ даласын түгелдей Қазақ хандығының иелік етуіне жол ашты.

Бабыр аталған кітабында «қазақ» сөзін түрлендіріп, әртүрлі мағынада қолданған. Мәселен: *«еркіндік сүйгіш»*, *«халықшыл»* сынды ұғымдарға сыйдырып пайдаланған. Солардың бірсыпырасы мынадай:

«ایکینچی قیز مینینگ والدہم قتلق نگار خانیم ایدی. اکثر قزاق لایق لار دا و فترت لارده مینینگ بیلان بیله ایدی لار»

«Екінші қыз менің анам Құтлық Нигар ханым еді. Көбінесе қазақлықтарда таққа таласып бүлік шыққанда менімен бірге еді».

Бұл сөйлемде анасы Құтлық Нигар ханымның автормен *қазақлықтарда* бірге болғанын ескерсек, Бабыр анасын қарақшылық пен барымта жасауға өзімен бірге алып жүрмесі анық. Сондықтан «қазақ+лық» аталған мәтінде орталық биліктен шеттеп, еркін жүрісті меңзейді. Бұл жайт үш себепті орын алуы мүмкін: бірі – таққа таласқан қарсыластың қуатты болуынан даланы пана тұтып, қашқын күйде жүруі. Екіншісі – орталық билікке бағынғысы келмейтіндер далада аң аулап, сәтті уақытын күтіп тіршілік ете тұруы. Үшіншісі – болмыс-табиғаты қалалық тіршілікті сүймейтін жандар, қазақылық өмір салтын ұстанады. Олар – даладағы еркін өмірді қалайтын адамдар. Мұндай жайттар «Тарих-и Рашиди» кітабында да жазылған.

Бабыр тағы да әкесінің әмірлерін таныстырып баға берген тұсында «қазақ» сөзінің тіркесін былай қолданған: «...Тағы бірі Қасымбек еді. Қаушын (ру) еді. Бұрынғы Әндіжан қосынының бектерінің бірі болған. Асанбектен соң менің жанымда билік иесі болды. Өмірінің соңғы кездерінде билігі мен беделі артты және өксімеді. Мәрт кісі еді. Бір мәрте Касан өңірін шапқан өзбектің артынан барып жайпап тастаған. Омар Шейх мырза қасында қылыш сермеп жүрген-ді. Иасы кешігі (өткелі) ұрысында да жақсы шабысты. Қазақлықтарда Мәшһа тауынан Сұлтан Маһмұд ханның қасына бармақ ниетін қылғанда Қасымбек айырылып, Хұсрау шаһ қасына кетті. Бұл мәтінде «қазақ+лық» сөз тіркесі «еркін өмір салтындағы далалық» деген ұғымды білдіреді. Бұл адамдар өмірден шаршап-шалдыққанда жайлауға барып демалып, бой жазған жағдайды меңзейді. Екінші жағынан түркілер қаншалықты қалада тұрса да далаға, оның еркін өміріне сағынышы жоғалмаған. Сондықтан «Бабырнама» кітабын өзге тілдерге аударма жасаған аудармашылар «қазақлық» сөзін «барымта» деп бір сарында аудара берген. Бұл – бір сөздің түрленіп, бірнеше мағынада

қолданылғанына көңіл бөлмегеннен туындап отырған жайт. Өйткені «қазақлық» тіркесін барлық жерде «барымта» деп тәржімаласақ, Бабыр патша барымтаға барып жүрген болса, оның есімі ұлы патша қатарында ұлы барымташы деген атпен де танылар еді. Барымта жасау – Бабыр табиғатына жат қылық.

«Қазақлық» тіркесін Бабырдың мына сөйлемінен қарайық. Онда: «...Тағы бірі Уәйіс Лағәри еді. Самарқандтық Тоқшы елінен еді. Омар Шейх мырза қасында соңғы кездерде өте жақын жүрген еді. Менімен бірге қазақлықтарда жүретін. Ақыл-парасаты жақсы еді. Біршама бүлікшіл еді», – деп жазған. Бұл мәтінде де «қазақлық» барымташылық мағынадан алыс тұр. Себебі олжасы жоқ бұл қандай барымташылық? Бабыр барымтаға шыққан болса қай жерге барымта жасап, қандай мал-мүлікті олжалағанын бір рет болса да айтар еді.

Бабыр Сұлтан Аһмет балаларының жайын жазғанда «қазақлық» сөзін тағы да қолданады. Онда: «...Үшінші қызы Айша Сұлтан бегім еді. Бес жасында Самарқандқа келгенде маған атастырған еді. Соңыра жорықтарда Хожәндқа келді, алып едім (үйленген едім). Самарқандты екінші рет алғанда бір ғана қызы болып еді, неше күннен соң тәңірі рақметіне барды. Ташкенттің бүлігінен бұрынырақ әпкесінің тұрткісімен менен шықты (ажырасты)». Бұл мәтінде «қазақ+лық» сөзі «жорықтар» дегенді меңзейді. Бәлкім, партизандық тұтқиылдан жасалатын жорықтар болып тұрған. Бабыр осында Айшаның жалғыз қызы болғанын «бір ғана қыз» деп береді.

Бабыр Сұлтан Әбу Саид мырзаның балалары жайын айтқанда:

«اوچونچى قزاق بىگىم ايدى»

«Үшінші Қазақ бегім еді», – деп жазды.

Бабыр кітабының тағы бір тұсында «Қыпшақ» деген жазылады. Онда:

«خسرو شاه ايدى تركستان ليق قپچاق دين دور»

«Хұсрау шаһ еді, ол түркістандық қыпшақтан дүр», – делінген.

Осы Қыпшақ тайпасы кейінгі тарихта қазақ халқының құрамындағы бір ру болып аталады. Сол кезде қазақ халқынан бөлек тарихнамаларда аты аталып жүрген ру-тайпалар кейін қазақ құрамына енгенін көреміз. Бұл жайтты дерекпен зерделесек, «қазақ» сөзінің этимологиясын анықтауға септігін тигізеді. Ал Түркістан түркі тайпаларының біртұтас ел болғандығының атауы еді. Өйткені тарихшылар Түркістан атауын тілге тиек еткенде түркі елін меңзейді. Сондықтан Қазақ елі тарихи Түркістан кеңістігінің бір бұтағы болып, жаңаша атаумен тарихи арнасында өз Елдігін атажұртында жалғастырып келеді.

Бабыр еңбегінде 1496 жылғы оқиғаларды баяндағанда «қазақ жігіттер» деген тіркесті қолданған:

«تولون خواجه مغول نى ايکى اوچ يوز قزاق بىگيت لار بيله ايلغار بياردوک»

«Төлен қожа моғолды екі-үш жүз қазақ жігіттермен жорыққа аттандырдық».

Бұл мәтіндегі «қазақ жігіттер» сөз тіркесіне зер салғанда «қазақ» сөзі «партизандық іс-қимылға шыңдалған ерікті жауынгер» дегенге саяды. Бабыр «қазақ» сөзін осы мағынада қолданғанын кітаптың тағы бір тұсында көреміз:

«تولون خواجه آتلىق بارين نينگ مردانه و سرآمد و قزاق بىگيت لار يدين ايدى. آتام غمر شيخ ميرزا رعايت قىليب ايدى و هنوز رعايت قىلماق ته ايدى. مين خود تربيت قىليب بىگ قىليب ايديم. عجب مردانه و قزاق بىگيت ايدى. رعايت ارزنده سى ايدى»

«Төлен қожа атты барынның ер, бетке ұстары қазақ жігіттерден еді. Әкем Омар Шейх мырза жанашырлық қылып еді, қазір де жанашыр болып жүр. Мен өзім тәрбиелен, бек қылып едім. Ғажап ер және қазақ жігіт еді. Жанашырлыққа лайықты еді».

Бабыр біз негізге алған түркі тілінде жазылған «Бабырнама» кітабының 86 және 88-беттерінде де «қазақ+лық» тіркесті қолданған. Сонымен бірге моғол ұлысы туралы өз көзқарасын білдірген. Онда:

«مينينگ آنم قاشيدا مينگ بيش يوز ايکى مينگ گا ياووق مغول اولوسى دين بار ايدى. ينه حصاردين حمزه سلطان و مهدي سلطان و محمد دوغلت الار بيله اوهمونچه چاغلىق مغول كىليب ايدى: هميشه يمانلىق و بوزوقچى ليق مغول اولوسى دين

بولاكىلگاندور»

«Менің анамның қасында мың бес жүз, екі мыңға жуық моғол ұлысынан бар еді. Тағы һисардан Әмзе сұлтан, Меһди сұлтан және Мұхаммед дұғлат. Олармен бірге де соншалық моғол келіп еді. Қашанда жамандық пен бұзақылық моғол ұлысынан болатұғын», – делінген.

Осы тұста моғол ұлысына қатысты Бабырдың берген бағасына тоқтаған себебіміз: ол моғол, қазақ, тағы басқа ұлыстарды бір-бірінен ажыратып, оларға өз көзқарасын анық білдіріп отырған. Мұнда Бабыр өзінің моғол еместігін нақтылап тұрса да, еуропалық ғалымдар оның Үндістанда құрған империясын Моғол империясы деп атағанының жөні жоқ екенін көрсетеді. Оларға Бабыр империясын Моғол империясы деудің не қажеті болған? Екінші мәселе – парсы және түркі тарихшылары Шыңғыс хан мен оның ұрпақтарын «моғол» деп жазады. Ал қазақ ғалымдары оны моғол, моңғол, монғұл, моңғұл, тағы басқа түрлендіріп жазып жатады. Оны қалай түсінеміз? Тарихта бір шындық бар. Ол жаулаушы ел ұдайы жаулап алған жергілікті күшті елдің құрамына еніп, ассимиляцияға ұшырап, сол елдің болмысының бір бөлшегіне айналып отырған. Еуропалықтар, арабтар, парсылар һәм түркілер осындай тарихи процестерді басынан өткізіп, талай рет өзге ұлыстарды өз құрамына енгізіп, бойына сіңіріп отырды. Сондай заңдылық негізінде Түмен Балтабасұлы (1884–1957): «Бұл жерден кімдер кетіп, кім қалмаған?! Қара жер қаза жетсе кімді алмаған?! Қызылбас, Қытай, Қыпшақ, Қырым, Қырғыз, Айладыр алтау болса, Қалмақ жетеу – Ерлерден ертедегі қалынған жер», – деп жырлағандай, қазақ халқы да жеті жұртты өз бойына сіңіріп келді.

Бабыр тағы бір әңгімесінде:

«اندجان دا قيشلاماق دين غنيم كيشى سى گا هيچ ضرر و آسيبى ييتماس بلكه او غورلىق و قزاق لىق بيله كوچلاتماكى نينگ احتمالى باردور»

«Әндіжанда қыстаудан жаудың кісісіне еш зарары мен зияны тимес, бәлкім, ұрлық пен қазақылықпен бірге күшейіп кетулерінің ықтималы бар», – деген еді. Сондай-ақ:

«اوشبو قيشلاق ته ايكاندا خدای بيردى توغچى كيم يانگى رعايت قىلىپ بىگ قىلىپ ايديم. ايكى اوچ قاتلا توشوب تتبل نينگ قراغىنى باسيب باشلار كيسيب كىلتوردى. اندجان و اوش نواحى سيدىن هم قزاق يىگىت لار : عيارلىق بيله تينماى بارىب ايلقى لارين سوروب كيشى لارين اولتوروب بسيار عاجز قىلدىلار»

«Сол қыстауда болғанда Құдайберді Тоқшыға мейір-шапағат көрсетіп, бек қылып едім. Ол екі-үш рет қайта барып Тәнбәлдің қарсылығын басып, басын кесіп алып келген. Әндіжан мен Ош өңірінде де қазақ жігіттер әшиарлықпен тынбай шабуылдап, жылқыларын айдап, кісілерін өлтіріп, қатты әлсіреткен болатын». Бабыр жоғарыдағы үзінділерде «қазақты», «әшиар» сөзімен балама сөз етіп қолданған. «Әшиар» сөзіне парсы түсіндірме сөздіктерінде былай анықтама берілген: «әшиар – шапшаң, батыр, зерек, епті, жасампаз және сиқыршы адам. IX ғасырда керуен жолын кесіп, алған олжаларын халық игілігіне жаратып жүретін мәрт, жауанмәрт, жауынгер, батыр». Жақып ибн Лейс Саффар есімді әшиар 868–878 жылдары әшиарлар топтарының қолдауымен Бағдаттағы халифаға қарсы шығып, Иран мен Ауғанстан аймақтарындағы Кабыл, Герат, Керман және Фарс территориясын халифатқа бағынбайтын дербес, өз билігіндегі ел деп жариялады. Сөйтіп Иранның шығыс өңірінде орналасқан Систанда Зэрәнж қаласын астана етіп, алғаш рет халифаттан тәуелсіз саффари үкіметін құрды.

Бабыр өз шығармасында «қазақ» сөзін молынан қолданып, лексикалық мағынасын зерттеп-зерделеуге зор мүмкіндік береді. Оның еңбегінде кездесетін «қазақ» сөзінің тізімі әрі қарай жалғаса береді. Тек қана осы тұста Бабырдың айтқан ойынан ой туып, бір ұрымтал сөздің реті келіп тұр. Бабыр Үндістан елін жаулап алғандығы туралы айтқанда, ол елдің өткеніне біраз көз жүгіртіп, кітабында былай жазған:

«حضرت رسالت زمانيدىن بو تاريخ قه چه اول يوز پادشاه لارى دين اوچ كيشى هندوستان ولايتيغە مسلط بولوب: سلطنت قىلىپ تورلار. بير سلطان محمود غازى و اولادى هندوستان مملكتى دا مدت مديد سلطنت تختى غه اولتوروب تولار ايكينچى سلطان شهاب الدين غورى و قول لارى و توابعى كوب بيل لار بو ممالك دا پادشاه لىق سوروبتورلار. اوجونچى مين دورمين»

«Әзіреті Рәсул заманынан бұл тарихқа дейін жүздеген патшадан үш кісі Үндістан уәлаятын жаулап, салтанат құрған. Бірі – Сұлтан Маһмұд Ғазналық және әулеттері Үндістан мемлекетінде ұзақ уақыт патша тағында отырған. Екіншісі – Сұлтан Шаһабеддин гури мен айналасындағылар көп жыл бұл мемлекетте патшалық құрды. Үшіншісі мен дүрмін». Бабыр осы мәліметті бере тұрып, Үндістан тарихына шолу жасап, пікір білдіреді. Онда ол:

«ولی مینینگ ایشیم اول پادشاه لارنینگ کا اوخشلما: نی اوچون کیم سلطان محمود هندوستان نی کیم مسخر قیلدی: خراسان تختی انینگ تحت ضبطی دا ایدی و خوارزم و دارالمرز سلاطینی انگا مطیع و منقاد ایدی. سمرقند پادشاهی انینگ زیر دستی ایدی: چریکی ایکی لک بولماسا خود بیر لک ته نی سوز ایدی. ینه غنیم لاری راجه لار ایدی. تمام هندوستان بیر پادشاه دا ایملس ایدی. هر راجه بیر ولایت ته اوزباشی چه پادشاه لیک قیلور ایدی»

«Бірақ менің ісім ол патшалардікіне ұқсамайтын, не үшін десек Сұлтан Маһмұд Үндістанды жаулап алды, Хорасан тағы оның билігінде еді және Хarezм шекаралас сұлтандар оған бағынышты болған. Самарқанд патшалығы оның қол астында еді. Ерікті әскері екі жүз мың болмаса да өзі бір жүз мыңды құрайтын. Әрі жаулары ражалар еді. Бүкіл Үндістан бір патшалық емес-ті. Әрбір ража бір уәлаятта өз басына патшалық құрған еді».

Бабырдың әңгімесіне мұқият зер салғанда бүгінгі біртұтас Үндістан атты ірі мемлекеттің түркі патшаларының сол елге жасаған жорықтары әрі өктем саяси билігінің арқасында ражаларын біріктіріп құрған бір ел екендігін байқаймыз.

Дәл осылай Қытай, Ресей, Мысыр және мұсылман Таяу Шығыс, Еуропа елдерінің біртұтас ел болып бірігуіне түркі билеушілері әсер етті. Бабыр түркімін деген сыңай танытып түркі әдебиетінің теориялық еңбегін жазды, түркі тілін дамытып, сол тілде прозалық, поэзиялық шығармалар жазды. Сол себепті оның өмірлік жетістіктері мен шығармалары барлық түркітөктес халықтың ортақ қазынасы іспеттес. «Түркілік» ұғым барлық түркітөктес халық үшін тарихи-саяси һәм рухани-мәдени тұрғыдан маңызы зор.

Қорытынды

Біз «қазақ» сөзінің шығу тегіне зер салып, зерттегенде Абай Құнанбайұлының пікірін де ескергеніміз жөн болар. Абай: «Біраз сөз қазақтың түбі қайдан шыққандығы туралы» әңгімесінде көп жайтты айтқан. «Есте жоқ ескі мезгілде, маңғұлдан бір татар аталған халық бөлінген екен. Қытайлар «татан» деп жазды. Асыл түбі қазақтың – сол татар. Осы күнде де қазақтың төре нәсілдері өзін-өзі біз татармыз деп айтысады. Онысы біз келімсек емес, түпсіз емес, таза тұқымбыз деген орынға айтылады, татардың кім екенін білгендігімен айтқаны емес», – деген пікіріне қарағанда Абай Нәдір шаһ Афшар (1100–1160 һижри кәмәри, 1688–1748 милади) заманында өмір сүрген тарихшы Әбуасан ибн Мұхаммед Әмин Гүлістане жазған «Можмәл-от-Тәуарих» атты кітабын оқығанға ұқсайды. Өйткені Абай алыстан сермеп, «қазақ» сөзінің тарихын VII–VIII ғасырларда Ислам дінінің түркі даласына келуімен ұштастырып, маңғұлдан шыққандығына тоқтаған.

«Бабырнамадағы» түркі сөздер термині жайында: «Бабырнама» сөздігін жасап жатырмын. Оны жасауда сөздерін этимологиялық тұрғыдан әуелі төрт топқа бөлдім. Онда:

1. Түркі 2. Парсы, 3. Араб, 4. Өзге тілдердегі сөздер.

Ал түркі сөздерді де төрт топқа бөліп қараған жөн деп санадым. Онда:

Түркінің ескі сөздері:

1. Талау /5/ (تالاب)
2. Басу /5/ (باسيب)
3. Асыра /3/ (اسرو کوپ)
4. Ұлғай /3/ (اولغاييب)
5. Жуық /3/ (ياووش)

6. Жуық /3/ (ياووق)
7. Қоршаған /4/ (قاباغان)
8. Қуғыншы /4/ (قاوغونچی)
9. Қасында /4/ (قاشیدا)
10. Аймақ /5/ (ایماق)
11. Черик, жауынгер /4/ (چریک)
12. Қоршады /8/ (قاباب توشتی)
13. Күндіз-түні /8/ (کیجه و کوندوز)
14. Төменірек /9/ (قویی راق)
15. Ара қонып /9/ (ارا قونوب)
16. Тысқары /10/ (تاشقاری)
17. Түсірді «кұлатты» /10/ (توشوردی)
18. Ішінен /10/ (اچکار دین)
19. Жүздеді «бет алды» /10/ (بوزلاندی)
20. Жарасып /10/ (یاراشیب)
21. Екі қайта /10/ (ایکی قاتلا)
22. Ала алмай /11/ (آلا آلمای)
23. Жеткенде /11/ (ییتگاندا)
24. Алаңқай /12/ (اولانگ)
25. Ілгері+рек /13/ (ایلگار + راک)
26. Қолға түсті /13/ (ایلیک کا توشتی)
27. Баршасы /13/ (بارچه سی)
28. Именбей /13/ (ایمانمای)

Қолданыстағы түркі сөздер:

1. Өтер /3/ (اوتار)
2. Үшін /3/ (اوچون)
3. Бұзықтық /3/ (بوزوغلوق)
4. Мұнша /4/ (مونچه)
5. Қалың /4/ (قالین)
6. Жарақ /4/ (ياراق)
7. Соншалықты /4/ (مونداق)
8. Тұту /4/ (توتوش)
9. Елші /4/ (ایلچی)
10. Кішік, кішкентай /3/ (کیجیک)
11. Және /4/ (یاننا)
12. Жемек-кимек /4/ (بیماک کیماک)
13. Өз /4/ (اوز)
14. Өзге /4/ (اوزگا)
15. Мойын /5/ (بویین)
16. Тура /6/ (توغری)
17. Жағасында /6/ (یاقاسیدا)
18. Өте алмады /6/ (اوتا المادی)
19. Қарай /6/ (ساری)
20. Жоғары /6/ (یوقاری)
21. Бағыт /6/ (باقا)

22. Орта /6/ (اورتا)
23. Жорыққа жіберді /6/ (ایلغار بیباردی)
24. Үстіне /6/ (اوستیگا)
25. Су, өзен /6/ (سو)
26. Бірікті /7/ (بیرکیتی)
27. Қылыш /7/ (قلیچ)
28. Түсіріп /8/ (توشوروب)
29. Төсек /8/ (توشک)
30. Түсіп /8/ (توشوب)
31. Көрістім /8/ (کوروشتم)
32. Отырғыздым /8/ (اولتور غوزدوم)
33. Оң қол /8/ (اونگ قول)
34. Барша /8/ (بارچه)
35. Тұру /7/ (تورماق)
36. Таппай /7/ (تاппای)
37. Кейін /7/ (کیین)
38. Жетіп /7/ (یتیب)
39. Қашып шықты /8/ (قاجیب چقتی)
40. Қашырды /8/ (قاجوردی)
41. Жылдам /8/ (ایلدام)
42. Таң атқанша /9/ (تانگ آتقونچه)
43. Ұлық-кішік /9/ (اولوغ-کیچیک)
44. Жақсы-жаман /9/ (یخشی-یامان)
45. Атанып /9/ (آتیقیب)
46. Алғы /9/ (آلغو)
47. Жылады /12/ (بیغلادی)
48. Ұмыттың /12/ (اونوتونگ)
49. Бағыштапты /12/ (باغیشلابتور)
50. Жалғыз /13/ (یالغوز)
51. Мойнын ұрдырды /13/ (بوییغه اوردوردی)
52. Шарап ішпек /13/ (چاگیر ایچماک)
53. Тәңіріден қорықбай /13/ (تینگری دین قورقما)

Түркіленіп кеткен сөздер:

1. Нөкер –п /3/ (نوکر)
2. Тағам –а /3/ (طعام)
3. Пасық –а /3/ (فاسق)
4. Опа –п /3/ (بی+وفا) = опа+сыз
5. Гапыл- а /6/ (غافل)
6. Арам –а /3/ (حرام)
7. Халық –а /3/ (خلق)
8. Дүние –п /3/ (دنیا)
9. Тамам –а /3/ (تمام)
10. Қиямет –а /4/ (قیامت)
11. Лағнат –а /4/ (لعنت)

12. Ғайбат –а /4/ (غيبات)
13. Тағайын – а /6/ (تعيين)
14. Ғайып –а /6/ (غيب)
15. Тәжірибе – а /6/ (تجربه)
16. Хабардар –а+п /7/ (خبردار)
17. Мәшһүр –а /8/ (مشهور)
18. Тағзым –а /8/ (تعظيم)
19. Көзе –п /8/ (كوزه)
20. Құптан намаз- п /9/ (نماز خفتن)
21. Опасыз –п /9/ (بی وفا)
22. Апсана –п /9/ (افسانه)
23. Дәл –а /12/ (دال)
24. Сыр –а /12/ (سر)
25. Сәрсенбі-п /12/ (چهارشنبه)
26. Рамазан-п /12/ (رمضان)

Қосарланған сөздер:

1. Түркістан+дық –т+ п+ т /3/ (ترکستان ليق)
2. Рұқсат+ тіледі- а+т /9/ (رخصت تیلادی)
3. Сардар+лық –а+т /9/ (سردار ليق)
4. Бір + пара –т+п /10/ (بیر پاره)
5. Ғашық+тық –п+т /11/ (عاشق+لیق)

Ескерту: Біз осы Бабырнама еңбегінде түркі сөздерін төрт топқа бөліп қарастыруда бірнеше себеп бар. Біріншісі - түркінің ежелгі сөздер тобында кейбір сөздер қазіргі заманда қазақшада қолданыста бола тұра өзге түркі тілдерінде қолданыстан шығып қалған. Сол себептен оны ежелгі сөздер тобына алдық. Түркі сөздерін төрт топқа бөліп қарастыру шартты түрде болғаны үшін он басқаша бөліп қарастыруға болмайды деген сөз емес. Әсіресе тіл ғалымдары оған жаңаша сипатпен бөліп қарауына жол ашады деп ойлаймыз. Немесе осы ұсынысты қабылдап дамыта, жетілдіре түседі деп үміттенеміз. Осыған орай мысал ретінде айтар болсақ «ұлғаю» сөзі анадолы, өзбек пен әзірбайжан түркісінде қолданылмайды. Екіншіден - бүгінгі түрік тілдес елдерде бәріне түсінікті ортақ сөздер бар. Мәселен «үшін», «өтер», «бұзықтық» сынды сөздер. Бірақ ол сөздердің айтылуы түркі қауымы арасында әр түрлі болып келеді. Әрине оның себептері бар. Ол жайын кеңінен әңгімеге өзек етуге болады. Дегенмен бұл топтағы сөздер айтылуы мен мағыналары жақын және барлық түрік халықтарына ортақ қолданыстағы сөздер. Үшіншіден – араб және парсыдан енген сөздер кейде оның мағынасы шектеліп қолданылады. Мәселен «тамам» сөзі. Ал бұл сөз парсы мен араб тілінде қолданыс аясы кеңірек болып келеді. Сондай-ақ кейбір парсы – араб сөздері біртіндеп қолданыстан шығып жатады. Немесе қолданыс аясы тарыла бастайды. Мәселен «пасық» немесе «опа» сынды сөздер. Төртіншіден – бір өзге тілдің сөзімен түркі тілінің жалғауынан бір қосарланған сөз туады. Мәселен: ғашық парсы сөзін түркінің «тық» жұрнағынан ғашықтық қосарланған сөз туады. Сондықтан тіл ғалымдары «Бабырнама сөздігінен» көптеген бағытта түркінің тілдік ерекшелігі мен түрлі өзгерістері жайында зерттеп, зерделеуге мүмкіндік алады.

Әдебиет:

1. Заһиреддин Мұхаммед Бабыр, 2007. Бабырнама, Кабыл оқиғалары, баспаға дайындаған: доктор Шафиға Иарқын, Ауғанстан, Кабыл, академиялық басылым басқармасы, «Бәһир» баспасы. 384 б.

2. Заһиреддин Мұхаммед Бабыр, 1993. Бабырнама, орыс және өзбек тілдеріндегі аударма бойынша қысқартылған аудармасын қазақ тілінде жасаған: Байұзақ Қожабекұлы, «Атабек» баспасы, Алматы. 447 б.

3. Заһиреддин Мұхаммед Бабыр, 2022. Бабырнама, түпнұсқалық түркі тілінен аударған және алғы сөз, түсініктемелер жазған: Ислам Жеменей, Алматы. 382 б.

4. Мырза Мұхаммед Қайдар Дұғлат. 2014. «Тарих-и-Рашиди», текстологиясын жасаған, түсіндірмесін жазған: Ислам Жеменей, «Сенім» баспасы, Тараз Мемлекеттік университеті. 660+32 бет қосымша.

5. Мырза Мұхаммед Қайдар Дұғлат. 2020. «Тарих-и-Рашиди», текстологиясын жасаған, түсіндірмесін жазған: Ислам Жеменей, «Оғыз хан» баспасы, Тегран, 2020, 1 кітап. 230 бет.

6. Мырза Мұхаммед Қайдар Дұғлат, 2020. «Тарих-и-Рашиди», текстологиясын жасаған, түсіндірмесін жазған: Ислам Жеменей, «Оғыз хан» баспасы, Тегран, 2020, 2 кітап. 655 бет. 660+32 бет.

7. Мырза Мұхаммед Қайдар Дұғлат, 2020. «Тарих-и-Рашиди», текстологиясын жасаған, түсіндірмесін жазған: Ислам Жеменей, «Оғыз хан» баспасы, Тегран, 2020, 781 бет.

8. Мырза Мұхаммед Қайдар Дұғлат, 2020. «Тарих-и-Рашиди», парсы тілінен қазақ тіліне аударған, түсініктеме жазған: Ислам Жеменей, «Қазақ университеті» баспасы, Алматы, 1-кітап, 367 б. 2-кітап, 450 б.

9. «Тарих-и-Рашиди әдеби әлемі», 2009. Алматы, 2009. 200 б.

10. Заһиреддин Мұхаммед Бабыр энциклопедиясы, 2017. Ташкент. 687 б.

11. Абай (Ибраһим) Құнанбайұлы шығармаларының екі томдық толық жинағы. 2004. Алматы: Жазушы. Т. 2: Өлеңдер мен аудармалар. 336 б.

References:

1. Zahiruddin Mūhammed Babur, Baburnama, [Baburnama], Kabył oqıǵalary, baspaǵa daiyndaǵan: doktor Şafiga Iarqyn, Auǵanstan, Kabył, akademiialyq basylym basqarmasy, «Bāhir» baspasy, 2007, 384 p. [in Kazakh].

2. Zahiruddin Mūhammed Babyr, Baburnama, [Baburnama]. Orys jäne özbek tilderindegi audarma boiynşa qysqartylǵan audarmasy qazaq tilinde jasaǵan: Baiūzaq Qojabekūly, «Atabek» baspasy, Almaty, 1993, 447 p. [in Kazakh].

3. Zahiruddin Mūhammed Babyr, Baburnama. [Baburnama], tüpnūsqalyq türkı tilnen audarǵan jäne alǵy söz, tüsiniktemeler jazǵan: İslam Jemenei, Almaty, 2022, 382 p. [in Kazakh].

4. Myrza Mūhammed Qaidar Dūǵlat, «Tarih-i-Raşıdi». [Tarih-i-Raşıdi], Tekstologiyasyn jasaǵan, tüsındirmesın jazǵan: İslam Jemenei, «Senim» baspasy, Taraz Memlekettik universiteti, 2014, 660+32 p. qosymşa. [in Kazakh].

5. Myrza Mūhammed Qaidar Dūǵlat, «Tarih-i-Raşıdi». [Tarih-i-Raşıdi]. Tekstologiyasyn jasaǵan, tüsındirmesın jazǵan: İslam Jemenei, «Oǵyz han» baspasy, Tehran, 2020, 1 kitap,-230 p. [in Kazakh].

6. Myrza Mūhammed Qaidar Dūǵlat, «Tarih-i-Raşıdi». [Tarih-i-Raşıdi]. Tekstologiyasyn jasaǵan, tüsındirmesın jazǵan: İslam Jemenei, «Oǵyz han» baspasy, Tehran, 2020, 2 kitap,-655 bet. 660+32 p. [in Kazakh].

7. Myrza Mūhammed Qaidar Dūǵlat, «Tarih-i-Raşıdi». [Tarih-i-Raşıdi]. Tekstologiyasyn jasaǵan, tüsındirmesın jazǵan: İslam Jemenei, «Oǵyz han» baspasy, Tehran, 2020, 781 p. [in Kazakh].

8. Myrza Mūhammed Qaidar Dūǵlat, «Tarih-i-Raşıdi», parsy tilinen qazaq tiline audarǵan, tüsinikteme jazǵan: İslam Jemenei, «Qazaq universiteti» baspasy, Almaty, 1-kitap,-367 p. 2-kitap,-450 p. 2020. [in Kazakh].

9. «Tarih-i-Raşıdi әдеби әлемі». [World of Tarih-i-Raşıdi]. Almaty, 2009, 200 p, [in Kazakh].

10. Zahiraddin Mūhammed Babyr entsiklopediyasy.». [Encyclopedia of Tarih-i-Raşidi]. Taşkent, -2017, 687 p. [in Kazakh].

11. Abai (İbrahim) Qūnanbaiūly şyğarmalarynyň ekı tomdyq tolyq jinağy. ». [Two-volume complete collection of Abay (Ibrahim) Kunanbayuly's works]. Almaty: Jazuşy. – T. 2: Öleñder men audarmalar. – 2004 – 336 p. [in Kazakh].

Zhemenev I.

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

E-mail: jemeneyislam@yahoo.com

«BABYRNAMA» - HISTORICAL-CULTURAL COMMON VALUE OF KAZAKHSTAN AND CENTRAL ASIA

Abstract. The article considers that «Baburnama» by Zahiraddin Muhammad Babyr is a common historical and cultural value of Kazakhstan and Central Asia. «Baburnama» as a historiography of Turkic history, written in the Turkic language, is the linguistic heritage of modern Turkic peoples and a very valuable tool and source for research work on the Turkic languages. «Baburnama» is a voluminous work covering history, language, literature, traditions, ethnicity, geography and other areas. Its main advantage is that it is a unique work written in the form of a chronicle of the historical events of the Middle Ages. Baburnama translated into dozens of languages «of the world as a historical document, provides an excellent opportunity to study the etymology of the Turkic language and the use of modern medieval Turkic words among the Turkic peoples. This article is aimed at researching and analyzing the historical and cultural value of Baburnama as one of the key literary works of Kazakhstan and Central Asia. The study analyzes the historical context of the creation of Baburnama, its influence on the formation of Kazakh and Central Asian culture, as well as the identification of its role in the preservation and transmission of cultural heritage. To achieve these objectives, methods of literature analysis, historical research, as well as comparative analysis with other literary works of this region were used. The study revealed «Baburnama» as an important historical and cultural work reflecting the spirit and values of the Kazakh and Central Asian peoples. «Baburnama» is an integral part of the cultural heritage of Kazakhstan and Central Asia, possessing significant historical and cultural value. Its study and preservation are important for understanding and preserving the cultural diversity of this region.

Key words: Baburnama, Zahiraddin Muhammad Babyr, historical and cultural value, linguistic wealth, Turkic peoples

Жеменей И.

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

E-mail: jemeneyislam@yahoo.com

«БАБЫРНАМА» - ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНАЯ ОБЩАЯ ЦЕННОСТЬ КАЗАХСТАНА И СРЕДНЕЙ АЗИИ

Аннотация. В статье рассматривается, что «Бабырнама» Захиреддина Мухаммада Бабыра является общей историко-культурной ценностью Казахстана и Центральной Азии. «Бабырнама» как историография тюркской истории, написанная на тюрки, является лингвистическим сокровищем современных тюркских народов и очень ценным инструментом и источником для исследовательской работы по тюркским языкам. «Бабырнама» объемный труд, охватывающий историю, язык, литературу, традиции, этнос, географию и другие области. Его главное достоинство в том, что это уникальное

произведение, написанное в форме хроники исторических событий средневековья. Бабырнама, переведенная на десятки языков мира как исторический документ, дает прекрасную возможность изучить этимологию тюркского языка и употребление современных средневековых тюркских слов среди тюркских народов. Данная статья направлена на исследование и анализ историко-культурной ценности «Бабырнама» как одного из ключевых литературных произведений Казахстана и Средней Азии. В ходе исследования проводится анализ исторического контекста создания «Бабырнама», его влияния на формирование казахской и среднеазиатской культуры, а также выявление его роли в сохранении и передаче культурного наследия. Для достижения поставленных задач использовались методы анализа литературы, исторического исследования, а также компаративного анализа с другими литературными произведениями этого региона. Исследование позволило выявить «Бабырнамa» как важное историко-культурное произведение, отражающее дух и ценности казахского и среднеазиатского народов. «Бабырнама» является неотъемлемой частью культурного наследия Казахстана и Средней Азии, обладая значительной историко-культурной ценностью. Ее изучение и сохранение имеют важное значение для понимания и сохранения культурного многообразия этого региона.

Ключевые слова: Бабырнама, Захиреддин Мухаммад Бабыр, историко-культурная ценность, языковое богатство, тюркские народы

Авторлар туралы мәлімет:

Ислам Жеменей, филология ғылымдарының докторы, профессор әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің «Тұран-Иран» ғылыми зерттеу орталығының директоры, Алматы, Қазақстан.

Сведения об авторах:

Ислам Жеменей, доктор филологических наук, профессор, директор научно-исследовательского центра «Тураниран» при КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Information about authors:

Islam Zhemenei, Dr., Prof., Director of the research center "Turan-Iran" at Al-Farabi KazNU, Almaty, Kazakhstan.

IRSTI 03.91

¹Giselly Tiago Ribeiro Amado , ²José Benedito de Almeida Jr.
^{1,2}Federal University of Uberlandia, Uberlandia, Brasilia
E-mail: ¹gisellyamadoufu@gmail.com, ²jbeneditoalmeida@gmail.com

TAI CHI CHUAN: EXPLORING ITS SIGNIFICANCE AS A TRADITIONAL CHINESE MARTIAL ART WITHIN CONTEMPORARY SINOLOGICAL STUDIES

Abstract. This paper develops into the multifaceted aspects of Tai Chi Chuan within the framework of contemporary sinological studies. By examining the cultural and philosophical significance of Tai Chi Chuan, we gain valuable insights into Chinese society, cultural identity, and social harmony. The practice of Tai Chi Chuan embodies traditional Chinese values and offers a holistic approach to physical and mental well-being. Its philosophical principles, including balance and harmony, softness overcoming hardness, internal energy cultivation, mind-body connection, and the pursuit of inner calm, resonate with contemporary sinological studies. This research emphasizes the importance of recognizing and embracing the diversity within Chinese culture, promoting empathy and understanding, fostering cross-cultural exchanges, and ultimately contributing to a more inclusive and harmonious society. Through the integration of Tai Chi Chuan's principles into sinological research, we enhance our understanding of Chinese society, cultural identity, and social cohesion.

Key words: Cultural identity. Cultural and philosophical significance. Mind-body connection. Health and well-being benefits. Holistic understanding.

Introduction

The field of sinology extends far beyond the study of China as a geographic entity; it delves into the intricate tapestry of Chinese civilization, encompassing its diverse ethnic groups, regional variations, and historical developments. Sinology examines the multifaceted aspects of Chinese culture [1], including language, literature, arts, religion, philosophy, social structures, and political systems. It also encompasses the study of China's interactions with other societies, its global impact, and its contemporary challenges and transformations.

Sinology's scope also extends beyond academia, as it has practical applications in areas such as diplomacy, international relations, business, cultural exchange, and heritage preservation. Sinologists play a crucial role in fostering cross-cultural understanding, facilitating intercultural communication, and promoting mutual respect between China and the rest of the world.

Materials and research methods

Moreover, sinology contributes to the broader field of Asian studies, as China's historical and cultural influence has permeated various East Asian societies, shaping their languages, religions, philosophies, and social structures. Comparative approaches within sinology allow for fruitful exploration of the interconnectedness and shared legacies of East Asian civilizations.

Sinology aims to deepen our understanding of China's past, present, and future by exploring its rich cultural heritage, societal dynamics, and intellectual traditions. This paper seeks to analyze the multifaceted aspects of Tai Chi Chuan within the framework of contemporary sinology, going beyond other dimensions.

History of the study of the problem

Tai Chi Chuan, often referred to as Tai Chi, is a traditional Chinese martial art with ancient origins. It is renowned for its slow, flowing movements, deep breathing, and meditative focus. Tai

Chi Chuan combines martial techniques, health-promoting exercises [2], and philosophical principles, making it a unique and versatile practice.

Although historical documentation records the beginning of Tai Chi Chuan in Henan Province, with the Chen family, in the 17th century [3], they are believed to extend much further into Chinese history. The art form was developed by Zhang Sanfeng, a legendary figure who drew inspiration from Chinese martial arts, Taoist philosophy, and the principles of Yin and Yang.

Research results

Over the centuries, Tai Chi Chuan evolved and diversified into different styles, with the most well-known being the Chen, Yang, Wu, and Sun styles. There are styles of Tai Chi Chuan linked to philosophical currents such as Buddhism, Taoism, and Confucianism, others still do not adopt a specific current. In this paper, we will emphasize aspects related to Taoism and the philosophy of Yin and Yang.

We understand Taoism as a philosophical and spiritual tradition that originated in ancient China, that is based on the teachings of Lao-Tzu [4]. Taoism encompasses a broad range of beliefs, practices, and notions that revolve around the concept of the Tao, which can be translated as “the Way” or “the Path”. At its core, Taoism emphasizes living in harmony with the Tao, which is considered the fundamental principle and the underlying essence of the universe. The Tao is often described as ineffable and transcendent, beyond conceptual understanding. It is the ultimate reality that encompasses and gives rise to everything in existence.

Taoism places great importance on naturalness, simplicity, and spontaneity. “It is clear enough, for instance, that the poise dinner calm that may be derived from the attitude of contemplative Taoism elevates him who hold sit above the struggling mass of harried men, and may even age in dealing with them” [4, p. 141]. It encourages people to align themselves with the natural flow of the universe, to follow their intuition, and to live by the rhythms of nature. The Taoist worldview perceives the universe as an interconnected and ever-changing system, where opposites complement and transform into each other. The concept of Yin and Yang, representing the interplay of opposing forces and energies, is central to Taoist philosophy.

Yin and Yang are two complementary and interconnected forces or energies that represent the dualistic nature of existence. Yin and Yang are often depicted as contrasting symbols: Yin represents the feminine, passive, dark, receptive, and cooling aspects, while Yang represents the masculine, active, bright, assertive, and warming aspects. However, it is essential to understand that Yin and Yang are not absolute or static categories, but rather relative and constantly changing concerning each other, which contributes to the understanding that every universal phenomenon is a dynamic unit composed of paradoxes.

In particular, the static paradigm has completely missed a duality perspective that culture has the capacity to reconcile the opposite poles of any cultural dimensions and can thus be both ‘feminine’ and ‘masculine’, both ‘individualist’ and ‘collectivist’, and so forth, in a dynamic process of change and transformation [5, p. 29]

The philosophy of Yin and Yang views the world as a dynamic interplay of opposing but harmonious principles and suggests that everything in the universe, and life, contains both Yin and Yang aspects. They are mutually dependent and give rise to each other. The interplay and balance between Yin and Yang are believed to be the source of all phenomena and the underlying principle that governs the cycles of nature, human behavior, and the universe as a whole.

At this point, Yin and Yang are not seen as opposing forces in conflict but as complementary and interconnected forces that need each other to exist. They are in a state of dynamic harmony, constantly transforming into one another. The philosophy of Yin and Yang emphasizes the importance of maintaining a balanced and harmonious relationship between these forces. On a broader scale, this philosophy encourages an understanding of the interconnectedness and

interdependence of these phenomena and promotes the recognition of their complementary roles. By recognizing and appreciating the interplay of Yin and Yang, people can strive for greater harmony within themselves, their relationships, and the world around them.

In this way, the principles of Yin and Yang converge in Taoism's emphasis on harmony, balance, and interconnectedness resonates with many people seeking a deeper understanding of themselves and their relationship with the world. It is important to note that Taoism is a multifaceted and diverse tradition, with different schools of thought and practices. It can be approached as a philosophical system, a spiritual path, or a way of life, catering to individual interpretations and preferences. Therefore, we try to emphasize those aspects that we understand to be fundamental for Tai Chi Chuan to build its principles.

The practice of Tai Chi Chuan involves a series of continuous, slow, and deliberate movements, often referred to as forms or routines. These forms comprise various postures and transitions that flow seamlessly from one to another. Practitioners strive to maintain relaxed and fluid movements, emphasizing internal energy cultivation, balance, coordination, and body alignment.

One of the key principles in Tai Chi Chuan is the concept of “softness overcoming hardness” or “yielding to force”. Rather than relying on brute strength, Tai Chi practitioners learn to redirect and neutralize an opponent's energy using circular and spiral movements, leverage, and proper body mechanics. This concept is rooted in the Taoist philosophy of harmony and the principle of non-resistance, as well as resuming the circular and interconnection principle of Yin and Yang.

In this way, we understand that Tai Chi Chuan is part of the tradition of *neijia*, internal martial arts, characterized by their circular and spiraling movements, fluid footwork, emphasis on internal power, smooth movements with low physical impact, unlike other martial arts, such as *Wushu*, of the *waijia* tradition, external martial arts, characterized by movements fast, explosive and of high physical impact, therefore, with risk of injury to practitioners.

Beyond its martial applications, Tai Chi Chuan is widely practiced for its health benefits, it is “a system for integrating the physical and mental aspects of personal development” [6, p. ii]. Movements are initiated and guided by the mind's intention, and the body responds accordingly. The mind and body are integrated, and practitioners strive to maintain a focused and calm mental state throughout their practice. Regular practice promotes physical fitness, flexibility, and balance. It improves posture, coordination, and muscular strength. The slow, controlled movements help reduce stress, enhance relaxation, and cultivate a sense of inner calm. Tai Chi is also known to have positive effects on cardiovascular health, immune function, and overall well-being.

“The correct way to train [is] seen as breathing in a controlled fashion while engaging in slow but sustained physical movement” [6, p. 12], which means that Tai Chi Chuan principles emphasize the cultivation of vital energy (Qi) and the pursuit of harmony in both body and mind. It reflects the holistic worldview and the traditional Chinese belief in the interconnectedness of nature and human beings. This holistic perspective recognizes that human beings are not separate from nature but deeply interconnected with it. By embracing the holistic worldview, practitioners of Tai Chi Chuan seek to align themselves with the natural flow of energy and harmonize their actions with the broader patterns of the universe.

Tai Chi Chuan holds significant philosophical and cultural significance in Chinese society [7] due to its deep roots in Chinese history, and its embodiment of rich cultural traditions and values that have shaped Chinese civilization. Its slow and graceful movements, rooted in ancient martial arts, evoke a sense of tradition, discipline, and elegance that resonates with Chinese cultural aesthetics. Moreover, Tai Chi Chuan plays an important role in promoting community cohesion and social connections in Chinese society. The community aspect of the practice promotes a sense of belonging, shared experiences, and mutual support, which creates opportunities for

intergenerational interaction as older practitioners pass on their knowledge and experiences to younger generations, thus preserving cultural heritage and promoting social harmony.

Today, Tai Chi Chuan has gained popularity worldwide [8], not only as a martial art but also as a gentle exercise and mindfulness practice. It is practiced by people of all ages and fitness levels, as it offers a low-impact form of exercise that can be adapted to individual needs and capabilities. It has become a symbol of Chinese culture and is widely practiced and appreciated by people from different countries and cultural backgrounds. Its promotion as a form of exercise, mindfulness practice, and a means of achieving holistic well-being has contributed to its international popularity and recognition as an embodiment of Chinese cultural values.

As a practitioner of Tai Chi Chuan, we believe that in Brazil, this self-defense technique is primarily focused on self-defense rather than attacking. When observing Tai Chi Chuan practitioners in the parks at dawn, the graceful and slow movements executed without interruption give the impression of a dance. However, from both a historical perspective and an analysis of the term, Tai Chi Chuan should be placed within the context of martial arts, particularly in its origins. The expression "Tai Chi Chuan" literally means "Supreme Summit boxing" [9, p. 11].

We are currently engaged in the participation of an extension workshop titled "Philosophy, Body, and Mind: Tai Chi Chuan and Chi Kung Classes" [10]. This workshop, open to the community, provides an opportunity for people to experience and practice Tai Chi Chuan in the Yang Family Style, as well as engage in Chi Kung exercises. The primary objective of this program is to promote holistic well-being by addressing the physical and mental aspects of personal development.

The workshop is designed by Almeida [10] to offer a comprehensive learning experience that goes beyond the physical movements of Tai Chi Chuan. It encompasses the philosophical principles underlying the practice, allowing participants to delve into the deeper aspects of this ancient art form. By integrating the concepts of Taoism, Yin and Yang philosophy, and the cultivation of vital energy (Qi), the workshop aims to provide a holistic understanding of Tai Chi Chuan as a means of personal growth and self-cultivation.

The workshop is structured to benefit both the body and mind. Through the practice of Tai Chi Chuan, participants engage in slow and deliberate movements, synchronized with controlled breathing. This gentle and flowing exercise promotes physical fitness, flexibility, and balance. It also helps to improve posture, coordination, and muscular strength. By focusing on the fluidity and relaxation of movements, Tai Chi Chuan assists in reducing stress, enhancing relaxation, and cultivating a sense of inner calm.

In addition to the physical aspects, the workshop introduces participants to Chi Kung exercises. Chi Kung, also known as Qigong, is a system of coordinated body posture, movement, and meditation that is designed to cultivate and balance the body's vital energy. Through specific techniques and breathing exercises, Chi Kung aims to enhance the flow of Qi throughout the body, promoting overall well-being and harmonizing the body-mind connection.

By combining the practice of Tai Chi Chuan and Chi Kung, the workshop provides a comprehensive approach to personal development. It encourages participants to explore the integration of physical movements, breath control, and mental focus, thereby fostering a deep connection between the body and mind. Through this integration, people can experience a heightened sense of self-awareness, mindfulness, and inner harmony.

Through this workshop, we are learning and practicing how the philosophical principles of Tai Chi Chuan are relevant to contemporary sinological studies, especially in addressing issues of cultural identity and social harmony. The practice of Tai Chi Chuan embodies traditional Chinese values and provides valuable insights into Chinese culture and society. The key principles include Balance and Harmony; Softness Overcoming Hardness; Internal Energy Cultivation; Mind-Body Connection; and the Pursuit of Inner Calm.

As we saw, Tai Chi Chuan places great emphasis on the balance between Yin and Yang, representing complementary forces in the universe. That's why this principle can be applied to cultural identity as it emphasizes the importance of recognizing and embracing the diversity within Chinese culture. In contemporary sinological studies, understanding cultural identity involves acknowledging the multiplicity of perspectives, traditions, and regional variations that exist within China. By recognizing and appreciating this diversity, scholars can promote social harmony and mutual understanding.

The principle of "softness overcoming hardness" in Tai Chi Chuan resonates with contemporary sinological studies by emphasizing the importance of dialogue and negotiation in intercultural interactions. In the context of cultural identity, this principle encourages an open-minded approach to differences, promoting empathy and understanding instead of rigid judgments. By adopting a softer approach, scholars can foster cross-cultural exchanges and bridge gaps in understanding, ultimately promoting social harmony.

Tai Chi Chuan also places great importance on cultivating internal energy or Qi, which aligns with contemporary sinological studies by highlighting the significance of introspection and self-awareness in understanding cultural identity. Scholars recognize that cultural identity is not static but constantly evolving, influenced by various internal and external factors. By cultivating self-awareness and exploring the complexities of cultural identity, researchers can contribute to a more nuanced understanding of Chinese society and promote social harmony by embracing diversity [11].

The emphasis on the integration of mind and body in Tai Chi Chuan encourages practitioners to achieve a state of deep relaxation and focused awareness during practice. This mind-body connection is relevant to contemporary sinological studies as it encourages scholars to move beyond intellectual analysis and engage with the lived experiences of people and communities. By considering the embodied aspects of cultural identity, scholars can gain a more holistic understanding of Chinese culture and contribute to the promotion of social harmony by recognizing the interconnectedness of physical, mental, and cultural well-being.

Furthermore, Tai Chi Chuan promotes relaxation, stress reduction, and the cultivation of inner calm [12]. In contemporary sinological studies, this principle is relevant to addressing issues of social harmony by advocating for a more balanced and harmonious society. By exploring how people and communities seek inner peace and well-being, scholars can contribute to discussions on social policies, community development, and the promotion of a more inclusive and harmonious society.

Exploring the multifaceted aspects of Tai Chi Chuan within the framework of contemporary sinological studies allows us to delve deeper into its cultural and philosophical significance. While Tai Chi Chuan is known for its health and well-being benefits, it goes beyond physical exercise and holds valuable insights into Chinese culture as a whole. By studying Tai Chi Chuan from a sinological perspective, we can promote mutual understanding, empathy, and social cohesion.

Tai Chi Chuan serves as a gateway to Chinese culture, offering a unique lens through which we can explore and appreciate its rich heritage. By incorporating the philosophical principles of Tai Chi Chuan into sinological research, we can gain a more nuanced understanding of Chinese society and its underlying cultural values. This understanding contributes to the preservation and promotion of cultural identity and social harmony.

Tai Chi Chuan's philosophical principles align with core concepts in sinology, such as the interconnectedness of nature and human beings, the pursuit of harmony, and the cultivation of vital energy (Qi). By studying Tai Chi Chuan within this context, we can gain insights into the traditional Chinese worldview and how it shapes various aspects of society, including art, literature, philosophy, and social structures.

Moreover, incorporating the philosophical principles of Tai Chi Chuan into sinological studies fosters a more comprehensive understanding of Chinese society and its complexities. It enables us to explore the connections between physical practices, such as martial arts, and broader cultural and social dynamics. By examining how Tai Chi Chuan is integrated into people's lives, we can better understand its impact on people, communities, and society as a whole.

The insights gained from studying Tai Chi Chuan through a sinological lens contribute to the promotion of cultural understanding and social harmony. By recognizing the cultural and philosophical significance of Tai Chi Chuan, we can bridge gaps in understanding and foster a sense of mutual respect and appreciation between different cultures and societies. This approach encourages dialogue, empathy, and a deeper engagement with Chinese culture, ultimately promoting social cohesion and harmonious interactions.

References:

1. Approaches to Modern Chinese History. Editors: y Albert Feuerwerker, Rhoads Murphey, Mary C. Wright. - Published by the University of Toronto Press, 1967. - 364 p.
2. Health benefits of tai chi: What is the evidence? Huston, P., McFarlane, B. Can Fam Physician. 2016; 62(11): 881-890 p.
3. China bibliography: a research guide to reference works about China past and present. Zurndorfer, H. T. Leda: Brill, 1995. - 396 p.
4. What Is Taoism? Creel, H. G. Journal of the American Oriental Society. 1956; 76(3), 139. doi:10.2307/596285.
5. Yin Yang: A New Perspective on Culture. Fang, T. Management and Organization Review. 2012; 8(01), 25–50. doi:10.1111/j.1740-8784.2011.00221.x.
6. Self Directed Learning: An Investigation of Taijiquan as a System for Integrating the Physical and Mental Aspects of Personal Development. Rabot, Q. D. (Doctoral dissertation, University of Surrey (United Kingdom)), 1988.
7. On Chinese Tai Chi culture: Contemporary values and international communication. Lin, Z. Asian Social Science. 2016; 12(10), 273-277 p.
8. Sociedade Brasileira de Tai Chi Chuan e Cultura Oriental (SBTCC). // URL: <http://www.sbtcc.org.br/> (accessed on May 29, 2023).
9. Tai-chi chuan: arte marcial, técnica da longa vida. Despeux, C. São Paulo: Editora Pensamento, 1981. - 312 p.
10. Oficina Corpo e Mente - aulas de Tai Chi Chuan e Chi Kung. Almeida Jr., J. B. de. Universidade Federal de Uberlândia. Ministério da Educação // URL: <https://eventos.ufu.br/ifilo/mente/2023/04> (accessed on May 12, 2023).
11. What the study of China can do for social science. Skinner, G. W. The Journal of Asian Studies. 1964; 23(4), 517-522 p.
12. The Health benefits of Tai Chi. Harvard Health Publications, Harvard Medical School. For May 24, 2022. // URL: <https://www.health.harvard.edu/staying-healthy/the-health-benefits-of-tai-chi> (accessed on May 13, 2023).

Жизель Тиаго Рибейро Амадо, Хосе Бенедито де Алмейда-кіші

^{1,2} Уберландия федералды университеті, Уберландия, Бразилия

E-mail: ¹gisellyamadoufu@gmail.com, ²jbeneditoalmeida@gmail.com

ТАЙЦИЦУАН: ҚАЗІРГІ СИНОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР ШЕҢБЕРІНДЕ ОНЫҢ ДӘСТҮРЛІ ҚЫТАЙЛЫҚ ЖЕКПЕ-ЖЕК ӨНЕРІ РЕТІНДЕГІ МАҢЫЗЫН ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа. Бұл мақалада қазіргі синологиялық зерттеулер аясында тайцзицюанның көп қырлы аспектілері қарастырылады. Тайцзицюанның мәдени және философиялық маңыздылығын зерттей отырып, біз қытай қоғамы, мәдени бірегейлік және әлеуметтік келісім туралы құнды түсінікке ие боламыз. Тайцзицюан тәжірибесі дәстүрлі қытайлық құндылықтарды бейнелейді және физикалық және психикалық әл-ауқатқа біртұтас көзқарасты ұсынады. Оның философиялық принциптері, соның ішінде тепе-теңдік пен үйлесімділік, қаттылықты жеңетін жұмсақтық, ішкі энергияның дамуы, ақыл мен дененің байланысы және ішкі тыныштыққа деген ұмтылыс қазіргі синологиялық зерттеулермен үндеседі. Бұл зерттеу қытай мәдениетінің әртүрлілігін тану мен қабылдаудың, эмпатия мен түсінушілікті ынталандырудың, мәдениетаралық алмасуды жеңілдетудің және сайып келгенде, инклюзивті және үйлесімді қоғам құруға ықпал етудің маңыздылығын көрсетеді. Тайцзицюань принциптерін қытайтану зерттеулеріне біріктіру арқылы біз қытай қоғамы, мәдени бірегейлік және әлеуметтік келісім туралы түсінігімізді тереңдетеміз.

Түйін сөздер: мәдени бірегейлік, мәдени-философиялық маңызы, ақыл-дене байланысы, денсаулық пен әл-ауқаттың пайдасы, тұтас түсінік.

Жизель Тиаго Рибейро Амадо, Хосе Бенедито де Алмейда-младший

^{1,2} *Федеральный университет Уберландии, Уберландия, Бразилия*

E-mail: ¹gisellyamadoufu@gmail.com, ²jbeneditoalmeida@gmail.com

ТАЙЦИЦЮАНЬ: ИЗУЧЕНИЕ ЕГО ЗНАЧЕНИЯ КАК ТРАДИЦИОННОГО КИТАЙСКОГО БОЕВОГО ИСКУССТВА В РАМКАХ СОВРЕМЕННЫХ СИНОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Аннотация. В этой статье рассматриваются многогранные аспекты тайцзицюань в рамках современных синологических исследований. Изучая культурное и философское значение тайцзицюань, мы получаем ценную информацию о китайском обществе, культурной самобытности и социальной гармонии. Практика тайцзицюань воплощает традиционные китайские ценности и предлагает целостный подход к физическому и психическому благополучию. Его философские принципы, включая баланс и гармонию, мягкость, преодолевающую жесткость, развитие внутренней энергии, связь разума и тела и стремление к внутреннему спокойствию, перекликаются с современными синологическими исследованиями. Это исследование подчеркивает важность признания и принятия многообразия китайской культуры, поощрения сопереживания и понимания, содействия межкультурным обменам и, в конечном счете, содействия созданию более инклюзивного и гармоничного общества. Благодаря интеграции принципов Тайцзицюань в китаеведческие исследования мы углубляем наше понимание китайского общества, культурной самобытности и социальной сплоченности.

Ключевые слова: Культурная идентичность, культурное и философское значение, связь разума и тела, польза для здоровья и благополучия, целостное понимание.

Автор туралы мәлімет:

Жизель Тиаго Рибейро Амадо, тіл білімі магистрі, Уберландия, Бразилия

Сведения об авторах:

Жизель Тиаго Рибейро Амадо, магистр языкознания, Уберландия, Бразилия

Information about autor:

Giselly Tiago Ribeiro Amado, Master's degree in Linguistics, Uberlandia, Brazilia

Автор туралы мәлімет:

Хосе Бенедито Де Альмейда-кіші, философия ғылымдарының кандидаты, Уберландия, Бразилия

Сведения об авторах:

Хосе Бенедито де Алмейда-младший, кандидат философских наук, Уберландия, Бразилия

Information about autor:

José Benedito de Almeida Jr., PhD of Philosophy, Uberlandia, Brazilia

МРНТИ 10.07

Мирзоев Дж. З.

*Термезский государственный университет, Термез, Узбекистан**E-mail: mirzoz@yahoo.com*

СИМВОЛЫ КАК ИСТОЧНИК ИЗУЧЕНИЯ ИДЕНТИЧНОСТИ И ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

Аннотация. Данная статья исследует особенности символического наполнения в контексте этнической и государственной идентичности на примере древних государств Востока. Основная цель исследования заключается в анализе материального наследия Бактрии и Куша с точки зрения символизма, для дальнейшего определения степени влияния символов на идентичность. Методология включает анализ вторичных данных, работа с первоисточниками в виде хроник, историко-сравнительный метод, антропологический метод, а также типологический метод. Основные задачи исследования включают анализ материального наследия, особенности формирования идентичности через монеты, а также изучения процессов коммуникации через универсальные символы. В ходе работы было выявлено новизна статьи – Новые грани антропологии, использующиеся в данной работе позволяет по новому взглянуть как на материальные, так и устные источники. Результаты исследования позволяют лучше понять идентификацию разных культурно-этнических групп с отличающимся уровнем цивилизации.

Ключевые слова: Бактрия, Юэчжи, Кушане, Тамга, Улус.

Введение

Траектория идентичности трансформировалась в каждую эпоху, но тем не менее сохранялись основные маркеры, которые обеспечивали преемственность общности. Одним из таких маркеров является государство. Для более устойчивого существования этнической общности важным фактором является создание своей социально-территориальной организации – государства. Ей, как правило, с древнейших времен свойственно стремление унификации различных сторон общественной жизни. В конкретной действительности существование этих, взаимосвязанных между собой, видов общностей – политической и этнической, никогда не совпадало во времени и в пространстве. Политическая структура иногда по отношению к этнической общности была первичной, она возникала задолго до его сложения. В свою очередь, этническая общность и идентичность сохранялась длительное время после завершения распада политической структуры.

Материалы и методы исследования

Исследования базируется на обширном археологическом и антропологическом материале, включающей в себя как памятники письменности, так и многочисленные материальные реликвии, найденные в ареале исследования. Активно применяются методы мультидисциплинарных исследований, позволяющей реконструировать широкий пласт тюркоязычных общностей.

Обсуждение

Степень изученности темы можно оценить как среднюю. Несмотря на археологические находки и возможность сопоставлять данные с современными для указанных событий хрониками, многие из особенностей формирования символического пространства общин остаются неизвестными, за неимением данных. Вместе с тем, перспективы изучения этно

идентичности посредством символов, встречающиеся во всех тюркоязычных общинах региона, позволяет заявлять что это может быть развивающимся направлением в будущем.

Результаты исследования

Возникновение государственности в Бактрии относится к глубокой древности. С развитием общества с одной стороны возникали сложные организации с самостоятельной регуляцией производства, распределения, обороны, развитием культурных традиций и земледельческой культуры. С другой стороны, у скотоводческих племен в зоне степей на базе развития интенсивного скотоводства стали возникать первые эфемерные объединения с признаками государственности. Главным для них была защита скота, военно-демократические функции этих объединений, где вожди выбирались, также, как и военачальники на время военных действий. Специфика исторических процессов в Центральной Азии заключалась в постоянном взаимодействии этих двух типов зарождающейся государственности. Весьма вероятно, то, что они параллельно функционировали в регионе до завоевания Бактрии персами, а затем греками.

Источники о древнейшем прошлом региона весьма фрагментарны и фантастичны. Версия о существовании доахеменидского государства основывается главным образом на сообщении Диодора, согласно которой в доахеменидский период существовал крупный городской центр — Бактр, и страна, где добывается золото и серебро и где живут воинственные народности. Но такая точка зрения не является общепринятой, и для части исследователей вопрос о существовании древнего государства в Бактрии пока остается дискуссионным. Тем более невозможно хотя бы в общих чертах описать природу политического объединения доахеменидского периода, которая функционировало в Бактрии. Опираясь на имеющиеся данные, можно предполагать, что население Бактрии, как оседлое, так и кочевое, которому принадлежат дошедшие до нас памятники материальной культуры, не было однородным. Например, о происхождении *массагетов* высказывались различные точки зрения. По последним данным, скифо-массагетские племена греческих источников отождествляются с племенами *да-юечжи* китайских источников, которые назывались также *рунг ди*, и были родственными с *хуннами*. Впоследствии массагеты вошли в состав различных общностей Центральной Азии.

Империи Ахеменидов и Александра Македонского, в состав которых входили в тот или иной период истории владения Центральной Азии, возникли вне пределов региона и политические институты этих империй сформировались вне центральноазиатских традиций. Именно в рамках государства *юечжей* — Кушан, ядро которого локализуется в Бактрии, впервые формируются на базе местных традиций империя и политические институты, которые станут базовыми в последующие периоды истории.

С древнейших времен существовало своя собственная организация кочевников, форма союза, составленного из различных групп. Они стали известны позднее под термином «улус». Войдя из древнетюркского языка в монгольский язык, он позже приобрел значение «народ», «страна», «государство». Характерная черта улусов — это их подвижность. Это не прочные, прикрепленные к определенному месту поселения оседло-земледельческих народов, а своеобразные многочисленные родовые союзы кочевников, меняющих место пребывания в зависимости от времени года, урожая, кормов, обилия или недостатка воды в том или другом месте. Территории, по которым кочевали улусы, имели, конечно, границы, но в пределах этих очень больших по пространству территорий передвижение улуса, равно как отдельных их частей, было совершенно свободное. Согласно источникам юэчжи разделили свои владения между пятью *хихэу* — *йабгу*. На наш взгляд, в источниках, видимо, речь идет об *улусах*. Как бы там ни было, по своей структуре государство юечжей схоже

государству эфталитов или тюркских йабгу Тохаристана, также состоявших из отдельных полунезависимых владений, выпускавших свои монеты с именами и титулами правителей.

Часть исследователей отождествляют улусную систему как явление тюрко–монгольской государственной традиции, существовавший с III в. до Р.Х [4]. Как бы там не было, важно то, что при «удельном» характере кочевых объединений, все племенное объединение именовалось по названию главного рода, бывшего своеобразным патроном, тогда как остальные племена играли роль «клиентов в коллективном смысле»; одна этническая общность выступает под разными наименованиями; факт повторяемости названий родов у разных общностей. При этом можно говорить о преимущественном кочевом быте у большинства общностей, но с организующим центром вокруг общности, преимущественно более или менее оседлого, с некоторой развитой техникой, и средства и богатства которого отнюдь не заключаются только в скотоводстве.

Таким образом, именно улусная система, легшая в основу административно–территориального устройства большей части Евразии, стала определяющим фактором всех дальнейших не только социально–политических, но и этнических процессов, протекавших в различных регионах и, прежде всего в ареале тюркоязычных общностей. А названия, то есть этнонимы служили обозначением племени или группы племен, которые, покорив многочисленные племена и создав кочевое объединение, передавали всем таким племенам свое имя. Поэтому в истории кочевников Азии, когда огромная прежде общность внезапно “исчезает”, а вместо него, так же внезапно, “появляется” новый огромный, может быть даже более многочисленная общность [6, с. 118].

В истории древних народов, зафиксированной в письменной традиции, названия многих этнических общностей очень часто были связаны с политическими образованиями, в связи с чем, широко практиковался перенос этнонима господствующего племени на все остальные народы, подчинявшиеся их власти. Например, термин *кушан* первоначально был самоназванием отдельной общности, а в I в., после образования Кушанской империи, он стал применяться ко всем общностям, говорившим на различных языках. Возникновение новой империи связано с тохарами, которые известны по китайским источникам под названием «*юечжи*». В отличие от завоеваний Ахеменидов и Александра Македонского, вторжение *юечжей* во второй половине II в. до Р. Х. в. изменило траектории развития региона. Именно с этого периода имеющийся материалы также позволяют реконструировать различные формы социально–территориальной организации общностей, говорить о важной роли преемственности и традиционности в обществе; изучая ее характер, получить более определенное представление ее характеристик [10].

По данным китайских источников, племена *юечжи* были родственными с *хуннами* и говорили на языке, близком к языку *хуннов* [7, с. 483 – 484]. Первоначально они обитали в северных районах Центральной Азии и в результате столкновений с *хуннами* были вынуждены переселиться с востока на запад в районы Северного Приаралья и Прикаспия, где они имели свое государство. Оттуда эти племена, которые в древнегреческих источниках называются *скифами* и *массагетами*, переселились на территорию Центральной Азии [5, с. 54 – 55]. На отдельные общности делит их Страбон, указывая, что наиболее известны из кочевников те, которые отняли у эллинов Бактриану, а именно *асии, пасианы, тохары, сакавалы*.

Юечжи – *тохары* в Бактрии создали государство, или конфедерацию, состоящий из пяти автономных уделов. Возможно, среди них были, и представители разных этнических общностей. Большинство исследователей придерживаются мнения, что *юечжи* говорили на языке, принадлежавшем к восточноиранской группе, и был похож на согдийский язык [15].

С этого периода появляется возможность связать исторические события с данными физической антропологии. Документированный антропологический материал из

археологических комплексов Бактрии, охватывающий огромный хронологический диапазон – от эпохи бронзы до позднего средневековья позволяют решить круг проблем, связанных с формированием и развитием этнических общностей Центральной Азии.

Исследования, проведенные в рамках физической антропологии показывают, что в этот период основу населения Бактрии составляли потомки тех общностей эпохи бронзы и раннего железа, которые характеризовались вариантами восточносредиземноморской расы. Важным является и то, что в Бактрии фиксируется начальный этап формирования расы Среднеазиатского междуречья, характерный для современного населения. Таким образом, примерно с II в. до Р.Х. начинается формирования того антропологического типа населения, которая с незначительными изменениями сохранилась до наших дней.

Как показывают результаты мультидисциплинарных исследований, кочевые племена, занимавшие огромные просторы Евразии в течение тысячи лет, как правило, были различными этапами исторического развития одних и тех же общностей, с такой атрибутикой идентичности как *тамга* [2, с. 150-155].

В материальной культуре различных эпох: в наскальной живописи, в архитектуре, на статуэтках, на монетах сохранились всевозможные сочетания абстрактных геометрических узоров, знаков и фантастических образов, которые отражают все периоды истории, являя взору исследователя непрерывную смену времен. Но, к сожалению, на настоящий момент нет общепризнанного метода их датировки. Поэтому для исследования тамг региона среди объектов материальной культуры мы выбрали монеты различных эпох, поддающихся более или менее точной датировке, которые позволяют исследователю проследить процесс появления и развития тамг на монетах. Тамги на монетах использовались различными народами и во многих местах. В частности, в Центральной Азии они впервые появились на монетах Кангюя и Кушан, а затем появляются на монетах многих раннесредневековых владений. Таким образом, с этого периода можно проследить за появлением и изменением тамг на монетах в контексте исторических событий.

В течении II в. до Р.Х. в Центральной Азии происходят изменения, связанные с приходом из севера–востока *юечжи*. После падения Греко–бактрийского государства, в Бактрии во второй половине II в. до Р.Х. возникает союз удельных государств *юэчжей*, начинается чеканка подражаний Греко–бактрийским монетам. В каждой области государство юэчжей чеканились свои, свойственные только им подражания. С середины II в. до Р.Х. – середина I в. на территории Бактрии чеканятся подражания монетам Греко–бактрийских царей Деметрия (ок. 200–185 гг. до Р.Х.), Гелиокла (ок. 150–140 гг. до Р.Х.), Евкратиды (ок. 170–155 гг. до Р.Х.), подражания драхмам парфянского царя Фраата IV (38–2 гг. до Р.Х.) [3, с. 107–131]. В Термезском регионе они чеканили бронзовые подражания серебряным монетам Греко–бактрийского царя Гелиокла. Ареал распространения подражаний Гелиокла может быть локализован в пределах Южного Узбекистана и Южного Таджикистана, где найдено соответственно 82 и 23 экземпляра этих монет. Бронзовые подражания монетам Гелиокла не имели фактической ценности, и не могли применяться для крупной международной торговли. Именно поэтому эти монеты встречаются крайне редко за пределами Северной Бактрии. В начальной стадии эти подражания воспроизводят свой прототип – Греко–бактрийские монеты, затем происходят искажения греческих легенд и появление новых символов. Так, на греческих монетах с середины IV в. до Р.Х. встречаются монограммы, знаки, составленные из соединённых между собой, поставленных рядом или переплетённых одна с другой начальных букв инициалы, например, человека или города. На ранних подражаниях монетам Гелиокла, согласно мнению Э.В. Ртвеладзе, отмечены монограммы сигма с *альфой*, сигма с *дельтой*, и сигма с *ламбдой*. На поздних подражаниях происходит трансформация монограмм на символ трезубца, и она идентична тамгам кушанских правителей. Синхронно изменениям монограмм происходит трансформация букв на легендах монет. Так, в

подражаниях изменяются не только имена государей и их эпитет, но и меняется начертания слова царь – βασιλεύς. Классическая сигма встречается на ранних подражаниях [3, с. 122–123]. С тамгой трезубец сигма имеет квадратную или лунарную форму. Следовательно, почитание богини Луны начинает приобретать господствующую положение именно с этого периода. Культ Луны является весомым аргументом в пользу перевода китайского термина юэчжи 月氏 – как лунных людей. Впоследствии различные модификации трезубца и луны становятся постоянными атрибутами монет кушанских правителей. Совокупность археологических и нумизматических данных дает датировку от конца II в. до Р.Х. до I в., когда на монетах появляется тамга. Эта тамга является базовым знаком Кушанских правителей, графика которых восходит к первоначальной, и они образовывались путем добавления, удаления или модификации составляющих элементов, а также их расположения по сравнению с изображением предыдущей тамги [10].

Символ луны также как тамги остаются главным атрибутом монет и на следующем этапе развития юэчжийской государственности – Кушанской империи, восходящая в своих основных чертах к предшествующей юечжийской стадии, но на более высокой ступени централизации [12].

По китайским сведениям правитель одного из пяти улусов *юэчжи* – Кушан Куджула Кадфиз (30–80 годы I в.) подчинил остальные четыре улуса и утвердился в Бактрии [8, с. 107 – 134]. По свидетельствам греческих авторов в то время племя *асиев* выдвинулось из *тохаров* и их победило. Возможно, Куджула Кадфиз возглавлял племя *асиев*. Он заключил союз с владетелем Гаофу, область, которую отождествляют с долиной Кабула, Гермеем, который хотел объединить земли против Парфии и помог ему создать большое независимое царство. На монетах того времени Куджула Кадфиз фигурирует как удельный властелин при царе царей Гермее, причём такие монеты распространены только к югу от Амударьи, что говорит о том, что он продолжал управлять своим независимым царством. Даже сто лет спустя после завоевания Греко–Бактрии Куджула Кадфиз, судя по ранним сериям его монет, номинально признавал вассалитет по отношению к греческому царю Гермее. Вероятно, после смерти Гермее Куджула Кадфиз смог занять его трон и во второй половине в. распространяет свою власть и в Северную Индию. Не исключено, что никакого Гермее не существовало, а Куджула Кадфиз подделывал монеты более древнего бактрийского царя Гермее для повышения своей авторитетности.

Как бы там ни было, с этого периода появляется возможность фиксировать традицию, которая прослеживается в древней и средневековой истории Центральной Азии, связанную с отражением в монетах, власти духовной и реальной. Присутствия на одной монете имен двух разных правителей обосновывается традицией ставить на монетах наряду с реальным правителем, как правило, имя личности сакрального характера. Также с этого времени фиксируется традиция помещения на монетах имени основателя династии [13].

С каждым новым завоеванием в состав Кушанского государства входила новая историко–культурная область с характерными монетными типами и особенностями денежного обращения. Этот процесс ярко отразился в чекане Куджулы Кадфиза, который копирует наиболее популярный монетный тип на той или иной вновь присоединенной территории. Таким образом, при Куджуле Кадфизе рынка с денежной системой, основанной на монетах единого стандарта, не существовало. Можно констатировать, что изображения на монетах никоим образом не могли являться прихотью правителей, отображая только их предпочтения. Эти символы должны были в первую очередь находить отклик среди населения. Упоминание на монете определенного символа или имени способствовало ее признанию и свободному обращению в определенной среде. Следовательно, новая элита для укрепления своего положения обратилась к приемлемым для покоренного населения символам. Таким образом, гораздо важнее, чем личные предпочтения правителей в

государственной символикe, было поддержание единства государства за счет образов близких и понятных для основной массы населения.

Монет со своим именем Куджула Кадфиз не чеканил, но в это время было выпущено огромное число медных монет от имени правителя, которого принято обозначать как «Герай», «Санаб» или «Кушан», а впоследствии царя «*Сотера Мегаса*» – Великого Освободителя [1, с. 12]. Предположительно Куджула Кадфиз, став правителем государства Великих Юэчжей, как называют его китайские источники, исходя из этнической принадлежности правителей этой империи, или Кушанской, как именуют его в современной науке, присвоил себе этот титул. Но вероятнее всего, «*Сотером Мегасом*» был сын Куджулы Кадфиза Вима Такто – создатель могущественней Кушанской империи, при котором были завоеваны большая часть Индии и построена мощная стена в районе *Темир капига*, на севере Бактрии, защищавшая страну от набегов с севера. Как бы ни была, монеты «*Сотера Мегаса*» являются первыми кушанскими монетами общегосударственного чекана, тем самым свидетельствуя о тенденции к централизации власти [14].

Кушанскими монетами также являются монеты Вимы Кадфиза (110–127 гг.), Канишки I (127–150 гг.), Хувишки (151–190 гг.), Васудевы (191–231 гг.), Канишки II (229–247 гг.) [1, с. 12]. В них отражаются политика империи. Например, на монетах Кадфиза II чаще всего встречается изображение индуистского бога Шивы с быком. Декларируя свою склонность к индуизму правитель, вероятно, стремился укрепить авторитет кушанской династии среди новых подданных. Кушанские правители, несомненно, использовали религию как фактор объединения различных этнических общностей.

Кушанская империя стала одной из крупнейших мировых держав, охватывающей часть Центральной Азии, территорию современного Афганистана, большую часть Пакистана и север Индии. Проявляя широкую веротерпимость и прокламируя на монетных сериях внимание к божествам самых различных религиозных систем, сами кушанские правители, судя по всему, сохраняли приверженность своим богам, например, в надписи из Рабатака на первое место поставлена богиня *Наны* – Луна. Культовая пластика, распространение погребальных обрядов свидетельствуют о приверженности традиционным верованиям и значительной части населения Бактрии. Тем не менее, распространение буддизма было достаточно широко. Вероятно, этому способствовала и социальная ситуация, создававшаяся широкой урбанизацией Кушанской империи. Судя по всему, буддизм сыграл роль идеологии, позитивно воспринимаемой разными группами населения. Уравнение людей хотя бы в духовной области, упрощение *махаянистским* толком «пути к спасению» способствовали превращению буддизма в массовую религию. Элита империи явно нуждалась в религии, которая способствовала бы духовному и культурному единению подданных [9].

Наибольшую известность из числа кушанских правителей получил Канишка I. При нём произошло смещение главного центра Кушанской державы в сторону индийских владений. Канишка I известен как покровитель буддизма. Впрочем, на монетах Канишки I встречаются не только изображения Будды, но и самых различных божеств – греческие и древневосточные. Но Канишка I был не только светским правителем, но и буддийским духовным лидером, что дало *махаяне* возможность прочно встать на ноги, а Канишке I – расширить сферу своего политического влияния не только в собственной стране, но и далеко за ее пределами. Вероятно, именно при нем буддизм стал быстро распространяться. На примере Кушанской нумизматики можно убедиться, что при отсутствии письменных источников можно использовать монеты, как носителя исторической информации не только для реконструкции политической истории. Изображение на монетах имели идеологическую нагрузку. Монеты были средством массовой информации, которые всегда в ходу, всегда перед глазами на всей территории государства и вне его. Поэтому с помощью понятных

народу символических изображений на монетах власть распространяла идеи общегосударственного значения, транслировала религиозные, политические, идеологические предпочтения правящей элиты. В Кушанской империи вся общегосударственная символика является отражением того синкретизма, который возник в ходе формирования государства. Здесь тесно переплелись традиционные воззрения кочевников и оседлая культура влиянием различных религий. Этот синкретизм повлиял также и на монетное дело в государстве. Например, на одних и тех же монетах встречалось изображение традиционной тамги в сочетании с буддийскими символами.

Заключение

Для нас информация на монетах важна с определенной точки зрения. Мы точно не можем сказать, какое именно значение вкладывали в символы на монетах, но популярность этих символов обеспечивалась тем, что население через призму своего мировоззрения видело в нем не столько политический символ государственного значения, сколько близкий и понятный ему атрибут идентификации. Популярные символы, сопряженность которому тождественна вовлеченности данному сообществу, является наиболее продуктивным материалом для поиска компонентов идентичности. Символ является словесным, событийным и предметным носителем идеи единства, отражая значимые ценности и образы. Наличие общей символики обеспечивает универсальность средств коммуникации внутри сообщества, становясь, таким образом, идентифицирующим фактором. Символическое пространство общности складывается из официальной государственной символики, исторических героев, наиболее знаменательных исторических и современных событий, фиксирующих этапы развития общности, а также бытовых и природных символов, отражающих особенности жизнедеятельности общности. Важность символов заключается также и в том, что они потенциально обеспечивают мотивацию совместных действий, то есть задают векторную направленность в будущее, формируя, таким образом, поведенческий компонент идентичности.

Литература:

1. Горин А. Н. Денежное обращение Северной Бактрии в середине II в. до н.э. – III в. н.э.: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук: 07.00.01. – Ташкент, 2009. – 26 с.
2. Мирзаев Дж. 3. Проблемы изучения и интерпретации тамг в контексте локальной истории. Материалы Международного научно-практического семинара «Культурный ландшафт как объект наследия», 26–27 сентября 2013 года. – Алматы: КазНИИК, 2013. С.150–155.
3. Ртвеладзе Э.В. Древние и раннесредневековые монеты историко-культурных областей Узбекистана. Ташкент: MEDIA LAND, 2002. –304 с.
4. Трепавлов В.В. Государственный строй Монгольской империи XIII в.: Проблема исторической преемственности. Москва: Наука, 1993. – 168 с.
5. Хўжаев А. Хитой манбаларидаги суғдларга оид айрим маълумотлар // O'zbekiston tarixi, 2004, № 1. С. 54 – 55. (статья на узбекском языке: Некоторые сведения о согдийцах в китайских источниках).
6. Юдин В.П. Могулы // Юдин В.П. Центральная Азия в XIV–XVIII веках глазами востоковеда. – Алматы: Дайк-Пресс, 2001. – 384 с.
7. Aytbaev A. Ancient Sources on “Saka”s on the Great Silk Road // Proceedings of the Nara Symposium for Digital Silk Roads, Tokyo, 2004, p. 483 – 484.
8. Cribb J. The Hara coins: their attribution to the Kushan king Kujula Kadphises, c. AD 30–80. Essays in Honour of Robert Carson and Kenneth Jenkins, London, 1993, pp.107–134.

9. Попов Артем Анатольевич. «Нумизматические источники как отражение культуры эллинистической Бактрии» Вестник Санкт-Петербургского государственного института культуры, no. 3 (40), 2019, pp. 98-103.

10. Смирнова Наталья Михайловна. "О ранних монетных выпусках греко-бактрийских правителей" Проблемы истории, филологии, культуры, no. 1 (47), 2015, pp. 403-412.

11. Давлатходжа Довуди. "МОНЕТНЫЕ НАХОДКИ НА ТАХТИ САНГИНЕ И ИХ НАУЧНОЕ ЗНАЧЕНИЕ" Историк (Муаррих), no. 4 (28), 2021, pp. 94-105.

12. Mairs, Rachel, and Simon Glenn. "History from Coins." The Graeco-Bactrian and Indo-Greek World, Routledge, London, 2021, pp. 465–486.

13. Sinisi, Fabrizio. (2017). Royal Imagery on Kushan Coins: Local Tradition and Arsacid Influences. Journal of the Economic and Social History of the Orient. 60. 818-927. 10.1163/15685209-12341439.

14. Никитин А.Б. Сасанидский Кушаншахр // Проблемы истории, филологии, культуры. 2010. №1(27). – С.115-121.

15. Шомахмадов Сафарали Хайбуллоевич. "Индобуддийская культура в Кушанской империи" Труды Санкт-Петербургского государственного института культуры, vol. 210, 2015, pp. 205-214.

References:

1. Gorin A. N. Denezhnoe obrashhenie Severnoj Baktirii v seredine II v. do n.je. – III v. n.je [Monetary circulation of Northern Bactria in the middle of the II century BC – III century AD.].: avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskikh nauk: 07.00.01. – Tashkent, 2009. – 26 s. [in Russian].

2. Mirzaev Dzh. Z. Problemy izucheniya i interpretacii tamg v kontekste lokal'noj istorii [Проблемы изучения и интерпретации тамг в контексте локальной истории]. Materialy Mezhdunarodnogo nauchno–prakticheskogo seminaru «Kul'turnyj landshaft kak ob#ekt nasledija», 26–27 sentjabrja 2013 goda. – Almaty: KazNIIK, 2013. S.150–155. [in Russian].

3.Rtveladze Je.V. Drevnie i rannesrednevekovye monety istoriko–kul'turnyh oblastej Uzbekistana [Ancient and early medieval coins of historical and cultural regions of Uzbekistan]. Tashkent: MEDIA LAND, 2002. –304 c. [in Russian].

4.Trepavlov V.V. Gosudarstvennyj stroj Mongol'skoj imperii XIII v.: Problema istoricheskoy preemstvennosti [The state system of the Mongolian Empire of the XIII century: The problem of historical continuity]. Moskva: Nauka, 1993. – 168 s. [in Russian].

5.Hıyzaev A. Hitoy manbalaridagi surdlarga oid ajrim ma#lumotlar // O'zbekiston tarixi [Some information on sugds in Chinese sources // history of Uzbekistan], 2004, № 1. S. 54 – 55. (stat'ja na uzbekskom jazyke: Nekotorye svedeniya o sogdijcah v kitajskih istochnikah). [in Uzbek].

6.Judin V.P. Moguly // Judin V.P. Central'naja Azija v XIV–XVIII vekah glazami vostokoveda [Central Asia in the XIV–XVIII centuries through the eyes of an Orientalist]. – Almaty: Dajk–Press, 2001. – 384 s. [in Russian].

7. Aytbaev A. Ancient Sources on “Saka”s on the Great Silk Road // Proceedings of the Nara Symposium for Digital Silk Roads, Tokyo, 2004, p. 483 – 484.

8. Cribb J. The Heraus coins: their attribution to the Kushan king Kujula Kadphises, c. AD 30–80. Essays in Honour of Robert Carson and Kenneth Jenkins, London, 1993, pp.107–134.

9. Popov Artem Anatol'evich. "Numizmaticheskie istochniki kak otrazhenie kul'tury jellinisticheskoy Baktirii [Numismatic sources as a reflection of the culture of Hellenistic Bactria]" Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo instituta kul'tury, no. 3 (40), 2019, pp. 98-103. [in Russian].

10. Smirnova Natal'ja Mihajlovna. "O rannih monetnyh vypuskah greko-baktrijskih pravitelej [About the early coin issues of the Greco-Bactrian rulers]" Problemy istorii, filologii, kul'tury, no. 1 (47), 2015, pp. 403-412. [in Russian].
11. Davlathodzha Dovudi. "MONETNYE NAHODKI NA TAHTI SANGINE I IH NAUChNOE ZNACHENIE" Istorik (Muarrif), no. 4 (28), 2021, pp. 94-105. [in Russian].
12. Mairs, Rachel, and Simon Glenn. "History from Coins." The Graeco-Bactrian and Indo-Greek World, Routledge, London, 2021, pp. 465–486.
13. Sinisi, Fabrizio. (2017). Royal Imagery on Kushan Coins: Local Tradition and Arsacid Influences. Journal of the Economic and Social History of the Orient. 60. 818-927. 10.1163/15685209-12341439.
14. Nikitin A.B. Sasanidskij Kushanshahr [The Sassanid Kushanshahr] // Problemy istorii, filologii, kul'tury. 2010. №1(27). – S.115-121. [in Russian].
15. Shomahmadov Safarali Hajbulloevich. "Indobuddijskaja kul'tura v Kushanskoj imperii [Indo-Buddhist culture in the Kushan Empire]" Trudy Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo instituta kul'tury, vol. 210, 2015, pp. 205-214. [in Russian].

Мирзоев Дж. З.

Термез мемлекеттік университеті, Термез, Өзбекстан

E-mail: mirzoi@yahoo.com

РӘМІЗДЕР БІРЕГЕЙЛІК ПЕН МЕМЛЕКЕТТІЛІКТІ ЗЕРТТЕУ КӨЗІ РЕТІНДЕ

Аңдатпа. Бұл мақала Шығыстың ежелгі мемлекеттерінің мысалында этникалық және мемлекеттік бірегейлік контекстіндегі символдық мазмұнның ерекшеліктерін зерттейді. Зерттеудің негізгі мақсаты-таңбалардың жеке тұлғаға әсер ету дәрежесін одан әрі анықтау үшін символизм тұрғысынан Бактрия мен Куштың материалдық мұрасын талдау. Әдістеме қайталама деректерді талдауды, шежіре түріндегі бастапқы дереккөздермен жұмыс істеуді, тарихи-салыстырмалы әдісті, антропологиялық әдісті, сондай-ақ типологиялық әдісті қамтиды. Зерттеудің негізгі міндеттеріне материалдық мұраны талдау, ерекшеліктері монеталар арқылы сәйкестікті қалыптастыру, сондай-ақ әмбебап рәміздер арқылы байланыс процестерін зерттеу кіреді. Жұмыс барысында мақаланың жаңалығы анықталды-бұл жұмыста қолданылатын антропологияның жаңа қырлары материалдық және ауызша дереккөздерге жаңа көзқараспен қарауға мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелері өркениет деңгейі әртүрлі әртүрлі мәдени-этникалық топтарды анықтауды жақсырақ түсінуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Бактрия, Юэчжи, Кушане, Тамга, Улус.

Mirzaev J. Z.

Termez State University, Termez, Uzbekistan

E-mail: mirzoi@yahoo.com

SYMBOLS AS A SOURCE THE STUDY OF IDENTITY AND STATEHOOD

Abstract. This article explores the features of symbolic content in the context of ethnic and state identity using the example of the ancient states of the East. The main purpose of the study is to analyze the material heritage of Baktria and Kush from the point of view of symbolism, in order to further determine the degree of influence of symbols on identity. The methodology includes the analysis of secondary data, work with primary sources in the form of chronicles, the historical and comparative method, the anthropological method, as well as the typological method. The main

objectives of the research include the analysis of material inheritance, the formation of identity through coins, as well as the study of communication processes through universal symbols. In the course of the work, the novelty of the article was revealed – New facets of anthropology used in this work allows us to take a fresh look at both material and oral sources. The results of the study allow us to better understand the identification of different cultural and ethnic groups with different levels of civilization.

Key words: Bactria, Yuezhi, Kushane, Tamga, Ulus

Автор туралы мәлімет:

Мирзоев Дж. З., тарих ғылымдарының кандидаты, Термез мемлекеттік университетінің доценті, Имам Термези халықаралық ғылыми–зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, Термез, Өзбекстан.

Сведения об авторе:

Мирзоев Дж. З., кандидат исторических наук, доцент Термезского государственного университета, старший научный сотрудник Международного научно–исследовательского центра имама Термези, Термез, Узбекистан.

Information about the author:

Mirzoev J. Z., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at Termez State University, Senior Researcher at the Imam Termezi International Research Center, Termez, Uzbekistan).

МРНТИ 11.25.19

¹Ниязов Т.З. ²Жолочиева Э.Т.

^{1,2} Кыргызский национальный университет имени Ж.Баласагына,
Бишкек, Кыргызстан

^{1,2} E-mail: niyazovt@mail.ru

СОВРЕМЕННОЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ КЫЗЫЛСУ-КЫРГЫЗСКОГО АВТОНОМНОГО ОКРУГА СУАР

Аннотация. Целью настоящей статьи является анализ современного социально-экономического положения Кызылсу-Кыргызского автономного округа Суар. В контексте изменяющейся глобальной экономической и политической обстановки особое внимание уделяется выявлению основных тенденций и вызовов, с которыми сталкивается данный регион. Исследование заключается в комплексном подходе к анализу факторов, влияющих на социально-экономическое развитие региона, включая его географическое положение, национальный состав населения, инфраструктуру, и экономические особенности. Цель исследования включает оценку социально-экономического положения Кызылсу-Кыргызского автономного округа Суар в контексте современных вызовов и перспектив развития. В задачу входит: провести анализ социальной ситуации в Кызылсу-Кыргызском автономном округе, включая оценку уровня образования, здравоохранения и доступности социальных услуг; исследовать экономические факторы, влияющие на развитие региона, такие как уровень безработицы, структура занятости, инвестиционный климат; проанализировать инфраструктурные особенности региона, включая транспортную доступность, наличие коммуникаций и энергетическую инфраструктуру; оценить влияние политических и социокультурных факторов на развитие Кызылсу-Кыргызского автономного округа; предложить рекомендации по улучшению социально-экономического положения региона, включая меры по стимулированию экономического роста, улучшению социальной инфраструктуры и повышению качества жизни населения. Данное исследование позволит получить комплексное представление о современном состоянии и перспективах развития Кызылсу-Кыргызского автономного округа Суар, а также выработать рекомендации для формирования эффективной стратегии развития региона. Методология исследования включает анализ статистических данных, что позволяет получить более полное представление о текущем положении дел в регионе.

Ключевые слова: Кызылсу-Кыргызский автономный округ СУАР, Китай, ВВП, доход, этнические группы.

Введение

Кызылсу-Кыргызский Автономный Округ является одним из пяти автономных округов в Синьцзян-Уйгурском Автономном районе. В год основания КНР территория была разделена на префектуру Кашгар и префектуру Аксу провинции Синьцзян. В 1954 году был создан Кызылсу-Кыргызский автономный округ, по-прежнему находившийся в составе провинции Синьцзян, а в октябре 1955 года — в составе Синьцзян-Уйгурского автономного района.

Материалы и методы исследования

Методология исследования «Социально-экономическое положение Кызылсу-Кыргызского автономного округа Суар» включает в себя сбор данных о социальных и экономических показателях региона, включая статистическую информацию от

государственных и местных органов, отчеты и исследования, а также анкетирование населения для получения мнений и предпочтений.

Анализ данных включает обработка и анализ собранных данных с использованием статистических методов, включая дескриптивный анализ для выявления основных тенденций и характеристик социально-экономического положения региона. Исследование социальных аспектов изучает анализ уровня образования, доступности здравоохранения, социальных услуг, а также исследование демографических показателей и качества жизни населения. Исследование экономических аспектов включает оценку экономического развития региона, включая анализ структуры занятости, уровня безработицы, инвестиционного климата и других ключевых экономических показателей.

Обсуждение

Изучение политических и социокультурных факторов: Анализ влияния политических процессов, общественных движений, культурных особенностей и традиций на социально-экономическое положение региона. Формулирование рекомендаций: На основе полученных результатов разработка рекомендаций и стратегий для улучшения социально-экономического положения Кызылсу-Кыргызского автономного округа, включая предложения по стимулированию экономического роста, улучшению инфраструктуры и социальных услуг, а также развитию образования и здравоохранения.

Результаты исследования

Расположен в самой западной части Китая, в центре Евразийского материка на северных широтах, в юго-западной части Синьцзяна. Граничит на севере с Кыргызстаном, на западе с Таджикистаном, на востоке с волостью Ак-Суу, Уч-Турпан, Гелпин, на юге с Маралбашы (Кашгар), Жаркент, Жанысарский район и Таш-Коргонский Таджикский автономный округ. Река Кызыл-Суу протекает по всей территории округа. Общая площадь территории - 72500 кв. км., Протяженность Кызылсу-Кыргызского автономного района с востока на запад составляет более 500 тыс. м., с севера на юг - 140 тыс. м.

Большую часть территории округа занимают горы – 90 %. Округ преимущественно занимают высокогорные районы со средней высотой над уровнем моря в 2500-3500м. Самая низкая точка над уровнем моря 1197 м., самая высокая точка 7719 м. Обширные площади заняты среднегорьями на высоте 2500-3500 м. над уровнем моря, низкогорьями на высоте ниже 2500 м. над уровнем моря. площадь равнин невелика, порядка 4400 кв. м.

Ледники расположены главным образом на территории уезда Актоо, на вершинах Кунгур, Муз-Тоо. В уезде Акчий ледники находятся на граничащих с Кыргызстаном хребтах на высоте более 4000 м. над уровнем моря, на северных, южных и северо-западных сторонах гор Кок-Сал. Всего горных вершин, обрамленных ледниками насчитывается около 20-ти, общей площадью в 1960,8 кв. км.

Очевиден факт богатства округа водными ресурсами, с теоретическим запасом энергии в 346,8 млн. кВт. Особенности горного рельефа отразились прежде всего на распределении водных ресурсов. Поскольку большинство рек округа берут свое начало в высокогорных местах, их водосток при большом перепаде, как правило, стабилен, что делает их пригодными для энергетического использования. Теоретические запасы водной энергии оцениваются в 33,5 миллиона квт. Кызылсу-Кыргызский округ обладает значительными запасами подземных вод. Использование поверхностных вод составляет 12% от всего объема, использование подземных вод – 10,8%. Самая крупная река на территории округа – река Ташыган (Тошкон, Какшаал).

Климат резко континентальный, умеренный, характеризуется прежде ярко выраженной сменой времен года, частыми северными ветрами с небольшим количеством осадков зимой и

частыми южными ветрами. На равнинах обеспеченность солнечным светом достаточная. Климат в горных районах холодный. Лето жаркое, долгий зимний период, прохладная осень.

По административно-территориальному делению округ состоит из 3-х уездов: Акчий, Улугчат и Актоо. Столицей Кызылсу-Кыргызского автономного округа является город Артуш. В его юрисдикцию входят 36 городов, 3 районных управления, 266 административных деревень и 58 общин.

Город Атуш расположен у южного подножия гор Тянь-Шань и западной окраины Таримской котловины. Он соединен с уездом Кэпин префектуры Аксу на востоке, уездом Акчий на северо-востоке округа, уездом Бачу префектуры Кашгар на юго-востоке, уездом Цзяши и уездом Шуфу префектуры Кашгар на юге, уездом Улугчат на юго-западе. Город имеет общую площадь 15 500 кв.км., застроенную площадь 14,7 квадратных км и высоту от 1200 до 4562 метров. В его юрисдикцию входят 4 поселка, 3 поселка, 88 административных деревень, 3 суб. -районные управления и 29 общин, в том числе Вэй, Кэ, Хань и др. На территории города находятся руины древнего царства Шуле династии Хань, буддийская пещера династии Хань «Пещера Саньсянь», Сулитанский мазар и другие исторические и культурные объекты, а также уникальные природные ландшафты, такие как Тяньмэнь, странный ивовый лес и соляной лес. озеро. Это знаменитая «Страна инжира» в Китае, родина винограда Мунаг.

Уезд Актоо. «Актоо» на кыргызском языке означает «Белая гора», то есть снежная гора. Он назван так потому, что административный центр округа расположен в оазисе под пиком Музтаг, отцом айсбергов.

Уезд Актоо расположен на западной границе, на юго-западе Синьцзян-Уйгурского автономного района, восточных предгорьях Памира и западной окраине Таримской котловины. Он примыкает к уездам Улугчат и Шуфу на севере, ограничен рекой Юэпыху на северо-востоке и находится через реку от округа Шуле. На востоке граничит с уездами Инджиша и Яркенд, на юге граничит с Таджикским автономным округом, на западе с Кыргызской Республикой и с Республикой Таджикистан на юго-западе. Уездный центр находится на расстоянии 1535 километров от города Урумчи, 103 километра от города Атуш и 37 километров от города Кашгар.

Уезд Улугчат. Основан в 1938 году (27-й год существования Китайской Республики) (в то время он входил в состав Кашгарского административного района и в 1954 году был передан под юрисдикцию Кызылсу). Он расположен на самой западной оконечности Китая, на западном конце Таримской котловины, восточной части Памирского плато, между горами Тянь-Шань и Куньлунь. На пересечении двух основных горных хребтов, он граничит с городом Артуш на востоке, городом Кашгар на юге, Шуфу. Актауский округ на юго-западе и Кыргызская Республика на северо-западе. Высота 1579-6119 метров, средняя высота 3197 метров. Общая площадь территории округа составляет 19 000 кв.км., из которых горы, Гоби и пустыня. Пустыни составляют 98% общей площади, а пустынные луга составляют почти 16 миллионов акров. В его юрисдикцию входят 8 поселков и 3 города, 35 административных деревень и 7 общинных комитетов жителей. Он обладает уникальными туристическими ресурсами, в том числе Симханной, местом самого позднего заката в материковом Китае, величественным рельефом Большого Каньона, где встречаются горы Куньлунь и горы Тянь-Шань, а также знаменитыми альпийскими лугами Юкитап, Красной долиной, источниками, Шанхайским ранчо, и другие туристические достопримечательности (места).

Богатый минеральными ресурсами, он охватывает три основных тектонических подразделения Юго-Западного Тянь-Шаня, Тарима и Западного Куньлуня, металлогенический пояс Тетис и металлогенический пояс Тяньшань-Синмэн. Это один из относительно богатых минеральными ресурсами районов Синьцзяна. 24 вида полезных

ископаемых, включая уголь, железо, медь, свинец, цинк, золото, марганец, феррохром и т. д., а также 128 районов добычи полезных ископаемых.

Географическое преимущество очевидно. На территории расположены Кашгарская зона экономического развития, Иркештанский портовый парк и два первоклассных сухопутных порта национального уровня Торугарт и Иркештам, которые являются важными воротами в основную зону экономического пояса Шелкового пути. Важный узел и важный канал южного Синьцзяна, открывающий путь на запад. Это ворота Китая в Кыргызстан и другие страны Центральной Азии, Западной Азии и Европы. Важный торговый порт, один из важных западных городов на древнем Шелковом пути и важные ворота в рамках инициативы «Один пояс – один путь».

Уезд Акчий. Акчий в истории назывался Вэйтоу и принадлежал к Тридцати шести королевствам западных регионов. 16 января 1944 года с одобрения правительства провинции Акчий был преобразован в уезд. В марте 1950 года в Акчий дислоцировалась Народно-освободительная армия Китая, а 25 апреля того же года было создано Народное правительство уезда Акчий. В июле 1954 года была образована Кызылсу-Кыргызский автономный округ и уезд Акчий передан в ведение Кызылсу-Кыргызского автономного округа.

Уезд Акчий управляет 5 поселками, 1 городом, 25 административными деревнями, 3 центрами общественных партий и массовых услуг, а также 1 деревней, характерной для китайского этнического меньшинства (деревня Цзяланчи), названной Национальной комиссией по этническим делам. Это кыргызское этническое меньшинство в Китае. Один из главных населенных пунктов. Акчий - родной город "Манаса", одного из трех знаменитых эпосов кыргызов. Исторически у кыргызов существовали традиционные обычаи, такие как укрощение сокола, игра и пение на комузе, а также ручное вышивание. Среди них укрощение соколов до сих пор сохраняет свои первоначальные обычаи. Акчий также известен как «родина Манаса в Китае», «Родина соколов в Китае», «родина комуза в Китае» и «Родина китайской вышивки».

Уезд Акчий богат минеральными ресурсами. Доказано наличие более 20 видов полезных ископаемых, в том числе золото, железо, медь, свинец, свинцово-цинковый, железомарганцевый, барит, серпентин, мрамор, гипс, глинистые минералы. запасы относительно велики.

Богатые водные ресурсы, через всю территорию протекает система реки Тошган, главного притока реки Тарим.

К основным дикорастущим лекарственным растениям животного и растительного происхождения относятся солодка, полынь, фенхель, литоспермум, эфедра. Национально охраняемые дикие животные включают снежных барсов, козерогов, китайских крохалей, беркутов, стервятников, бородатых стервятников, синьцзянских бычков, бурых медведей, газелей, голубых баранов, архаров, таримских кроликов, снежных кур, антилоп-ревунов и т. д. Степень лесистости составляет 1,72%.

«Ледяное органическое» мясо яка округа Ахэци популярно на рынках внутри и за пределами Синьцзяна, таких как Джимсар в северном Синьцзяне и Уси в провинции Цзянсу благодаря своей специальной марке, годовой объем продаж которого достигает 5 миллионов юаней. Выбран как «Продукт, соответствующий требованиям национального стандарта проверки качества» и удостоен звания «Китайская зеленая здоровая пища». «Glacier Sheep» вошла в сеть продаж Carrefour (Китай), подписала заказ на продажу на сумму 10 миллионов юаней и успешно представила «Glacier Sheep» на 6 рынках Восточного Китая.

Основным нематериальным культурным наследием в уезде Ахеки являются культура Манас и культура сокола; основными туристическими достопримечательностями являются город нематериального культурного наследия кыргызов (деревня народной культуры),

туристическая зона соколиной культуры и живописная туристическая зона Сяомуздукэ. Таможенная улица Трех тысяч лет», выставочный зал округа Акчий, национальный парк водно-болотных угодий, ипподром, характерный фруктовый сад и т. д. В 2022 году он принял более 60 000 туристов, а доход от туризма составит 8,3039 млн юаней.

В 2022 году ВВП уезда составил 1855,57 млн юаней, что на 3,6% больше, чем в предыдущем году (в сопоставимых ценах). Среди них: добавленная стоимость первичной промышленности составила 167,93 млн юаней, увеличившись на 3,1%; добавленная стоимость вторичной промышленности составила 488,33 млн юаней, увеличившись на 13,4% по сравнению с предыдущим годом; добавленная стоимость третичной промышленности составил 1,19931 млн юаней, что на 0,2% больше, чем в предыдущем году. Добавленная стоимость первичной промышленности составила 9,1% ВВП, добавленная стоимость вторичной промышленности — 26,3%, добавленная стоимость третичной промышленности — 64,6%.

Сельское, лесное и животноводство, общая посевная площадь уезда Акчий в 2022 году составила 63874,9 акров, годовой объем производства зерна достиг 6951,2 тонны, производство масличных культур - 31,2 тонны, производство овощей и съедобных грибов - 4113,82 тонны, производство бахчевых и фруктовых - 0,3 тонны и др. Прочих культур произведено 87853,8 тонны. Количество скота на складе составило 435 926 голов, а количество скота на убой — 159 554 штук. Площадь лесонасаждений составляет 4300 акров. По итогам года общая мощность сельхозтехники составила 32 430 киловатт.

В промышленности и строительстве добавленная стоимость промышленности уезда в 2022 году составила 180,86 млн юаней, увеличившись на 10,6% по сравнению с аналогичным периодом прошлого года. Добавленная стоимость строительной отрасли составила 307,47 млн юаней, увеличившись на 15% по сравнению с аналогичным периодом прошлого года.

Что касается финансов, общие доходы государственного бюджета уезда в 2022 году составили 110,25 млн юаней, что на 6,34 млн юаней больше, чем в предыдущем году, и на 6,1% больше, чем в предыдущем году. Общие расходы государственного бюджета составили 1835,46 млн юаней, что на 183,63 млн юаней больше, чем в предыдущем году, увеличившись на 11,12% в годовом исчислении.

Социальное потребление: в 2022 году общий объем розничных продаж потребительских товаров в уезде Акчий составил 449,622 млн юаней, что на 11,8% меньше, чем в прошлом году.

В 2022 году партнерская группа по оказанию помощи Синьцзян-Китайской группе Huaneng и городу Уси инвестировали в общей сложности 82,55 миллиона юаней в помощь в течение года, реализовав 32 ключевых проекта в сфере образования, здравоохранения, промышленного развития и партийного строительства на низовом уровне.

В 2022 году доходы от почтового финансового бизнеса округа Акчий в 2022 году составили 2,1783 млн юаней; основной доход от бизнеса China Telecom составил 15,28 млн юаней; общий доход от бизнеса China Unicom составил 6,8 млн юаней.

В 2022 году в уезде Акчий насчитывается в общей сложности 20 школ всех уровней и типов, все из которых используют общий национальный язык для обучения, в том числе: 1 среднее профессионально-техническое училище (среднее профессиональное училище), 1 младшая средняя школа. школа, 7 начальных школ и детский сад 11 школ. В общей сложности 6876 учащихся начальной и средней школы в уезде пользуются политикой «двух льгот и одной субсидии» для обязательного образования. 4254 учащихся обязательного образования, зарегистрированных в сельской местности, пользуются «Субсидией Национального плана диетического питания». Всего в течение года было выделено 867 900 юаней субсидий на план улучшения питания.

Имеется одно уездное медицинское учреждение - Народная больница, Центр по контролю и профилактике заболеваний, один центр охраны здоровья матери и ребенка и планирования семьи, 6 поселковых (городских) медицинских центров, 1 районный центр здравоохранения, 23 сельских поликлиники. В округе в среднем на 1000 человек приходится 9,71 медицинского техника, а радиус медицинской помощи составляет более 200 километров. В основном создана система медико-санитарного обслуживания города и деревни, состоящая из уездных народных больниц, первичных лечебно-оздоровительных учреждений и профессиональных учреждений здравоохранения.

В 2022 году 36 851 человек охвачены различными видами социального страхования в округе; 10 345 человек охвачены медицинским страхованием городских служащих; 7 242 человека охвачены страхованием по беременности и родам с коэффициентом участия 100%; 35 500 человек охвачены медицинское страхование городских и сельских жителей. Уровень участия в страховании составляет 99,9%. Располагаемый доход на душу населения всех жителей составил 17 955 юаней, увеличившись на 6,3% в годовом исчислении. Располагаемый доход сельских жителей на душу населения составил 10 355 юаней, увеличившись на 7,8% в годовом исчислении.

Общая численность населения округа составляет 622 200 человек (2023), в основном состоящих из 11 этнических групп, подавляющее большинство из которых составляют кыргызы, среди других народов - китайцы - ханьцы, уйгуры, дунгане, казахи, узбеки, татары, таджики, монголы, сибиряки, маньчжуры.

Некоторая часть кыргызов в Китае – это потомки беженцев из Российского Туркестана, после подавления Среднеазиатского восстания 1916 года. Однако, на территории округа кыргызы жили еще со времен династии Хань, то есть с 3 века до нашей эры.

Кыргызы проживают в СУАР преимущественно компактно, в основном на территории образованного в 1954 г. Кызылсу-Кыргызского автономного округа. По данным Статистического бюро Китая на 2021 г. общая численность кыргызов составляла 204402 человека, что составляет 29,88% от общей численности округа или 78,5% от общего числа кыргызов в КНР. Некоторая их часть обитает в районах Или-Казахского автономного округа – Кулжа, Текес, Тарбагатай, а также в столице СУАР – Урумчи. Помимо синьцзянских кыргызов в Китае, в уезде Фуюй северо-восточной провинции Хэйлунцзян, живут и так называемые фуюйские кыргызы, потомки енисейских кыргызов, самый восточный тюркоязычный народ в мире. На побережье озера Лобнор в СУАР, в местности Кенчу проживают малочисленные кыргызы, прозванные «лоб-кыргызами».

Поскольку более 90% территории составляет горный рельеф, соответственно, животноводство здесь было и остается основой экономики.

Большая часть населения занята в отраслях с большой долей живого труда, прежде всего в сельском хозяйстве: занимаются скотоводством, а жители равнинных уездов занимаются земледелием. Сельское хозяйство – ведущая отрасль экономики Кызылсу-Кыргызского автономного округа.

Заключение

Однако следует отметить, что Кызылсу-Кыргызский автономный округ, как и СУАР в целом, до сих пор зависят в значительной степени от централизованных бюджетных ассигнований. Согласно «Большой программе развития Запада», принятой на заседании Госсовета КНР, состоявшееся 19-22 января 2000 г., около 70% финансовых средств, поступающих из различных источников, были вложены в основные фонды центральных и западных районов.

В настоящее время уделяется большое внимание изучению и использованию передовых технологий в области сельского хозяйства, активно внедряются новые методы

хозяйствования, в том числе механизации. Производство сельскохозяйственной продукции отличается высоким уровнем рентабельности, развивается кормопроизводство. Таким образом, развитие аграрно-животноводческого сектора в последующие годы закономерно, и стало одной из важнейших экономических задач и на районном, и на окружном уровнях.

Литература:

1. Абдалиева Г.К. Кытайлык кыргыздардын руханий маданияты (1949-2004 жж.) (Духовная культура китайских кыргызов в период с 1949 по 2004 гг.) – Бишкек, 2008
2. Абрамзон С.М. Труды Киргизской археолого-этнографической экспедиции. Т. 2 // Киргизское население Синьцзяна. – Фрунзе, 1956.
3. Айса уулу Э. Байыркы кыргыз маданиятынан даректер. Кызылсуу кыргыз басмасы. 2005.
4. Байтур А. Кыргыз тарыхынын лекциялары (Лекции по истории кыргызов). Кн. 2. – Бишкек, 1992.
5. Турдueva А. Кытайдагы кыргыздардын социалдык абалы (1950-1990 жж.) (Социальное положение кыргызов в Китае в период с 1950 по 1990 гг.) – Бишкек, 2001
6. Кэцзэлэсу кээркэцэ цзычжичжоу тунци няньцзян 2000 (Статистический ежегодник Кызылсу - Кыргызского автономного округа). – Артуш, 2001, 2020.
7. Кэцзэлэсу кээркэцэ цзычжичжоу цзунхэ нун е цюйхуа (Комплексное сельскохозяйственное районирование Кызылсу-Кыргызского автономного округа). – Артуш, 1991.
8. Кэцзэлэсу кээркэцэ цзычжичжоу уши нянь шэхуй цзинци тунци цзыляо (1954-2003). С. 157.
9. Общее положение Синьцзян-Уйгурского автономного района. – Урумчи: Народное изд-во Синьцзяня, 1985. – С.10.
10. Миньцзу чжэнцэ вэньцзянь (Документы по национальной политике). – Пекин, 1953.
11. Синьцзян тунци няньцзянь, 1999 (Статистический ежегодник по Синьцзяну, 1999). – Урумчи, 1999, 2019
12. Чжунго де кээркэцэ. – Урумчи: Народное изд-во Синьцзяня, 2008. – С.78.
13. Benson L. The Ili Rebellion. The Moslem Challenge to Chinese Authority in Xinjiang, 1944-1949. – Armonk, N.Y., L., 1990.
14. Petr Kokaisl. Kyrgyz Minorities in China. Inner Asia 14(2012):383-402/ Global Oriental.
15. Stanley Toops Demographics and Development in Xinjiang after 1949 East-West center. Washington. No. 1. 2004
16. Yunhui, Jin Ed. A general Survey of Economic and Social Developemnt in Xinjiang, Beijing: Minzu Chubanshe, 1998, quoted in Yuan Kang Wang, “Toward a Synthesis of the Theories of Peripheral Nationalism”, Asian Ethnicity, 2:2, Sep.2001. Xinjiang Uighur Autonomous Region Statistics Bureau, April 12, 2001.

References:

1. Abdaliev G.K. Kytaylyk kyrgyzdyn rukhaniy madaniyaty (1949-2004 zh.) [Spiritual culture of the Chinese Kyrgyz in the period from 1949 to 2004] - Bishkek, 2008. [in kyrgyz].
2. Abramzon S.M. Proceedings of the Kyrgyz Archaeological and Ethnographic Expedition. T. 2 // [Kyrgyz population of Xinjiang.] - Frunze, 1956. [in russian].
3. Aysa uulu E. Bayyrky Kyrgyz madanatynan darekter. Kyzylsuu Kyrgyz Basmasy [Addresses from the ancient Kyrgyz culture. Kyzyl-Suu Kyrgyz edition]. 2005. [in kyrgyz].

4. Baitur A. Kyrgyz tarikhynynynyn lectures [Lectures on the history of the Kyrgyz]. Book 2. - Bishkek, 1992. [in kyrgyz].
5. Turdueva A. Kytadagy Kyrgyzdadyn sotsialdyk abaly (1950-1990) [Social status of Kyrgyz in China in the period from 1950 to 1990] - Bishkek, 2001. [in kyrgyz].
6. Kyzylsu Kyzylsu keirkezze zizhizhou tunji nyanjiang 2000 [Statistical Yearbook of Kyzylsu - Kyrgyz Autonomous District]. - Artush, 2001, 2020. [in kyrgyz].
7. Kezelsu keirkezze zizhizhou zonghe nun e qiuhua [Comprehensive agricultural zoning of Kyzylsu-Kyrgyz Autonomous District]. - Artush, 1991.
8. Kezelesu keirkezu zizhizhou ushi nian shehui jingji tunji tszilyao [The Kyrgyz community in China: features of formation, socio-economic and cultural development] (1954-2003). C. 157. [in china].
9. General situation of Xinjiang Uygur Autonomous Region. - Urumqi: People's Publishing House of Xinjiang, 1985. - C.10. [in china].
10. Minzu zhengze wenjian [Documents on National Policy]. - Beijing, 1953. [in china].
11. Xinjiang tongji nianjian, 1999 [Statistical Yearbook of Xinjiang, 1999]. - Urumqi, 1999, 2019. [in china].
12. Zhongguo de keirkejie. - Urumqi: Xinjiang People's Publishing House, 2008. - C.78.
13. Benson L. The Ili Rebellion. The Moslem Challenge to Chinese Authority in Xinjiang, 1944-1949. - Armonk, N.Y., L., 1990. [in china].
14. Petr Kokaisl. Kyrgyz Minorities in China. Inner Asia 14(2012):383-402/Global Oriental.
15. Stanley Toops Demographics and Development in Xinjiang after 1949 East-West center. Washington. No. 1. 2004
16. Yunhui, Jin Ed. A General Survey of Economic and Social Development in Xinjiang, Beijing: Minzu Chubanshe, 1998, quoted in Yuan Kang Wang, "Toward a Synthesis of the Theories of Peripheral Nationalism", Asian Ethnicity, 2:2, Sep.2001. Xinjiang Uighur Autonomous Region Statistics Bureau, April 12, 2001.

¹Ниязов Т. З. ²Жолочиева Э.Т.

^{1,2}Ж. Баласагын атыдагы Кыргыз ұлттық университеті, Бішкек, Қырғызстан

^{1,2} E-mail: niyazovt@mail.ru

ШҰАР ҚЫЗЫЛСУ-ҚЫРҒЫЗ АВТОНОМИЯЛЫҚ ОКРУГІНІҢ ҚАЗІРГІ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ

Аңдатпа. Осы мақаланың мақсаты-Қызылсу-Қырғыз автономиялық округінің қазіргі әлеуметтік-экономикалық жағдайын талдау. Өзгермелі жаһандық экономикалық және саяси жағдай контекстінде осы аймақтың алдында тұрған негізгі тенденциялар мен сын-қатерлерді анықтауға ерекше назар аударылады. Зерттеу аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуына әсер ететін факторларды, оның географиялық орналасуын, халықтың ұлттық құрамын, инфрақұрылымын, және экономикалық ерекшеліктері. Зерттеу мақсаты қазіргі заманғы сын-тегеуріндер мен даму перспективалары контекстінде Қызылсу-Қырғыз автономиялық округінің әлеуметтік-экономикалық жағдайын бағалауды қамтиды. Міндетке мыналар кіреді: Қызылсу-Қырғыз автономиялық округіндегі әлеуметтік жағдайға талдау жүргізу, оның ішінде білім деңгейін, денсаулық сақтауды және әлеуметтік қызметтердің қолжетімділігін бағалау; жұмыссыздық деңгейі, жұмыспен қамту құрылымы, инвестициялық ахуал сияқты өңірдің дамуына әсер ететін экономикалық факторларды зерттеу; көліктік қолжетімділікті, коммуникациялардың болуын және энергетикалық инфрақұрылымды қоса алғанда, өңірдің инфрақұрылымдық ерекшеліктерін талдау; Қызылсу-Қырғыз автономиялық округінің дамуына саяси және әлеуметтік-мәдени факторлардың әсерін бағалау; экономикалық өсуді

ынталандыру, әлеуметтік инфрақұрылымды жақсарту және халықтың өмір сүру сапасын арттыру жөніндегі шараларды қоса алғанда, өңірдің әлеуметтік-экономикалық жағдайын жақсарту жөнінде ұсынымдар ұсыну. Бұл зерттеу Суар Қызылсу-Қырғыз автономиялық округінің қазіргі жағдайы мен даму перспективалары туралы кешенді түсінік алуға, сондай-ақ өңірді дамытудың тиімді стратегиясын қалыптастыру үшін ұсынымдар әзірлеуге мүмкіндік береді. Зерттеу әдістемесі статистикалық деректерді талдауды, бұл аймақтағы ағымдағы жағдай туралы толық түсінік береді.

Түйін сөздер: Қызылсу-Қырғыз СУАР автономиялық округі, Қытай, ЖІӨ, табыс, этникалық топтар.

¹Niyazov T.Z. ²Zholochieva E.T.

^{1,2}J. Balasagyn Kyrgyz national university, Bishkek, Kyrgyzstan

^{1,2} E-mail: niyazovt@mail.ru

CURRENT SOCIO-ECONOMIC SITUATION OF KYZYLSU-KYRGYZ SUAR AUTONOMOUS DISTRICT

Abstract: The purpose of this article is to analyze the current socio-economic situation of Kyzylsu-Kyrgyz Autonomous District Suar. In the context of the changing global economic and political environment, special attention is paid to identifying the main trends and challenges faced by this region. The study consists of a comprehensive approach to analyzing the factors affecting the socio-economic development of the region, including its geographical location, national composition of the population, infrastructure, and economic features. The purpose of the study includes an assessment of the socio-economic situation of the Kyzylsu-Kyrgyz Autonomous Okrug of the Xuar in the context of modern challenges and development prospects. The task includes: to analyze the social situation in the Kyzylsu-Kyrgyz Autonomous Okrug, including an assessment of the level of education, health care and accessibility of social services; to investigate economic factors affecting the development of the region, such as the unemployment rate, employment structure, investment climate; to analyze the infrastructural features of the region, including transport accessibility, communications and energy infrastructure; to assess the impact of political and socio-cultural factors on the development of the Kyzylsu-Kyrgyz Autonomous Okrug; to propose recommendations for improving the socio-economic situation of the region, including measures to stimulate economic growth, improve social infrastructure and improve the quality of life of the population. This study will provide a comprehensive understanding of the current state and prospects for the development of the Kyzylsu-Kyrgyz Autonomous Okrug of the Xuar, as well as develop recommendations for the formation of an effective strategy for the development of the region. The research methodology includes the analysis of statistical data, which allows to get a more complete picture of the current state of affairs in the region.

Key words: Kyzylsu-Kyrgyz Autonomous District of XUAR, China, GDP, income, ethnic groups.

Автор туралы мәлімет:

Ниязов Т.З., Ж. Баласағұн атындағы ҚҰУ-нің профессоры, география ғылымдарының кандидаты, Бішкек, Қырғызстан.

Сведения об авторе:

Ниязов Т.З., кандидат географических наук, профессор КНУ им. Ж. Баласагына, Бишкек, Кыргызстан.

Information about autor:

Niyazov T.Z., Candidate of Geographical Sciences, Professor KNU. J. Balasagin, Bishkek, Kyrgyzstan.

Автор туралы мәлімет:

Жолочиева Э.Т., Ж. Баласағұн атындағы ҚҰУ-нің аға оқытушысы, Бішкек, Қырғызстан.

Сведения об авторе:

Жолочиева Э.Т., старший преподаватель КНУ им. Ж.Баласагына, Бишкек, Кыргызстан.

Information about autor:

Zholochieva E.T., Senior Lecturer at KNU J.Balasagyn National University, Bishkek, Kyrgyzstan.

МРНТИ 11.01.11

¹Рамазанов А.А. ²Кренгауз И.Н.

¹Институт востоковедения имени Р.Б. Сулейменова, Алматы, Казахстан

²Университет «Туран» Алматы, Казахстан,

^{1,2}E-mail: ramazanov_altay@mail.ru

РЕГИОНАЛЬНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ ЦЕНТАРАЛЬНО-АЗИАТСКИХ ГОСУДАРСТВ

Аннотация. Современные глобальные вызовы подчеркивают важность сотрудничества и взаимопомощи государств для обеспечения дальнейшего существования человечества. Статья рассматривает текущее состояние внешней торговли и экономического развития стран Центральной Азии, с акцентом на Казахстан, Узбекистан, Туркменистан, Кыргызстан и Таджикистан. Исследование фокусируется на значении межгосударственного сотрудничества и общности подходов к решению глобальных и региональных проблем. Особое внимание уделяется региональной идентичности как системному понятию, включающему культурные, социальные, психологические и экономические аспекты. Основное внимание уделяется анализу процессов формирования и трансформации идентичности населения в регионе, а также ее влиянию на политические и социально-экономические процессы. Целью работы является анализ различных аспектов региональной идентичности, включая исторические, культурные, религиозные и политические факторы. Методология исследования основана на анализе академической литературы, статистических данных. Использованы методы качественного и количественного анализа для получения полного и объективного представления о региональной идентичности Центральной Азии. Основные результаты нашего исследования позволяют сделать вывод о важности региональной идентичности для стабильного развития Центрально-Азиатских государств. Таким образом, исследование предлагает новые аналитические методы для понимания и укрепления региональной идентичности в интересах устойчивого развития Центральной Азии.

Ключевые слова: Центральная Азия, внешняя торговля, экономическое развитие, диверсификация экономики, региональная идентичность, межгосударственное сотрудничество.

Введение

Последние события показали, насколько наш современный глобализированный мир уязвим. Практически дальнейшее существование человечества зависит от развития сотрудничества и взаимопомощи государств, как в гуманитарном, так и в экономическом направлении. И в первую очередь надо искать общие подходы к решению первоочередных, как глобальных, так и региональных проблем. Наиболее эффективным подходом является развитие межгосударственного сотрудничества, как на глобальном, так и на региональном уровне. И если на уровне мирового сообщества прийти к консенсусу сложнее, то странам одного региона это сделать проще. На наш взгляд, в основе тут может лежать исторически сложившаяся региональная идентичность.

Материалы и методы исследования

Категория «региональная идентичность» является системным понятием, включающим в себя культурный, социальный, психологический и экономический аспекты.

Культурный аспект предполагает восприятие «региональной идентичности» как системной совокупности культурных отношений, связанных с понятием «малая родина». В данном аспекте «региональная идентичность» характеризует приверженность культурным традициям определенной территории.

Социальный аспект предполагает собственную идентификацию как гражданина определенной страны, члена социума определенного региона, что проявляется во включении субъекта в общественные объединения, согласованностью взглядов с другими членами общества.

Психологический аспект является производным от культурного и социального, о его наличии свидетельствует способствование развитию на данной территории гражданской активности.

Экономический аспект скорее связан с рассмотрением «региональной идентичности» на внутреннем и внешнем уровне. Если культурный, социальный и психологический аспекты характеризуют внутреннюю составляющую «региональной идентичности», то экономический аспект характеризует ее внешнюю составляющую. В данном случае речь идет об узнаваемости государств как в пределах Центральной Азии, так и за рубежом; желании или нежелании реализации совместных экономических проектов и т. д.

«Региональная идентичность» может исследоваться как процесс сопоставления себя с определенной территорией [1]. В этом случае целесообразно говорить о формировании «региональной идентичности», то есть положительного восприятия субъектами хозяйствования (это могут быть граждане, проживающие и осуществляющие свою деятельность (во всех смыслах) в определенном регионе; хозяйствующие субъекты, осуществляющие взаимодействие с данной территориальной единицей; просто индивиды, имеющие знания о данной территории) при получении первичной информации о территории. Она генерируется самой общностью, порождается самоорганизацией населения. С другой стороны, «региональная идентичность» - результат воздействия целого комплекса факторов на государства региона, который проявляется в наличии уже сформированного представления о территории (оно может быть положительным, нейтральным или негативным). Такое воздействие может осуществляться органами власти, а может быть навязано извне международными организациями, общественными объединениями, средствами массовой информации.

Сложность рассматриваемой категории увеличивается из-за того, что все варианты идентификации находятся во взаимосвязи и подвержены динамическому взаимовлиянию.

Таким образом, «региональная идентичность» — это системная положительная, негативная или нейтральная характеристика региона, отражающая восприятие и оценку субъектами хозяйствования определенной территории, которые выражаются в принимаемых экономических (и неэкономических) решениях и суждениях.

Обсуждение

Исследованиям, связанным с региональной идентичностью, в классическом понимании этого термина значительное внимание уделялось и уделяется в Западной Европе. Европейские ученые - Breslin S., Hook G. [2], Buzan B., Waever O. [3], Fawcett L. [4; 5], Foqué R., Steenberg J. [6], Kelly R. E. [7], Perrin T. [8], Brige vich A. [9], Felgenhauer T., Mihm M., Schlottmann A. [10], Harrison J. [11] и др. накопили огромный опыт по исследованию культурологической, исторической, политической, социальной, экономической идентичности. Объяснение здесь, вероятно, надо искать в том, что западноевропейские государства, в послевоенный период в одиночку не могли противостоять на мировом рынке Соединенным Штатам Америки. Это подтолкнуло их к объединению политических и экономических усилий и, в итоге, породило идею сначала экономической, а потом и полной

интеграции. Основой же полной интеграции, на наш взгляд, является региональная идентичность. Она базируется не на унификации, а наоборот предполагает поиск путей защиты исторической и культурной самобытности, экономической специализации государств, что позволяет, находя общие связующие звенья для стран региона сохранять и их национальную самобытность.

Использование европейских теорий применительно к региону Центральная Азия не применимо, так как уровень развития стран, общая ситуация, проблемы, которые стоят перед ними, несоизмеримы. По нашему мнению, при всей вовлеченности государств Центральной Азии в процессы глобализации и сохранения в большинстве из них основ постсоветской ментальности, менталитет населения этих стран остается традиционным, восточным.

В Казахстане тема эта также чрезвычайно актуальна в историческом, социологическом, культурно-конфессиональном плане. Публикуется работы политологического, социологического характера: Дадабаев Т.[12], Бурнашев Р., Молдашев К.[13], Чукубаев Е. С., Кыдырбекова Б. С. [14]. LinnJ. F. [15], AllisonR. [16], RakhimovM. [17], Махмутовой Е. В. [18], Либман А. М. [19], Коробоева И. [20].

Мы согласны с мнением ряда авторов, полагающих, что считать совокупность территорий регионом возможно при наличии следующих основных составляющих:

- Общность исторических судеб;
- Особенности материальной и духовной культуры ,
- Ментальная общность;
- Географическое единство территории;
- Общий тип экономики.
- Совместная работа в региональных и международных организациях.

Результаты исследования

В свою очередь, к основным критериям, обуславливающим рост региональной идентичности можно отнести:

- политические выгоды от сотрудничества;
- обеспечение национальной и региональной экономической безопасности;
- необходимость объединения для решения поставленных задач;
- повышение уровня конкурентоспособности государств региона на мировом рынке.

Для формирования и развитие региональной идентичности в современных условиях нужна стартовая область. На наш взгляд, таковой является экономика. Это самый приемлемый катализатор регионального сотрудничества.

Эффективное экономическое сотрудничество, в свою очередь, невозможно без создания наднациональных и региональных институтов. Что в свою очередь является одним из механизмов формирования региональной идентичности. Также выживаемость региона, уровень его интеграции находятся в прямой зависимости от уровня развития этих межгосударственных образований.

Центральную Азию в составе пяти республик правомерно рассматривать как единый целостный макрорегион. Это сложная система, состоящая из отдельных мезо и микроподсистем, на специфику функционирования и развития которой оказывает влияние комплекс исторических, территориально-географических, социальных, культурных, геополитических, геоэкономических факторов.

Несмотря на вовлечение государств Центральной Азии странами-соседями (Китай и Россия) в свои интеграционные проекты, а, может, в результате именно их деятельности, сегодня уже можно с уверенностью утверждать, что политическая и экономическая интеграция Центральной Азии зашла в тупик. Хотя неформальная экономическая интеграция на микроуровне все-таки присутствует. Ее развитию препятствуют межгосударственные

барьеры. Предпринимательские слои и население приходят к пониманию необходимости объединения политических и экономических усилий для обеспечения конкурентоспособности национальных экономик, повышения уровня жизни, обеспечения национальной экономической безопасности.

Одни из основных факторов, сдерживающих развитие региональной экономической идентичности государств Центральной Азии, является неравномерность их экономического развития. К сожалению пока еще это в основном аграрно-сырьевые государства.

Доля региона в мировой экономике составляет около 0,3%, доля же населения - 1%.

В то же время у него есть потенциал для того, чтобы занять более высокие позиции: в первую очередь страны региона обладают рядом ценных ресурсов - черные, цветные и драгоценные металлы, урановые руды, редкоземельные элементы, углеводородное сырье. В данных государствах создана и развивается разветвленная транспортно-логистическая инфраструктура, что позволяет им играть роль транзитных государств, связывающих Европу и Азию. Кроме того, данные пять государств, находясь в самом сердце евразийского континента, занимают определяющую позицию в поддержании стабильности в этой части мира.

Казахстан, Узбекистан и Туркменистан, используя свой природный потенциал, смогли обеспечить развитие горнодобывающей, топливно-энергетической, металлургической и химической отраслей промышленности. Кроме того, в Казахстане и Узбекистане, где производятся легковые и грузовые автомобили, автобусы. В Кыргызстане хорошо развита легкая промышленность.

Одна из центральных ролей в экономике Центральной Азии принадлежит сельскому хозяйству. Основные массивы орошаемых земель находятся в Узбекистане, Туркменистане и Таджикистане, которые специализируются на производстве технических культур, овощей и фруктов. Что касается Казахстана и Кыргызстана, то на их землях выращиваются в основном зерновые культуры.

Животноводческая отрасль развита в основном в Казахстане, Кыргызстане, Узбекистане и Туркменистане. Лидирующие позиции в данной отрасли принадлежат овцеводству. На разведении крупного рогатого скота специализируются в основном в пригородных районах и в оазисах с большой плотностью населения.

По основным макроэкономическим экономическим показателям, по месту в глобальных индексах конкурентоспособности, инноваций и человеческого развития Казахстан занимает ведущие позиции среди государств региона (смотри таблицы 1,2,3,4).

Таблица 1 – Рейтинг государств Центрально-Азиатского региона в Глобальном индексе конкурентоспособности за 2020 г.

Страна	Место	Балл
Казахстан	55 (35 на 2022г)	62,9
<i>Кыргызстан</i>	96	54,0
<i>Туркменистан</i>	-	-
Таджикистан	104	52,4
Узбекистан*	-	-
Примечание составлено автором на основе[21]		

Рейтинг государств Центрально-Азиатского региона в Глобальном индексе конкурентоспособности за 2022 данные есть только по Казахстану. Остальные государства региона не вошли в рейтинг 63 анализируемых по этому показателю в 2022 г. стран.

Таблица 2- Рейтинг государств Центрально-Азиатского региона в Глобальном инновационном индексе (ГИИ) за 2022 г.

Страна	Место	Балл
Казахстан	83	24.7
<i>Кыргызстан</i>	94	21.1
<i>Туркменистан</i>	-	
Таджикистан	104	18.8
Узбекистан	82	25.3
Примечание составлено автором на основе [21]		

Таблица 3 – Рейтинг государств Центрально-Азиатского региона по индексу социального прогресса в 2022г.

Страна	Место	Балл
Казахстан	65	71.21
<i>Кыргызстан</i>	83	67.23
<i>Туркменистан</i>	118	56.75
Таджикистан	120	56.05
Узбекистан	91	66.12
Примечание составлено автором на основе [21]		

Таблица 4 – Рейтинг государств Центрально-Азиатского региона в Глобальном индексе человеческого развития за 2021-2022 гг.

Страна	Место	Балл
Казахстан	56	0.811
<i>Кыргызстан</i>	118	0.692
<i>Туркменистан</i>	91	0,745
Таджикистан	122	0.685
Узбекистан	101	0,727
Примечание составлено автором на основе [21]		

Казахстан также является лидером в регионе по рейтингу качества жизни населения. Это агрегированный показатель, включающий в себя не только общие показатели развития государства, но и особенности жизни людей, уровень заработной платы, качество образования и др. (смотри таблицы 5,6)

Таблица 5 – Рейтинг государств Центрально-Азиатского региона по качеству жизни в 2020 году.

Страна	Место в рейтинге
Казахстан	47
Кыргызстан	80
Туркменистан	-
Таджикистан	94

Узбекистан	63
Примечание составлено автором на основе [21]	

Таблица 6 – Рейтинг государств Центрально-Азиатского региона по размеру валового национального дохода на душу населения по данным на 2022г.

Страна	Место в рейтинге	Уровень ВНД на душу населения в долл.США
Казахстан	88	10 041.50 (2021 г.)
Кыргызстан	182	1 276.20
Туркменистан	103	7 612.00(2019 г.)
Таджикистан	195	897.10 (2021 г.)
Узбекистан	170	1 983.10(2021 г.)
Примечание составлено автором на основе [21]		

Согласно рейтингу, рассчитанному по методике Всемирного банка, валовой национальный доход является наибольшим в Казахстане, наименьшим — в Таджикистане и Киргизии. Странами с высоким уровнем считаются те, доход которых на душу населения превышает 12 тыс., со средним – от 1000 до 12 тыс., с низким – от 1000 и ниже. Таким образом, Казахстан, Туркменистан и Узбекистан имеют средний уровень национального дохода. Таджикистан и Киргизия относятся к группе стран с низким уровнем дохода.

Одним из показателей, оказывающих определяющее влияние на качество жизни является заработная плата (смотри таблицу 7).

Таблица 7 - Средняя заработная плата в странах Центральной Азии в 2022г. в дол. США.

Страна	Средняя заработная плата
Казахстан	670,61
Кыргызстан	279,40
Туркменистан	228,30
Таджикистан	160,10
Узбекистан	329,46
Примечание составлено автором на основе [22]	

Из таблицы 7 видно, что самый низкий уровень средней зарплаты в Таджикистане. По данным статистики лучшие показатели у Казахстана – 670 доллара к 2022 году.

По количеству официальных безработных в регионе лидировал. Узбекистан. За 10 лет уровень безработицы в этой стране вырос на 39%. Отмечался рост безработицы в исследуемый период также и в Таджикистане и Кыргызстане.

По одному из ключевых макроэкономических показателей: производству валового внутреннего продукта на душу населения РК также, по-прежнему лидирует. За ней следуют Туркменистан, Узбекистан, Кыргызстан, замыкает региональный рейтинг по этому показателю Таджикистан(смотри таблицу 8).

Таблица 7 - Рейтинг государств Центрально- Азиатского региона по ВВП и ВВП в 2020 году(млн. долл.США)

Страна	ВВП	ВВП
Казахстан	8710	154947
Кыргызстан	1100	6714
Туркменистан	6670	37762
Таджикистан	1110	9662
Узбекистан	2220	70841
Примечание составлено автором на основе [21]		

В качестве положительного фактора следует отметить рост ежегодный товарооборота между странами Центральной Азии. Лидером по объемам внешней торговли является Казахстан. На втором месте по объемам внешней торговли находятся Узбекистан и Туркменистан. Наименьшие объемы внешней торговли отмечаются в странах с менее развитой промышленностью и экономикой: Кыргызстане и Таджикистане.

Учитывая малочисленность среднего класса и низкую емкость внутреннего рынка, страны региона должны ориентироваться на развитие экспортоориентированной модели экономики. Однако сложности, возникшие в процессе реализации идей диверсификации экономики, переориентации ее на развитие перерабатывающих отраслей, причем на основе передовых инновационных технологий, нехватка квалифицированных кадров, зависимость от импортного оборудования и технологий в ключевых секторах экономики не позволяют сделать экспорт более технологичным.

Заключение

По нашему мнению, усиление региональной идентичности в экономической сфере может быть осуществлено путем развития экспортно-импортного потенциала, многосторонней кооперации на неформальном и формальном уровнях, формирования межгосударственно-частных партнерств в экспортно-ориентированных отраслях, создания межгосударственных территориально-производственных кластеров, приграничных свободных экономических зон типа технополисов и технопарков, совместных предприятий по переработке сельскохозяйственной продукции, развития региональных логистических систем и современной региональной транспортно-логистической инфраструктуры.

Литература:

1. Ахметшина Е.Р. Региональный бренд и региональная идентичность: проблемы формирования // Гражданское общество в России: состояние, тенденции, перспективы. 2015. № 1 (4). С. 93-100.
2. Breslin S., Hook G. Micro-regionalism and World Order: Concepts, Approaches and Implications / ed. by S. Breslin, G. Hook // Microregionalism and World Order. Basingstoke, 2002. – 250 p.
3. Buzan B., Waever O. Regions and Powers : The Structure of International Security. 7th ed. – N. Y., 2010. – 570 p.
4. Fawcett L. Regionalism from Historical Perspective / ed. by M. Farell, B. Hettne, L. Langenhove // Global Politics of Regionalism: Theory and Practice. L., 2005. – P. 21-25.
5. Fawcett L. Exploring Regional Domains: A Comparative History of Regionalism // Intern. Affairs.–2004.– № 80/3.– P. 429-446.
6. Foqué R., Steenbergen J. Regionalism: A Constitutional Framework for Global Challenges? / ed. by M. Farwell, B. Hettne, L. Langenhove // Global Politics of Regionalism:

Theory and Practice. L., 2005. – P. 287-304.

7. Kelly R. E. Security Theory in the «New Regionalism» // Intern. Studies Rev. Summer. – 2007. – № 9/2. – P. 197-229.

8. Perrin T. New Regionalism and Cultural Policies : Distinctive and Distinguishing Strategies, from Local to Global // J. of Contemporary Europ. Studies. – 2012. – № 20/4. – P. 459-475.

9. Brigeovich A. Regional identity and support for integration: An EU-wide comparison of parochialists, inclusive regionalist, and pseudo-exclusivists // European Union Politics. 2018. – Vol. 19. – № 4. – P. 639-662. – DOI: 10.1177/1465116518793708.

10. Felgenhauer T., Mihm M., Schlottmann A. The making of mitteldeutschland.on the function of implicit and explicit symbolic features for implementing regions and regional identity // GeografiskaAnnaler: Series B, Human Geography . – 2005. – Vol. 87. – № 1. – P.45-60. – DOI:10.1111/j.0435-3684.2005.00177.x.

11. Harrison J. Re-reading the New Regionalism : A sympathetic Critique // Space & Polity. – 2006. – № 10/1. – P. 21-46

12. DadaevT.Shanghai Cooperation Organization (SCO) Regional Identity Formation from the Perspective of the Central Asia States // Journal of Contemporary China. – 2013. – Vol. 23. – P. 1-17. DOI: 10.1080/10670564.2013.809982.

13. Бурнашев Р., Молдашев К. Взгляд на регионализацию центральной азии с точки зрения безопасности Регионализация в Центральной Азии. Стратегия Казахстана // Алматы: Friedrich Ebert Stiftung, 2019. –С. 17-27.

14. Чукубаев Е.С., Кыдырбекова Б.С. Регионализм и регионализация Центральной Азии. Bulletin KazNU. Series of International Relational and International Law. – 2012. – №1 (57). – С. 15-20.

15. Johannes F. Linn Central Asian Regional Integration and Cooperation: Reality or Mirage? // The Economics of the Post-Soviet and Eurasian Integration. EDB Eurasian Integration Yearbook, – 2012. – P. 96-117.

16. Allison R. Regionalism, Regional structures and Security Management in Central Asia // Intern. Affairs : (Royal Institute of International Affairs). – 2004. – №. 80/3. – P. 463-483.

17. Rakhimov M. Complex regionalism in Central Asia: Local, regional, and global factors // Cambridge Journal of Eurasian Studies. – 2018. – P. 124-128.

18. Махмутова Е.В. Центральная Азия в поисках собственной интеграционной модели // Вестник МГИМО-Университета.– 2018. – 4(61). – С. 78-91. – DOI 10.24833/2071-8160-2018-4-61-78-91

19. Либман А.М. Интеграция снизу в Центральной Азии // Евразийская экономическая интеграция. – 2009. – № 1 (2). – С. 6–26

20. Корабоев И., Молдашев К. Предыдущие исследования по Центральной Азии и отличие нашего подхода //Регионализация в Центральной Азии. Стратегия Казахстана. – 2019. – С. 9-16.

References:

1. Ahmetshina E. R. Regional'nyj brend i regional'naya idenykhpost': problems of formation [Regional brand and regional identyty: problems of formation] // Grazhdanskoe obshchestvo v Rossii: sostoyanie, tendencii, perspektivy. 2015. No 1 (4). S. 93-100. [in Russian].

2. Breslin S., Hook G. Micro-regionalism and World Order: Concepts, Approaches and Implications / ed. by S. Breslin, G. Hook // Microregionalism and World Order. Basingstoke, 2002. – 250 p.

3. Buzan B., Waever O. Regions and Powers : The Structure of International Security. 7th ed. – N. Y., 2010. – 570 p.

4. Fawcett L. Regionalism from Historical Perspective / ed. by M. Farell, B. Hettne, L. Langenhove // *Global Politics of Regionalism: Theory and Practice*. L., 2005. – P. 21-25.
5. Fawcett L. Exploring Regional Domains: A Comparative History of Regionalism // *Intern. Affairs.*–2004.– № 80/3.– P. 429-446.
6. Foqué R., Steenbergen J. Regionalism: A Constitutional Framework for Global Challenges? / ed. by M. Farwell, B. Hettne, L. Langenhove // *Global Politics of Regionalism: Theory and Practice*. L., 2005. – P. 287-304.
7. Kelly R. E. Security Theory in the «New Regionalism» // *Intern. Studies Rev.* Summer. – 2007.– № 9/2. – P. 197-229.
8. Perrin T. New Regionalism and Cultural Policies : Distinctive and Distinguishing Strategies, from Local to Global // *J. of Contemporary Europ. Studies.* – 2012.– № 20/4. – P. 459-475.
9. Brigeovich A. Regional identity and support for integration: An EU-wide comparison of parochialists, inclusive regionalist, and pseudo-exclusivists // *European Union Politics*. 2018. – Vol. 19. –№ 4.– P. 639-662. – DOI: 10.1177/1465116518793708.
10. Felgenhauer T., Mihm M., Schlottmann A. The making of mitteldeutschland.on the function of implicit and explicit symbolic features for implementing regions and regional identity // *GeografiskaAnnaler: Series B, Human Geography* . – 2005. – Vol. 87. – № 1. – P.45-60.– DOI:10.1111/j.0435-3684.2005.00177.x.
11. Harrison J. Re-reading the New Regionalism : A sympathetic Critique // *Space & Polity.* –2006.– № 10/1. – P. 21-46
12. DadaevT.Shanghai Cooperation Organization (SCO) Regional Identity Formation from the Perspective of the Central Asia States // *Journal of Contemporary China.* – 2013. – Vol. 23. – P. 1-17. DOI: 10.1080/10670564.2013.809982.
13. Burnashev R., Moldashev K.Vzglyad na regionalizatsiyu tsentral'noy azii s tochki zreniya bezopasnosti Regionalizatsiya v Tsentral'noy Azii. Strategiya Kazakhstana [A look at the regionalization of Central Asia from a security perspective Regionalization in Central Asia. Kazakhstan strategy] // *Almaty: FriedrichEbertStiftung*, 2019. –S. 17-27. [in Russian].
14. Chukubayev Ye.S., Kydyrbekova B.S. Regionalizm i regionalizatsiya Tsentral'noy Azii [Regionalism and regionalization of Central Asia]. *Bulletin KazNU. Series of International Relational and International Law.* – 2012. – №1 (57). – S. 15-20. [in Russian].
15. Johannes F. Linn Central Asian Regional Integration and Cooperation: Reality or Mirage? // *The Economics of the Post-Soviet and Eurasian Integration. EDB Eurasian Integration Yearbook*, – 2012.– P. 96-117.
16. Allison R. Regionalism, Regional structures and Security Management in Central Asia // *Intern. Affairs : (Royal Institute of International Affairs).* – 2004. – №. 80/3. – P. 463-483.
17. Makhmutova E.V. Tsentral'naya Aziya v poiskakh sobstvennoy integratsionnoy modeli [Central Asia in search of its own integration model] // *Vestnik MGIMO-Universiteta.*– 2018. – 4(61). – S. 78-91. – DOI 10.24833/2071-8160-2018-4-61-78-91. [in Russian].
18. Libman A.M. Integratsiya snizu v Tsentral'noy Azii // *Yevraziyskaya ekonomicheskaya integratsiya [Bottom-up Integration in Central Asia // Eurasian Economic Integration]*. – 2009. – № 1 (2). – S. 6–26. [in Russian].
19. Koraboyev I., Moldashev K. Predydushchiye issledovaniya po Tsentral'noy Azii i otlichiye nashego podkhoda //Regionalizatsiya v Tsentral'noy Azii [Previous research on Central Asia and the difference in our approach //Regionalization in Central Asia]. *Strategiya Kazakhstana.* – 2019. – S. 9-16. [in Russian].

¹Рамазанов А.А. ²Кренгауз И.Н.

¹ Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан,

² «Тұран» университеті, Алматы, Қазақстан,

E-mail: ¹²ramazanov_altay@mail.ru

ОРТАЛЫҚ АЗИЯ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ӨНІРЛІК БІРЕГЕЙЛІГІ

Аңдатпа. Қазіргі жаһандық сын-қатерлер адамзаттың одан әрі өмір сүруін қамтамасыз ету үшін мемлекеттердің ынтымақтастығы мен өзара көмегінің маңыздылығын көрсетеді. Мақала Қазақстан, Өзбекстан, Түрікменстан, Қырғызстан және Тәжікстанға баса назар аудара отырып, Орталық Азия елдерінің сыртқы саудасы мен экономикалық дамуының ағымдағы жай-күйін қарастырады. Зерттеу мемлекетаралық ынтымақтастықтың маңыздылығына және жаһандық және аймақтық мәселелерді шешу тәсілдерінің қауымдастығына бағытталған. Мәдени, әлеуметтік, психологиялық және экономикалық аспектілерді қамтитын Жүйелік ұғым ретінде аймақтық сәйкестікке ерекше назар аударылады. Негізгі назар аймақтағы халықтың бірегейлігін қалыптастыру және өзгерту процестерін, сондай-ақ оның саяси және әлеуметтік-экономикалық процестерге әсерін талдауға бағытталған. Жұмыстың мақсаты-тарихи, мәдени, діни және саяси факторларды қоса алғанда, аймақтық сәйкестіктің әртүрлі аспектілерін талдау. Зерттеу әдістемесі Академиялық әдебиеттерді, статистикалық деректерді талдауға негізделген.

Орталық Азияның өңірлік бірегейлігі туралы толық және объективті түсінік алу үшін сапалық және сандық талдау әдістері пайдаланылды. Біздің зерттеудің негізгі нәтижелері Орталық Азия мемлекеттерінің тұрақты дамуы үшін өңірлік бірегейліктің маңыздылығы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Осылайша, зерттеу Орталық Азияның тұрақты дамуы үшін аймақтық сәйкестікті түсіну және нығайту үшін жаңа аналитикалық әдістерді ұсынады.

Түйін сөздер: Орталық Азия, сыртқы сауда, экономикалық даму, экономиканы әртараптандыру, өңірлік бірегейлік, мемлекетаралық ынтымақтастық.

¹Ramazanov A.A. ²Krengauz I.N.

¹ R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Almaty, Kazakhstan

²Turan University, Almaty, Kazakhstan

E-mail: ¹²ramazanov_altay@mail.ru

REGIONAL IDENTITY OF CENTRAL ASIAN STATES

Abstract. Modern global challenges emphasize the importance of cooperation and mutual assistance of states to ensure the continued existence of mankind. The article examines the current state of foreign trade and economic development of Central Asian countries, with a focus on Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan and Tajikistan. The study focuses on the importance of interstate cooperation and commonality of approaches to solving global and regional problems. Special attention is paid to regional identity as a systemic concept that includes cultural, social, psychological and economic aspects. The main attention is paid to analyzing the processes of formation and transformation of the identity of the population in the region, as well as its impact on political and socio-economic processes. The aim of the work is to analyze various aspects of regional identity, including historical, cultural, religious and political factors. The research methodology is based on the analysis of academic literature, statistical data.

The methods of qualitative and quantitative analysis were used to obtain a complete and objective picture of the regional identity of Central Asia. The main results of our study allow us to

conclude that regional identity is important for the stable development of Central Asian states. Thus, the study offers new analytical methods for understanding and strengthening regional identity for sustainable development of Central Asia.

Key words: Central Asia, foreign trade, economic development, economic diversification, regional identity, interstate cooperation.

Автор туралы мәлімет:

Рамазанов Алтай, бас ғылыми қызметкері, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан.

Сведения об авторе:

Рамазанов Алтай, главный научный сотрудник, доктор экономических наук, профессор, Институт востоковедения имени Р.Б. Сулейменова, Алматы, Казахстан.

Information about autor:

Ramazanov Altay, Chief Researcher, Doctor of Economic Sciences, Professor, R. B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Almaty, Kazakhstan.

Автор туралы мәлімет:

Кренгауз Ирина, экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылғын профессор «Тұран» университеті, Алматы, Қазақстан.

Сведения об авторе:

Кренгауз Ирина, кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, Университет «Туран», Алматы, Казахстан.

Information about autor:

Irina Krengauz, PhD in Economics, Associate Professor, Turan University, Almaty, Kazakhstan.

FTAMP 11.25.47

Оспанов Н.М.

*Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан**E-mail: osp_nurlan@mail.ru*

ОҢТҮСТІК КОРЕЯНЫҢ ГЕНДЕРЛІК МӘСЕЛЕЛЕР БОЙЫНША БҰҰ-МЕН ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ

Аңдатпа. Мақала Оңтүстік Кореяның гендерлік теңдік мәселелері бойынша оның бұқаралық азаматтарының санасын өзгерту саласындағы саясатын зерттеуге арналған. Әйелдердің қоғамдағы рөлі туралы стереотиптік идеяларға байланысты Оңтүстік Корея заңнамасындағы әйелдерге қатысты негізгі кемсітушілік ережелері қарастырылады. Оңтүстік Кореяда гендерлік мәселелер соңғы жылдары көбірек назар аударудың нысаны болды. Үкімет пен қоғамдық ұйымдар осы мәселелерді қамту және шешу үшін белсенді жұмыс істейді, соның ішінде жалақы теңсіздігі, тұрмыстық зорлық-зомбылық, және әйелдер үшін шектеулі мансаптық мүмкіндіктер. Дегенмен, жыныстардың толық теңдігіне жету үшін әлі де көп жұмыс бар. Кемсітушілік ережелері: шетелдіктермен некеге тұрғанда азаматтық алуда немесе өзгертуде әйелдердің тең құқықтарының болмауы, әйелдерге отағасы атағын алуға тыйым салу, ажырасқан әйелдердің отбасы кітабына тіркелу құқығын шектеу. Бұл стратегия БҰҰ-ның ұсынысы бойынша 1984 жылдан 2013 жылға дейінгі 30 жылға жуық уақыт ішінде әзірленді. Зерттеудің мақсаты – Оңтүстік Кореяның БҰҰ-мен серіктестікте гендерлік теңдікті ілгерілету және елдегі және әлемдік контекстегі әйелдердің жағдайын жақсарту үшін жүзеге асыратын нақты бағдарламаларды, жобалар мен бастамаларды талдауға бағытталуы мүмкін. Оңтүстік Кореяның БҰҰ-мен гендерлік ынтымақтастық туралы мақала жазу үшін келесі зерттеу әдістері пайдалы болды: әдеби шолу, саясат пен бағдарламаларды талдау, эмпирикалық зерттеу, деректерді талдау, салыстырмалы талдау. Бұл әдістер Оңтүстік Кореяның БҰҰ-мен гендерлік ынтымақтастық туралы мақала жазу үшін жан-жақты және ақпараттық негіз алуға көмектесті. «Оңтүстік Кореяның БҰҰ-мен гендерлік мәселелер бойынша ынтымақтастығы» мақаласының жаңалығы келесідей: ынтымақтастықты терең талдау, бірегей тәсілдерге назар аудару, саясаттағы өзгерістерді бағалау, аймақтың контекстін ескеру, практикалық ұсыныстар.

Алғыс: Мақала 2022–2024 жылдарға арналған «Жас ғалым» жобасы бойынша жас ғалым постдокторанттардың іргелі және қолданбалы ғылыми зерттеулерін гранттық қаржыландыру аясында орындалған.

Түйін сөздер: теңдік, гендерлік мәселелер, феминизм, патриархалды, құқық.

Кіріспе

Оңтүстік Кореяның Біріккен Ұлттар Ұйымымен (БҰҰ) гендерлік мәселелер саласындағы ынтымақтастығы аймақтық және әлемдік деңгейде әсер ететін халықаралық дипломатияның маңызды аспектісін білдіреді. Гендерлік теңдік пен инклюзия БҰҰ үшін басты басымдықтар болып табылады және осы саладағы Оңтүстік Кореямен бірлескен күш-жігер осы мақсаттарға жетуге деген ұмтылысты көрсетеді.

Оңтүстік Корея соңғы онжылдықтарда әлеуметтік-экономикалық дамуда айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізді, бірақ гендерлік теңсіздік мәселелері өзекті болып қала береді. Осыны ескере отырып, Оңтүстік Корея халықаралық қауымдастық, соның ішінде БҰҰ мойындаған принциптерге негізделген гендерлік саясат пен бағдарламаларды жүзеге асыруға баса назар аударады.

Бұл зерттеудің мақсаты Оңтүстік Кореяның БҰҰ-мен гендерлік мәселелер саласындағы ынтымақтастығының табиғаты мен тиімділігін талдау болып табылады. Зерттеу нысаны ынтымақтастықтың негізгі бағыттары, ынтымақтастықтың аймақтағы және әлемдік ауқымдағы гендерлік саясат пен практикаға әсері, сондай-ақ осы ынтымақтастықтың нәтижелерін бағалау болып табылады. Гендерлік теңдік пен инклюзияны дамыту қоғамның тұрақты дамуының негізгі құрамдас бөлігі ғана емес, сонымен қатар гуманизм мен әділеттілік принциптері алдындағы міндеттеме екенін атап өту маңызды. Бұл тұрғыда Оңтүстік Корея мен БҰҰ арасындағы гендерлік серіктестік стратегиялық маңызға ие болады және болашақтағы ынтымақтастықты нығайту және оңтайландыру жолдарын анықтау үшін жан-жақты талдауды қажет етеді.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеудің мақсаттарын анықтау үшін Оңтүстік Кореяның БҰҰ-мен гендерлік ынтымақтастық сипатын анықтау көзделді. Осы ынтымақтастықтың негізгі бағыттары мен нәтижелерін талдау болды және Оңтүстік Кореяның БҰҰ-мен ынтымақтастығының аймақтағы және әлемдік ауқымдағы гендерлік саясат пен тәжірибеге әсерін зерттеу үшін ғылыми зерттеулерге, бұқаралық ақпарат құралдарындағы жарияланымдарға, сондай-ақ БҰҰ мен Оңтүстік Кореяның гендерлік мәселелер саласындағы ынтымақтастыққа арналған құжаттарына шолу жасалды. БҰҰ мен Оңтүстік Кореяның гендерлік теңдік жобалары мен бағдарламаларын жүзеге асыру туралы ресми құжаттары мен есептерін талдау арқылы мәліметтер жинау. БҰҰ өкілдерімен және Оңтүстік Кореяның билік органдарымен, сондай-ақ гендерлік мәселелер саласындағы сарапшылар мен белсенділермен сұхбат жүргізілді. Негізгі жобаларды, бастамаларды, бюджеттерді және олардың тиімділігін бағалауды қоса алғанда, ынтымақтастық нәтижелерін талданды.

Талқылау

Оңтүстік Кореяның БҰҰ-мен гендерлік мәселелер саласындағы ынтымақтастық тақырыбы өте жоғары деңгейде зерттелген, бірақ зерттеулерде белгілі бір олқылықтар мен кемшіліктер бар. Соңғы жылдары бұл тақырыпқа, әсіресе халықаралық және ұлттық деңгейде гендерлік саясатты белсенді енгізуді ескере отырып, көбірек көңіл бөлінуде.

Зерттеудің бірнеше негізгі бағыттарына мыналар жатады:

Жобалар мен бастамаларды талдау: зерттеушілер Оңтүстік Корея мен БҰҰ гендерлік мәселелер бойынша бірлесіп жүзеге асыратын нақты жобалар мен бағдарламаларды талдайды. Бұған осы жобалардың мақсаттарын, нәтижелерін және тиімділігін талдау кіреді.

Саяси талдау: зерттеушілер Оңтүстік Кореяның БҰҰ-мен гендерлік мәселелер бойынша ынтымақтастығының саяси және стратегиялық аспектілерін, мысалы, ортақ мақсаттар мен басымдықтарды, сондай-ақ жаһандық саяси тенденциялардың осы ынтымақтастық саласына әсерін талдайды.

Әсерді бағалау: зерттеушілер сонымен қатар Оңтүстік Кореяның БҰҰ-мен ынтымақтастығының аймақтағы және әлемдік ауқымдағы гендерлік саясат пен тәжірибеге әсерін бағалайды. Бұған заңнамадағы, саяси стратегиялардағы және қоғамдық пікірдегі өзгерістерді зерттеу кіреді.

Осы тақырып бойынша көптеген жұмыстарға қарамастан, қосымша зерттеулер қажет, әсіресе гендерлік динамиканың өзгеруі және қазіргі қоғам алдында тұрған қиындықтар аясында. Сондай-ақ Оңтүстік Кореяның БҰҰ-мен ынтымақтастығының тиімділігін талдауды жалғастыру және жақсарту мен дамытудың әлеуетті бағыттарын анықтау маңызды.

Зерттеу нәтижелері

XX ғасырда Корей түбегінде Оңтүстік Корея қоғамының әлеуметтік-экономикалық саласының өзгеруіне әсер еткен бірқатар маңызды тарихи оқиғалар орын алды: Чосон әулеті (1396–1910) өз тәуелсіздігін жоғалтып, Жапонияның отарына айналды (1910-1945), КСРО мен АҚШ-тың Корей түбегін қамқорлыққа алуы (1945-1948), 1948 жылы екі Кореяның құрылуы және Корея Республикасының капиталистік даму жолына өтуі, Корей соғысы (1950-1953).

1960 жылдардың басынан бастап Оңтүстік Корея экономикасы бұрын-соңды болмаған өсуді бастан кешірді, бұл саяси институттардың демократиялануына және халықтың әлауқатының артуына оң әсерін тигізді. Демократияландыру мен экономикадағы оң өзгерістерге қарамастан, Оңтүстік Кореяда ерлер мен әйелдердің ұстанымында асимметрия пайда бола бастады. Оңтүстік Кореядағы гендерлік асимметрияның негізгі себептерінің бірі - корей қоғамында Чосон әулетінен бастап бүгінгі күнге дейін сақталған конфуцийлік дәстүрлер.

Қолданыстағы кемсітушілік гендерлік стереотиптерді жою және эгалитарлы қоғам құру мақсатында Оңтүстік Корея БҰҰ ұсынымдарын ескере отырып, елдегі гендерлік теңгерімсіздікті еңсерудің ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді жоспарларын әзірлеуге көшті. Басты назар әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықтың алдын алуға және қоғамда сақталып келе жатқан әйелдерге қатысты теріс пікірді жоюға аударылды.

1990 жылдардың басынан бастап Оңтүстік Кореяның академиялық қоғамдастығында гендерлік әлеуметтануға қызығушылық тұрақты түрде өсуде. Ли Сук Тэ [1], Ким Чу Со [2], Ли Кэй С. [3] және басқалардың зерттеулерінде Конфуций дәстүрлерінің Кореядағы эгалитарлық қоғамға, әйелдердің рөлі мен олардың отбасындағы жағдайына негізгі кедергілер болып саналған әсері зерттелді.

1979 жылы 18 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясы Әйелдерге қатысты кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы конвенцияны (бұдан әрі – Конвенция) қабылдады [4]. Оңтүстік Корея үкіметі 1983 жылы мамырда Конвенцияға қосылды және оны 1984 жылы 27 желтоқсанда ратификациялады; Осы Конвенция 1985 жылғы 26 қаңтарда күшіне енді.

Бұл ретте Оңтүстік Корея 9 және 16-баптарға ескертулер жасады, өйткені олардың ережелерін ратификациялау кезінде толықтай орындай алмады. Осы мақалаларды толығырақ қарастырайық.

9-баптың бірінші азат жолы әйелдерге өз азаматтығын алуға, өзгертуге немесе сақтауға ерлермен тең құқықтарды беруге арналған. Баптың екінші абзацында шетелдікпен некеге тұру да, некеде тұрған кезде күйеуінің азаматтығын өзгерту де әйелдің азаматтығын автоматты түрде өзгертуге әкеп соқпайтынын, оны азаматтығы жоқ ететінін және оны күйеуінің азаматтығын қабылдауға мәжбүрлей алмайтынын білдіреді.

16-бапқа сәйкес, конвенцияны ратификациялау кезінде Оңтүстік Корея үкіметі дәстүрлі корей қоғамында қалыптасқан нормаларға байланысты с, d, f және g тармақтарын орындау үшін уақыт қажет деп мәлімдеген [5, 1–4-бб.]. Атап айтқанда, с тармағында қатысушы мемлекет неке кезінде және оны бұзу кезінде тең құқықтар мен міндеттерді қамтамасыз етеді. «d» тармағына сәйкес Корея Республикасы отбасылық жағдайына қарамастан, балаларына қатысты мәселелерде ата-ана ретінде ерлер мен әйелдердің тең құқықтары мен міндеттерін қамтамасыз етуге тиіс болатын. f тармағына сәйкес Қатысушы мемлекет қорғаншылар, қамқоршылар, қамқоршылар болу құқықтары мен міндеттерінің тең болуын қамтамасыз етеді. Және, ақырында, арнайы ескертпелер жасалған соңғы g тармағы Конвенцияға қатысушы мемлекет ерлі-зайыптылардың тегін, кәсіп пен қызмет түрін таңдау құқығын қоса алғанда, тең жеке құқықтарын қамтамасыз ететінін білдіреді [4].

Бұл тармақтардағы шектеулер ұлттық ерекшеліктерге байланысты: Оңтүстік Корея ерлер мен әйелдердің әлеуметтік ұстанымдары туралы стереотиптік идеялар әлі де кең таралған дәстүрлі қоғам болып қала береді.

Осылайша, Оңтүстік Кореяның патриархалдық қоғамы әйелдер рөліне біржақты көзқараспен сипатталды. Кәрістерге ерте жастан бастап екі жыныстың өкілдеріне қандай рөлдер жүктелетінін, ерлер мен әйелдер туралы идеялардың негізгі айырмашылығы неде екенін үйретті, бұл отбасында және қоғамда олардың міндеттері мен құқықтарын нақты ажырату фактісінен тұрады. Әйелдерге қатысты стереотиптік наным-сенім олардың рөлін, жұмысқа орналасуы, қызмет бойынша жоғарылату және жалақы саласындағы ұстанымын әлеуметтік, экономикалық, құқықтық, саяси және мәдени бағалауға теріс әсер етті [6, 8–9-бб.].

Корея Республикасының «Отбасы құқығы туралы» заңы 1958 жылы қабылданды. Оның көптеген ережелері некеге тұру, некені бұзу және мүлікті мұраға қалдыру тәртібін реттеді. «Отбасы» туралы заңда кемсітушілік сипаттағы ережелер де болды, мысалы, әйелдердің саяси өмірге шектеулі қатысуына әсер еткен «отағасы институты» ұғымы сияқты, атап айтқанда олардың жоғары басшылық лауазымдардағы өкілдіктерінің жеткіліксіздігі және тұтастай алғанда ұлдар мен қыздардың туу көрсеткіштеріндегі Елеулі теңгерімсіздікке әкелді. Біріккен Ұлттар Ұйымының ұсынымдары бойынша 1990 жылдың қаңтарында бұл Заң айтарлықтай қайта қаралды, одан көптеген кемсітушілік ережелері алынып тасталды, ал 1991 жылдың 1 қаңтарында Заңның қайта өңделген нұсқасы күшіне енді [1].

Корея Республикасындағы гендерлік кемсітушіліктің басты мысалдарының бірі отағасы институты болды. Елімізде отағасы атағын беру жүйесі бар, соған сәйкес бұл атақ ата тегі арқылы мұраға қалдырылады. Гендерлік теңдік мәселелері бойынша сарапшылардың пікірінше, отағасы институты әлеуметтік өмірдің көптеген салаларында ерлер мен әйелдердің теңдігін қамтамасыз етуге кедергі бола отырып, неке-отбасылық қатынастарға үлкен әсер етеді. Егер отбасында ұлдар туылмаса, тек бір немесе бірнеше қыз болса, онда қыздарының бірі ресми түрде осы отбасының мұрагері болатын адамға күйеуге шықпайынша, онда бірнеше ұрпақ бойына мұрагер болмауы мүмкін [7, 63-64 бб.].

«Отбасы туралы» заңның тағы бір кемсітушілік нормасы ажырасқан әйелді отбасылық тіркеу кітапқа тіркеуге қатысты болды. Мұндай әйел ата-анасының отбасы тіркеу кітабына жаңадан тіркелуі немесе өз атымен жаңа отбасы тіркеу кітабын жасауы мүмкін. Бірақ, сонымен бірге, оның баласын өз отбасылық тіркеу кітабына тіркеуге құқығы жоқ, тіпті анасы баланың заңды қамқоршысы болып танылып және онымен бірге тұрған жағдайларда да, бала күйеуінің отбасылық тіркеу кітабында қалуы керек еді. Күйеуінің балаға қатыгездік көрсетуі және/немесе әкелік міндеттерін орындамауы некені бұзуға негіз болған, соның салдарынан бала анасының қамқорлығында қалған жағдайларда да баланы анасының отбасылық тіркеу кітабына қайта тіркеуге болмайды. [1].

Гендерлік кемсітушілікті жою шаралары. Ұзақ уақыт бойы Оңтүстік Корея үкіметі гендерлік теңдікке жәрдемдесу мен қамтамасыз етуді елдің әлеуметтік дамуы саласындағы мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі ретінде жариялай отырып, әйелдердің жағдайын жақсарту бойынша белсенді шараларды қолға алды. Осылайша, жынысы бойынша кемсітушілік элементтері бар бірқатар заңдар қайта қаралды. Үкімет 1990 және 1994 жылдары «Ішкі сот ісін жүргізу туралы» және «Неке қиюды тіркеу туралы» заңдарға өзгерістер енгізіп, салық жеңілдіктерінің деңгейін арттыруға және әйелдердің күйеулері қайтыс болғаннан кейін мұраға қалған мүлікке құқықтарын қорғауға баса назар аударды [8, 9-б.].

Әйелдерге қатысты орныққан негізсіз немқұрайлылықпен күресу жөніндегі күш-жігердің бір бөлігі ретінде үкімет барлық деңгейдегі мемлекеттік қызметшілерді гендерлік мәселелермен таныстыру үшін тиісті оқытуды қамтамасыз етті [9, 2 б.].

Әйелдерге қатысты кемсітушілікпен күресу үшін Оңтүстік Корея үкіметі мемлекеттік қызметкерлерді әлеуметтік-гендерлік мәселелер бойынша оқытуға және қоғамдық санада қалыптасқан дәстүрлі гендерлік рөлдер туралы түсініктерді жоюға арналған бірқатар оқыту

бағдарламаларын әзірледі. Гендерлік теңдік пен білімге жәрдемдесу Корея институтының жұмысының нәтижесінде 2000 жылдың наурыз айында мемлекеттік қызметшілерге, мұғалімдерге, мемлекеттік корпорациялар мен мемлекеттік органдардың қызметкерлеріне, Ұлттық жиналыс пен жергілікті кеңестердің депутаттарына, мемлекеттік консультативтік-кеңесші комитеттерге, әскери қызметкерлерге, полиция қызметкерлеріне және әйелдер ұйымдарына арналған мамандандырылған оқыту жүйесі құрылды [10, 15 б.].

Гендерлік теңдікке қол жеткізу стратегиясын іске асырудың келесі қадамы формальды білім берудің барлық деңгейлерінде – балабақшадан бастап жалпы орта мектепке дейін жыныстық тәрбие беру жүйесін енгізу болды. 1998 жылдың қазан айында Министрліктің ұсынысы бойынша мектептегі жыныстық тәрбиенің негізгі жоспары әзірленді, оның шеңберінде әрбір мектепте жыныстық тәрбие бойынша нұсқаушы тағайындалды. Мектептерге балалар мен жасөспірімдердің әртүрлі даму кезеңдеріне бағытталған бес ата-аналарға арналған нұсқаулықтар таратылды. 2003 жылға қарай 19 000 мұғалім жыныстық тәрбие және жыныстық зорлық-зомбылықтың алдын алу бойынша оқытылды [7, 37 б.].

Гендерлік стереотиптерді жеңуде бұқаралық ақпарат құралдары маңызды рөл атқарады. Үкімет гендерлік кемсітушілік жағдайларын көрсетпеу үшін телерадио хабарларын таратуды бақылауға алды. Үкіметтің бастамасымен 1991 жылы еліміздің Орталық киностудиясында «Әйел мәртебесі: не өзгерді?» ақпараттық фильмі түсіріліп, еліміздің барлық кинотеатрларында көрсетілді. Жалпы бұқаралық ақпарат құралдарында гендерлік кемсітушілік жағдайларын болдырмау мақсатында Үкімет Теледидар және радио хабарларын тарату комитетімен үйлестіруде. Бұған дейін, 1985 жылы үкіметтің Гендерлік комитеті барлық хабар таратушыларға әйелдерді олардың ар-намысына нұқсан келтіретін етіп көрсетуден бас тартуға кеңес берген болатын. 1999 жылдың ақпанында «Музыкалық альбомдар, бейнежазбалар және ойындар туралы» заң қабылданды, егер елде өндірілген немесе ойын-сауық мақсатында әкелінген кез келген бейнематериалда әйелге зорлық-зомбылық көрсетуді ақтайтын мазмұн болуы мүмкін болса, ол тарату шектеулеріне тексерілуге жатады. Мазмұны бойынша жастарға және қоғамдық имандылыққа, атап айтқанда, жыныстық имандылықты бұзатын, кәмелетке толмағандармен жыныстық қатынасқа шақыратын, сексуалдық сипаттағы көріністер бар қандай материалдың мазмұны жағынан зиянды екенін анықтау мақсатында сол жылдың маусым айында мерзімді басылымдарды тіркеу туралы қаулы қабылданды. [8, 26 б.].

Осылайша, үкімет Оңтүстік Корея қоғамындағы әйелдерге қатысты жағымсыз стереотипті өзгерту үшін бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалану туралы шешім қабылдады.

Отбасындағы гендерлік теңдік идеясын насихаттау. Аталған Конвенцияның ережелеріне сәйкес қатысушы мемлекет отбасында болатын әлеуметтік-жыныстық алауыздықты жоюға бағытталған ағарту саласындағы іс-шараларды жүргізуге тиіс. Осыған байланысты 2005 жылы Корея Республикасында ұлттық және жергілікті билік органдарына демократиялық қағидаттарға негізделген отбасы идеясын және гендерлік теңдікке негізделген қатынастардың құндылығын жан-жақты насихаттауға, сондай-ақ салауатты отбасылық өмірдің негізі ретінде үй еңбегінің құндылығын әділ бағалауға бағытталған салауатты отбасы туралы жаңа негіздемелік Заң күшіне енді.

Заңға сәйкес, отбасының әрбір мүшесі оның өміріне, оның ішінде табыс әкелетін қызметке, бала тәрбиесіне және үй шаруасына қатысады деп көрсетілген. Сонымен қатар, Заң үкіметтен отбасын қолдау қызметтерінің аясын кеңейтуді, отбасы өмірі бойынша ағарту жұмыстарын жүргізуді, гендерлік теңдік қағидаттарына негізделген отбасы мәдениетін насихаттау бойынша шаралар қабылдауды талап етеді [10, 16 б.].

Отбасындағы тең қарым-қатынастар туралы конвенцияның ережелерін ескере отырып, Корея Отбасы туралы заңдағы қарама-қайшы ережелерді жою шараларын қабылдады. 1958

жылғы қайта қаралған Заң гендерлік теңдік қағидасына сай келмейтін, ең алдымен некеге, ажырасуға және мұрагерлікке қатысты көптеген кемсітушілік элементтерді жойды [1].

Бұл заңның үлкен жетістігі әйелдерге отбасын басқаруға заңды құқық берді, бұл бұрын конфуцийлік мәдени контекст басым елде мүмкін емес еді, сонымен қатар мұрагерлік мәселелеріндегі ерлердің артықшылықтарын жойды. Сонымен қатар, әйелдердің отбасылық мүліктегі өз үлесін, тіпті егер ол күйеуінің атына жазылған болса да, талап етуге құқылы екендігі туралы ереже жасалды. Осы Заң әйелі үй шаруасындағы әйел болып табылатын және үйден тыс табыс әкелетін қызметпен айналыспаған, сондықтан отбасы мүлкін жинақтауға тікелей үлес қоспайтын жағдайларда да әйелдің отбасы мүлкін жинақтауға қосқан үлесін ресми түрде мойындайды [10, 37-38 б.].

Ажырасу кезінде әйелдер балаларды қорғау құқығына қол жеткізді. Қайта қаралған отбасы туралы Заңға сәйкес, ажырасу кезінде баланың кіммен бірге болатындығы туралы мәселе ата-аналар арасындағы талқылау мен келісім негізінде шешілуі керек. Бұрынғы «Отбасы туралы» Заңда бала тәрбиесінде әкеге басымдық берілген.

Жаңа заңда кемсітушілік тармағы қайта қаралды және ол бойынша ата-ананың екеуіне де бала тәрбиелеуге тең құқықтар берілген. Ерлі-зайыптылардың бірі некеден тыс туған бір немесе бірнеше баласын өзінікі деп танығанда немесе ажырасқан жағдайда ерлі-зайыптылар балаларды кім тәрбиелейтіні туралы мәселені шеше алмаса, келіспеушілік туындаған жағдайда бұл мәселелерді ата-анасының біреуінің немесе екеуінің өтініші бойынша Отбасы істері жөніндегі сот шешеді.

Оңтүстік Корея заңына сәйкес, әке және ана жағынан төртінші немесе сегізінші ұрпаққа дейінгі ата-аналар мен туыстар заңды қорғаншы және қамқоршы бола алады. Осылайша, қорғаншылық пен қамқоршылықтағы туыстық дәрежесіне қатысты жынысына қарай кемсіту элементтері ескі заңнан алынып тасталды [1].

1999 жылы «Біріккен корей әйелдер ұйымы», «корей ұлттық әйелдер Кеңесі» сияқты әйелдер ғылыми-өндірістік бірлестігінің, сондай-ақ азаматтық топтардың бастамасымен отбасы басшысы институтын («ходжу») тарату қозғалысы басталды. 2000 жылдың қыркүйегінде осы институтты жоюды жақтайтын азаматтардың коалициясы оны жою туралы Ұлттық жиналысқа өтініш берді. Бұл қозғалыс көптеген үгіт-насихат жұмыстарын, сондай-ақ ұлттық қол жинау науқанын өткізді [11, 35 б.].

Отағасы институтының беделін түсіру үшін бұл мекеменің мүлдем корей халқының әдет-ғұрпы емес екенін дәлелдейтін зерттеулер жарияланды; керісінше, жапон отаршылдығы кезінде (1910–1945) корейлерге таңылғаны туралы дәлелдер келтірілді, өйткені «ходжу» немесе «отағасы» термині тек осы кезеңде ғана кеңінен қолданылған. Чосон әулеті кезінде отағалары «джухо», кейде «хосу» деп аталды [1].

Конституциялық соттың 2008 жылғы қаңтардағы шешімімен Корея Республикасында жыныстық белгісі бойынша негізгі кемсітушілік элементі болып саналатын отағасы (ходжу) институты жойылды. Бұрынғы «Азаматтық хал туралы» заңда тастанды балалар мен әкесі белгісіз балаларды қоспағанда, балаға әкесінің тегі берілген. Жаңа Заңға сәйкес, бала әкесінің тегін де мұрагер етеді, бірақ бұл ретте некеде тұрған кезде ата-анасының екеуінің келісімі бойынша бала анасының тегін иелене алады. Жаңашылдыққа қарамастан, жалпы алғанда, «әкесінің тегі мен тегін қан құқығы бойынша мұраға қалдыру» қағидасы әлі күнге дейін сақталуда. Әкесі шетелдік болса, бала әкесінің де, анасының да тегін ала алады [12, 35 б.].

Атап өткендей, Конвенцияны ратификациялау кезінде Корея Республикасы азаматтықты алу, өзгерту немесе сақтау үшін әйелдерге ерлермен тең құқық беретін ережені қабылдаудан бас тартты.

Бұрын Корея Республикасының азаматымен некеге тұрған шетелдік азамат некеден кейін екі жылдан астам сол мемлекетте тұрып, Әділет министрлігінен азаматтық алуға

рұқсат алғаннан кейін сол мемлекеттің азаматтығын ала алатын. Әйелі күйеуі сол азаматтығын алғаннан кейін бірден және еріксіз түрде корей азаматтығын алды, ал некеде тұрған әйелдерге күйеуінің азаматтығынан бөлек азаматтығы берілмеді; жаңашылдықтардан кейін тұрмысқа шыққан әйелдер өз азаматтығын таңдау құқығын алды [7, 34 б.].

Бұрын балаға әкесі Корея Республикасының азаматы болған жағдайда ғана Оңтүстік Корея азаматтығы берілген. Осы ережені қайта қарау нәтижесінде ата-анасының кез келгені Корея Республикасының азаматы болып табылатын баланың Оңтүстік Корея азаматтығына құқығы бар [7, 34 б.].

Қорытынды

Осылайша, Оңтүстік Корея үкіметі 1990 жылғы қаңтарда Конвенцияның негізгі нормаларын жүзеге асыру үшін, ең алдымен, 1958 жылғы отбасы туралы заңды қайта қарады, заңнамалық базаны нығайтты. 2008 жылы отбасы басшысы институтын жою үлкен жетістік болды. Осы институтты тарату нәтижесінде бала анасының тегін мұраға алу құқығын алды, алдыңғы неке бұзылған күннен бастап алты ай ішінде әйелдің некеге тұруына тыйым салу жойылды, оған ана мен бала арасындағы биологиялық туыстықты растауға, баланы өзінің отбасылық кітабында тіркеуге және т.б. талап қою құқығы берілді.

Корея Республикасының Үкіметі мемлекеттік қызметшілерді, мұғалімдерді, ата-аналарды және балабақшаларға баратын балаларды гендерлік проблемалармен таныстыру бойынша бірқатар шаралар өткізді. Сонымен қатар, гендерлік стереотиптерді жеңу үшін Үкімет бұқаралық ақпарат құралдарын тиімді пайдаланып, оларды жыныстық дискриминацияны жоюға шақырды.

Автордың пікірінше, Корея Республикасы қысқа мерзім ішінде конвенцияның негізгі талаптарын орындап, өз халқының санасын гендерлік мәселеде өзгерте алды. Қойылған міндеттерді орындау кезінде үкімет жүзеге асырылатын проблемаларға назар аударды. Ұлттық әдет-ғұрыптарға қайшы келетін талаптарды орындау мақсатында Үкімет қазіргі әлемде осы әдет-ғұрыптардың қолайсыздығы туралы ұғымды халықтың санасына біртіндеп енгізуге бағыт алды.

Қазіргі жағдай мен қиындықтар Оңтүстік Кореядағы гендерлік мәселелер Үкімет деңгейінде де, қоғамдық дискурста да көбірек назар аударуда. Негізгі мәселелерге жалақы теңсіздігі, тұрмыстық зорлық-зомбылық және әйелдер үшін шектеулі мансаптық мүмкіндіктер жатады. Үкімет пен қоғамдық ұйымдар бұл мәселелерді шешу үшін қадамдар жасауда, бірақ жыныстардың толық теңдігіне қол жеткізу үшін әлі де көп жұмыс бар. Ағымдағы жағдай мен қиындықтарды талдай отырып, мақалада Оңтүстік Кореяда гендерлік тең құқықты ілгерілетудің ықтимал стратегиялары мен шешімдері қарастырылады.

Әдебиеттер:

1. Lee Suk-t. Problems with Korea's Family 'headship' system // Korea Focus: <http://www.koreafocus.or.kr/design1/essays/view.asp?volume_id=16&content_id=722&category=G> (Қаралған уақыты: 06.10.2014).
2. Kim Choo-s. Kajoekboeb banseikiy hwegoua guaje. //the Korean society of Family law: <http://www.ksfl.or.kr/Fam2301/김주수%20 가족법%20 반세기의%20 회고와%20 과제.pdf> (Қаралған уақыты: 06.10.2014).
3. Namyun Insoon. time for People to Discard the Family headship system// Korea Focus: Url: <http://www.koreafocus.or.kr/design1/society/view.asp?volume_id=39&content_id=138&category=D> (Қаралған уақыты: 06.10.2014).

4. Kay Lee. Confucian ethics, judges, and women: divorce under the revised Korean Family law//Pacific rim law and Policy Journal. – 1995. – vol.4 No. 2. – P. 479. – 503. Url: <digital.law.washington.edu/dspace-law/bitstream/handle/1773.1/945/4PacrimlPolyJ479.pdf?sequence=1> (Қаралған уақыты: 06.10.2014).
5. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин от 18 декабря 1979 года // Документы организации объединенных Наций. Url: <<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/resolUtioN/GeN/Nr0/382/75/iMG/Nr038275.pdf?openelement>> (Қаралған уақыты: 06.10.2014).
6. Convention on the elimination of all Forms of Discrimination against Consideration of reports submitted by states parties under article 18 of the Convention. initial reports of states Parties: republic of Korea // Documents of the United Nations. Url: <<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDoC/GeN/N86/555/66/PDF/N8655566.pdf?openelement>> (Қаралған уақыты: 06.10.2014).
7. Экономический и социальный осуществление международного пакта об экономических, социальных и культурных правах: республика Корея// Документы организации объединенных Наций. Url: <<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDoC/eN/G94/150/62/PDF/G9415062.pdf?openelement>> (Қаралған уақыты: 06.10.2014).
8. Convention on the elimination of all Forms of Discrimination against Consideration of reports submitted by states parties under article 18 of the Convention. Fifth periodic report of states parties .initial reports of states Parties: republic of Korea // Documents of the United Nations. Url:<<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDoC/GeN/N03/452/20/PDF/N0345220.pdf?openelement>> (Қаралған уақыты: 06.10.2014).
9. Convention on the elimination of all Forms of Discrimination against Consideration of reports submitted by states parties under article 18 of the Convention. third periodic report of states parties. initial reports of states Parties: republic of Korea// Documents of the United Nations. Url:<<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDoC/GeN/N95/316/20/iMG/N9531620.pdf?openelement>> (Қаралған уақыты: 06.10.2014).
10. Convention on the elimination of all Forms of Discrimination against Consideration of reports submitted by states parties under article 18 of the Convention. Second periodic reports of states Parties: republic of Korea // Documents of the United Nations. Url: <<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDoC/GeN/N90/801/95/PDF/N9080195.pdf?openelement>> (Қаралған уақыты: 06.10.2014).
11. Convention on the elimination of all Forms of Discrimination against Consideration of reports submitted by states parties under article 18 of the Convention. sixth periodic reports of states Parties: republic of Korea // Documents of the United Nations. Url: <<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDoC/GeN/N07/262/87/PDF/N0726287.pdf?openelement>> (Қаралған уақыты: 06.10.2014).
12. Convention on the elimination of all Forms of Discrimination against Consideration of reports submitted by states parties under article 18 of the Convention. seventh periodic reports of states Parties: republic of Korea // Documents of the United Nations. Url: <<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDoC/GeN/G10/466/04/PDF/G1046604.pdf?openelement>> (Қаралған уақыты: 06.10.2014).

References:

1. Lee Suk-t. Problems with Korea's Family 'headship' system // Korea Focus: <http://www.koreafocus.or.kr/design1/essays/view.asp?volume_id=16&content_id=722&category=G> (Date of access: 06.10.2014) [Electronic source].
2. Kim Choo-s. Kajoekboeb banseikiy hwegoua guaje. // the Korean society of Family law: <http://www.ksfl.or.kr/Fam2301/김주수%20가족법%20반세기%20회고와%20과제.pdf> (Date of access: 06.10.2014) [Electronic source].
3. Namyun Insoon. time for People to Discard the Family headship system // Korea Focus: Url:<http://www.koreafocus.or.kr/design1/society/view.asp?volume_id=39&content_id=138&category=D> (Date of access: 06.10.2014) [Electronic source].
4. Kay Lee. Confucian ethics, judges, and women: divorce under the revised Korean Family law//Pacific rim law and Policy Journal. – 1995. – vol. 4 No. 2. – P. 479. – 503. Url: <digital.law.washington.edu/dspacelaw/bitstream/handle/1773.1/945/4PacrimlPolyJ479.pdf?sequence=1> (Date of access: 06.10.2014) [Electronic source].
5. Konventsiya o likvidatsii vseh form discriminatsii v otnoshenii jenshin ot 18 dekabrya 1979 goda // Dokumenty organizatsii ob'edinennyh Url: <<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/resolUtioN/GeN/Nr0/382/75/iMG/Nr038275.pdf?openelement>> (Date of access: 06.10.2014) [Electronic source in Russian].
6. Convention on the elimination of all Forms of Discrimination against Consideration of reports submitted by states parties under article 18 of the Convention. initial reports of states Parties: republic of Korea // Documents of the United Nations. Url:<<http://daccess-ddsny.un.org/doc/UNDoC/GeN/N86/555/66/PDF/N8655566.pdf?openelement>> (Date of access: 06.10.2014) [Electronic source].
7. Ekonomicheskii i sotsialnyi osushestvlenie mezhdunarodnogo pakta ob ekonomicheskikh, sotsialnyh i kulturnyh pravah: respublika Koreya // Dokumenty organizatsii ob'edinennyh Natsii. Url: <<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDoC/eN/G94/150/62/PDF/G9415062.pdf?openelement>> (Date of access: 06.10.2014) [Electronic source in Russian].
8. Convention on the elimination of all Forms of Discrimination against Consideration of reports submitted by states parties under article 18 of the Convention. Fifth periodic report of states parties .initial reports of states Parties: republic of Korea // Documents of the United Nations. Url:<<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDoC/GeN/N03/452/20/PDF/N0345220.pdf?openelement>> (Date of access: 06.10.2014) [Electronic source].
9. Convention on the elimination of all Forms of Discrimination against Consideration of reports submitted by states parties under article 18 of the Convention. third periodic report of states parties. initial reports of states Parties: republic of Korea // Documents of the United Nations. Url: <<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDoC/GeN/N95/316/20/iMG/N9531620.pdf?openelement>> (Date of access: 06.10.2014) [Electronic source].
10. Convention on the elimination of all Forms of Discrimination against Consideration of reports submitted by states parties under article 18 of the Convention. Second periodic reports of states Parties: republic of Korea // Documents of the United Nations. Url: <<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDoC/GeN/N90/801/95/PDF/N9080195.pdf?openelement>> (Date of access: 06.10.2014) [Electronic source].
11. Convention on the elimination of all Forms of Discrimination against Consideration of reports submitted by states parties under article 18 of the Convention. sixth periodic reports of states Parties: republic of Korea // Documents of the United Nations. Url: <<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDoC/GeN/N07/262/87/PDF/N0726287.pdf?openelement>> (Date of access: 06.10.2014) [Electronic source].
12. Convention on the elimination of all Forms of Discrimination against Consideration of reports submitted by states parties under article 18 of the Convention. seventh periodic reports of

states Parties: republic of Korea // Documents of the United Nations. Url: <<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDoC/GeN/G10/466/04/PDF/G1046604.pdf?openelement>> (Date of access: 06.10.2014) [Electronic source].

Оспанов Н.М.

Институт востоковедения имени Р.Б. Сулейменова, Алматы, Казахстан

E-mail: osp_nurlan@mail.ru

СОТРУДНИЧЕСТВО ЮЖНОЙ КОРЕИ С ООН ПО ГЕНДЕРНЫМ ВОПРОСАМ

Аннотация. Статья посвящена изучению политики Южной Кореи в области изменения сознания ее массовых граждан по вопросам гендерного равенства. Из-за стереотипных представлений о роли женщин в обществе рассматриваются основные положения о дискриминации в отношении женщин в южнокорейском законодательстве. В Южной Корее гендерные вопросы стали объектом большего внимания в последние годы. Правительство и общественные организации активно работают над освещением и решением этих проблем, включая неравенство в оплате труда, домашнее насилие, и ограниченные возможности карьерного роста для женщин. Тем не менее, предстоит еще много работы, чтобы достичь полного равенства полов. Дискриминационные правила: отсутствие равных прав женщин в получении или изменении гражданства при вступлении в брак с иностранцами, запрет женщинам на получение звания главы семьи, ограничение права разведенных женщин на регистрацию в семейной книге. Эта стратегия была разработана по рекомендации ООН в течение почти 30 лет с 1984 по 2013 год. Цель исследования может быть сосредоточена на анализе конкретных программ, проектов и инициатив, которые Южная Корея реализует в партнерстве с ООН для продвижения гендерного равенства и улучшения положения женщин в стране и во всем мире. Для написания статьи о гендерном сотрудничестве Южной Кореи с ООН были полезны следующие методы исследования: обзор литературы, анализ политики и программ, эмпирическое исследование, анализ данных, сравнительный анализ. Эти методы помогли получить всестороннюю и информативную основу для написания статьи о гендерном сотрудничестве Южной Кореи с ООН. Новизна статьи "сотрудничество Южной Кореи с ООН по гендерным вопросам" заключается в следующем: углубленный анализ сотрудничества, акцент на уникальных подходах, оценка изменений в политике, учет контекста региона, практические рекомендации.

Благодарность: Статья выполнена в рамках грантового финансирования фундаментальных и прикладных научных исследований молодых ученых постдокторантов по проекту «Жас ғалым» на 2022-2024 годы.

Ключевые слова: равенство, гендерные вопросы, феминизм, патриархальный, право.

Ospanov N.M.

R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Almaty, Kazakhstan

E-mail: osp_nurlan@mail.ru

SOUTH KOREA'S COOPERATION WITH THE UN ON GENDER ISSUES

Abstract. The article is devoted to the study of South Korea's policy in the field of changing the consciousness of its mass citizens on issues of gender equality. Due to stereotypical ideas about the role of women in society, the main provisions on discrimination against women in South Korean legislation are being considered. In South Korea, gender issues have received more attention in recent years. The Government and community organizations are actively working to

highlight and address these issues, including wage inequality, domestic violence, and limited career opportunities for women. However, there is still a lot of work to be done to achieve full gender equality. Discriminatory rules: the lack of equal rights for women in obtaining or changing citizenship when marrying foreigners, the prohibition for women to receive the title of head of the family, the restriction of the right of divorced women to register in the family book. This strategy was developed on the recommendation of the United Nations for almost 30 years from 1984 to 2013. The purpose of the study may focus on analyzing specific programs, projects and initiatives that South Korea implements in partnership with the United Nations to promote gender equality and improve the status of women in the country and around the world. The following research methods were useful for writing an article on South Korea's gender cooperation with the United Nations: literature review, policy and program analysis, empirical research, data analysis, comparative analysis. These methods helped to obtain a comprehensive and informative basis for writing an article on South Korea's gender cooperation with the United Nations. The novelty of the article "South Korea's cooperation with the United Nations on gender issues" is as follows: in-depth analysis of cooperation, emphasis on unique approaches, assessment of policy changes, consideration of the context of the region, practical recommendations.

Acknowledgment: The article was carried out within the framework of grant funding for fundamental and applied scientific research of young postdoctoral scientists under the project “Zhas Galym” for 2022-2024.

Key words: equality, gender issues, feminism, patriarchal, law.

Автор туралы мәлімет:

Оспанов Нұрлан, ғылыми қызметкер, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан Республикасы.

Сведения об авторе:

Оспанов Нурлан, научный сотрудник, Институт востоковедения, Алматы, Казахстан.

Information about the author:

Ospanov N.M., Researcher, R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Almaty, Kazakhstan.

МРНТИ 03.09.25

Торланбаева К.У.

Институт востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, Алматы, Казахстан

E-mail: torlanbayeva@mail.ru

РАСПРОСТРАНЕНИЕ ДРЕВНЕТЮРКСКОЙ РУНИЧЕСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ

Аннотация. Целью представленной к публикации статьи является показать широкое распространение древнетюркской рунической письменности во всех пространствах Великой степи в тюркский период. Основной задачей исследования является рассмотрение тюркской письменности как аутентичного и автохтонного явления в истории степной цивилизации.

Объектом анализа являются древнетюркские рунические памятники. Предметом исследования являются ареалы распространения рунической письменности.

Основными задачами статьи стали показать информативность, историческую подлинность и значимость для науки древнетюркской рунической письменности. Ареалами распространения древнетюркской письменности стали территории от Монголии, Сибири и Казахстана до Нижнего Поволжья, Подонья и Северного Кавказа. Основная часть письменных рунических памятников относится к периоду VII–XI вв.

Особое место в статье занимают монументальные памятники тюрков. Памятники Кюль-тегину, Бильге-кагану и Тоньюкуку стала примером камнеписной истории тюрков. Три памятники выражают преемственность имперской идеологии тюрков, они являются образцами историко-политической полемики высших государственных деятелей. Во всей тюркоязычной литературе средних веков невозможно найти более прекрасные образцы политической прозы, сохранившей традиционные формы ораторского искусства и обработанного устного повествования о подвигах каганов, героев, батыров.

Ключевые слова: письменность, памятники, история, тюркский период, руника, тюркология.

Введение

В тюркскую эпоху в каганатах использовался собственный тюркский рунический алфавит, согдийское и уйгурское курсивное письмо, кроме которых также тюрки применяли другие письмена при составлении текстов, это брахми, манихейское и сирийское письмо (эстрангело). Образцом письменной культуры цивилизации Великой Степи считается древнетюркская руническая письменность, которая в более узком смысле и обозначает древнетюркскую письменность. С арабским завоеванием Средней Азии тюрки стали использовать арабскую графику для написания текстов на тюркском языке.

В период расцвета Древнетюркского каганата в середине VII в. В Монголии на реки Орхон – центре власти тюркских каганов – была создана письменность, получившая название – тюрк битиг (Türk bitig) – тюркская письменность. Древнетюркский рунический алфавит пережил свой расцвет в VII – первой половине IX в. Палеографические особенности тюркской письменности в азиатском ареале их распространения могут говорить о существовании единого графического фонда

Материалы и методы исследования

В основе методологии исследования лежал сравнительно-исторический подход, основанный на изучении рунических надписей, территории их распространения. Методы сравнительного анализа графических и фонетических особенностей рунического письма, а

также сведения китайских источников стали основными для понимания широты распространения древнетюркского рунического письма в Центральной Азии.

Научное исследование базировалось на принципе историзма и системного анализа. Это позволило классифицировать распространение рунической письменности по областям их наибольшего скопления, а также местам их находок в ходе археологических раскопок.

Как обязательный компонент любой научной работы была изучена историография истории развития древнетюркской письменности, сведения археологических материалов и письменных источников. Исследование научной литературы позволило установить степень разработанности данной темы и определить перспективы изучения древнетюркских письменных памятников.

Важным методом исследования стал междисциплинарный подход, включающий в себя жанровую классификацию содержания текстов рунической письменности. Междисциплинарный метод исследования открывает направление в рассмотрении предмета исследования с разных точек зрения. В данном случае сам факт широкого распространения рунической письменности в степных просторах Центральной Азии становится явлением цивилизации кочевников, неотъемлемой части их культуры.

Обсуждение

Изучение рунической письменности началось со времени их открытия, и самое важное значение имели находки самых больших памятников восточных тюрков в Монголии на берегу р. Орхон в XIX в., посвященных Кюль-тегину, Бильге-кагану и Тоньюкуку. Дешифровка рунической письменности принадлежит В.Томсену, датскому ученому. После этого исторического события кропотливое изучение рунической письменности обнаружило целую плеяду выдающихся тюркологов: В. Томсен, В.В. Радлов, П.М. Мелиоранский, Г.И. Рамстедт, П. Аалто, которые и стали первыми переводчиками найденных рунических текстов. Завершением более чем тридцатилетней работы над тюркскими рунами стали публикации В. Томсеном двух важных трудов «Türksica» (1916 г.) и «Древнетюркские надписи из Монголии» (1922 г.) Впервые появляются подробные исследования языка древнетюркских памятников, это работы А. фон Габен (1950 г.), Дж. Клосо (1962 г.), И.В. Батманова (1959), В.И. Насилова (1960 г.), А.С. Аманжолова (1969 г.), А.Н. Кононова, А. Джафероглу (1984). После «Опыта словаря тюркских наречий» В. Радлова (Радлов, 1893), создание «Древнетюркского словаря» стало одним из важных трудов по тюркской филологии (ДТ, 1969). А выход в свет труда сэра Джерольда Клосо «An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish» (1972 г.) «имеет фундаментальное значение для развития тюркологических и общеалтаистических исследований в мировом масштабе» (Кляшторный, Лившиц, 1978, с. 47). Немалое значение для тюркологии имеет выпуск серии изданий «Этимологических словарей тюркских языков» Э.В. Севортяном (Севортян, 1989). Эта письменность стала высшим образцом культуры цивилизации Великой степи.

Как известно, тюркские руны точно передавали фонетические особенности тюркского языка и хорошо были приспособлены к нанесению на камень и дерево. Тюркский рунический алфавит состоял из 40 не сливавшихся между собой на письме знаков геометризованных очертаний и разделительными знаками. Древнетюркское руническое письмо построено по силлабо-графическому принципу, когда руна (знак) обозначала слог или отдельную фонему. Руническая письменность полностью фиксировала закон сингармонизма и фонетические особенности тюркских языков. Слова писались горизонтально справа налево. По мнению И.Л. Кызласова, имело место хождение восьми тюркских алфавитов и за каждым из них стояло раннесредневековое государство (Кызласов, 1994: 11, 68).

Эта автохтонная и аутентичная письменность тюрков не была похожа ни на одну другую письменность того времени. Решение проблемы происхождения рунического алфавита основывается на двух основных гипотезах. Первая, это экзогенное происхождение, восходящее в основной части к арамейскому алфавиту через одного или нескольких иранских посредников (В. Томсен, О. Доннер, Дж. Клосон, В.А. Лившиц и др.). Вторая гипотеза указывает на эндогенное происхождение, согласно которой руническое письмо восходит к идеограммам, тамгам и знакам и имеет самобытное и независимое происхождение (А. Шифнер, Н.А. Аристов, А. Дж. Эмре, А.С. Аманжолов, Н.Базылхан и др.). Каковым бы не было происхождение рунической письменности оно выражает автохтонное начало, указывающее на достижения цивилизации Великой Степи в тюркский период. Тюрки использовали знаковую фиксацию для обозначения собственности на пастбища и скот, сооружали погребально-поминальные комплексы с надписями для сохранения памяти об умерших правителях и воинах, тем самым фиксировали территорию своего проживания. Эта кочевническая традиция отражена в «Танском обозрении» (Тан хуэйяо) в разделе о «Тамгах лошадей из вассальных княжеств». В нем даются изображения тамг, оставленных тюрками на крупах лошадей во время торговых операций, и пояснения к ним китайских летописцев. Тамги указывали на родоплеменную принадлежность, рассказывали о географическом расселении племен и были свидетельством торговых отношений тюрков с Китаем (Зуев, 1960: с. 93-96).

Результаты исследования

Тюркская руническая письменность была широко распространена на огромной территории евразийских степей, от Монголии, Сибири и Казахстана до Нижнего Поволжья, Подонья и Северного Кавказа. Основная часть письменных рунических памятников относится к периоду VII–XI вв.

На территории современной Монголии найдены памятники со значительным повествовательным объемом, чем определяется их огромная историческая и лингвистическая ценность. Ареал распространения древнетюркских памятников в Монголии обширен, это районы рек Орхон, Селенга, Тола, Тес, Завхан, Кобда, Керулен. Территория современной Монголии считается центром монументальной письменности тюрков, среди которых знаменитые орхонские памятники.

Значительным событием в современной тюркологии является открытие раннего поминального комплекса «Номгон-2» в Монголии, принадлежавший восточным тюркам. При раскопках был обнаружен памятник с фрагментами выгравированных древнетюркских, согдийских и брахмийских текстов. В древнетюркском и согдийском текстах ясно написано «Кутлук каган». По предварительным данным памятник был посвящен основателю Восточнотюркского каганата Кутлуг-чору (в этой надписи назван Кутлуг-каган), получившему после интронизации титул Эльтериш-каган (682-692 гг.).

Первоначально находки рунической письменности были обнаружены в долине р. Енисей еще в 1720-е годы. Неизвестные знаки были названы рунами по подобию скандинавских рун. В дальнейшем на территории Сибири было выявлено множество памятников рунического письма на Алтае, Туве, Хакасии (реки Енисей, Абакан, Кем), Бурятии, край Саха (оз. Байкал, р. Лена).

Памятники бассейна Енисея получили название енисейских и составили большой корпус рунической письменности. На территории Республик Тыва и Хакасия и в Минусинском районе Красноярского края в Российской Федерации насчитывается более 250 рунических надписей, среди которых представлены как большие по объему, так и краткие, лапидарные. Эти земли входили в состав тюркских каганатов и даже были центрами власти Кыргызского каганата. Уникальность енисейских памятников заключается в их

многочисленности, они водружались в честь беков и тюркских воинов, они сохранили родовые тамги племен и представляли исконный образец погребальной письменной культуры кочевников (Кормушин, 1997: с. 5-10).

В горном Алтае открытия и исследования рунических надписей тюрков начались с прорисовок Чарышской надписи в труде Г.Я. Спасского «Записки о Сибирских древностях» (1818 г.). В настоящее время Республика Горный Алтай достигла статуса с большим скоплением древнетюркских надписей. Сейчас количество алтайских памятников достигло более ста, среди которых такие области, как Бичикту Бум (16 надписей), Мондур Соккон (9 надписей), Калбак Таш (29 надписей) (Конкобаев, Усеев, Шабданалиев, 2015).

Другими областями распространения тюркской письменности стали современные территории Казахстана, Кыргызстана (реки Иртыш, Талас, Или, Сырдарья, Урал), Узбекистана (Ташкентский и Ферганский области), Китая (Внутренняя Монголия, Сийцзянь, Сиань, Лхас).

Памятники древнетюркской письменности Казахстана можно классифицировать по месту их находок: иртышские, сырдарьинские, илийские, якские (уральские) (Аманжолов, 2003: 12). В основном это эпитафии, посвященные воинам-героям, посетительские надписи на скалах, поминальные надписи в погребальных курганах, типологически близкие текстам бассейна Енисея, надписи на бытовой утвари, украшениях, оружиях, балбалах, каменных и деревянных предметах, написанные как руническим, так и согдийским письмом. Подавляющее большинство письменных памятников принадлежит карлукам, тюргешам, кимекам, кыпчакам, басмылам, ягма и другим. Например, в долинах рек Иртыш, Сырдарья, Чу, Талас, Жайык (Урал) обнаружены городища, захоронения и другие археологические памятники, в которых имеются находки с древнетюркскими надписями. В частности, тексты на бронзовых зеркалах, найденные вдоль рек Елек, Урджар, Иртыш, каменное орудие из Тараза, керамика города Каратобе, на скалах Койтубек (Маркаколь), Тамгалы тас, Актерек, Кулжабасы, Баянжурек, Кемер, Котыр, Кабыргатал, Тоспалы.

Археологические поиски, проведенные на юге и востоке Казахстана, выявили целую серию не известных ранее памятников эпиграфики древнетюркской эпохи. Количество открытых памятников увеличилось как за счет рунических надписей на артефактах, найденных в основном при раскопках городищ южно-казахстанских оазисов, так и камнеписных текстов, обнаруженных на скалах в традиционных для обитания кочевников горных ландшафтах (Кляшторный, 2004; Аманжолов, 2006; Смагулов, 2009; Рогожинский, 2010). Особенно возросло число находок в западной части Жетысу – в Чу-Илийском междуречье, где сосредоточено около половины известных на сегодняшний день самых значимых памятников древнетюркской письменности Казахстана.

Лапидарные надписи древнетюркского времени обнаружены в долине Чаган-обо, урочище Койтубек в Восточно-Казахстанской области, на юго-западном склоне гор Баянжурек Жетысуйской области, ущелье Тамгалы и долине р. Алмалы Алматинской области и в других местах исконного кочевания тюркских племен. Долина р.Алмалы является самым крупным местонахождением памятников древнетюркской рунической эпиграфики в Казахстане. На сравнительно небольшой площади горной долины сосредоточено три группы рунических надписей Алмалы I–III, которые в общей сложности образуют 9 строк из около 70 знаков. Наскальные надписи разные по времени создания, неоднородные по графическому фонду и неравноценные по текстовому содержанию, иногда сопровождаются тамгами.

Памятники рунического письма известны вдоль реки Талас, расположенной в современных Казахстане и Кыргызстане. Поскольку большинство древнетюркских надписей были обнаружены в Таласской долине, они получили название таласские памятники. На сегодняшний день в этой области обнаружен 21 памятник с руническими текстами. Среди

них 12 надписей представляют собой эпитафии в память умершим воинам, 8 из них считаются большими. Девять надписей из урочища Айртам-Ой выполнены на однотипных камнях-валунах овальной формы (Малов, 1959: 34-37; Винник, Кожемяко, 1962: 3-10). Знаменитым героем этих памятников является Кара-чор. В настоящее время таласские памятники хранятся в Эрмитаже (г. Санкт-Петербург) и Историческом музее (г. Бишкек). Помимо таласских памятников на территории Кыргызстана надписи с древнетюркскими рунами обнаружены в горных местностях Кочкор и Чиин-Тас Кырызского Алатау. Найденные надписи сходны с енисейскими по палеографии и содержанию (Alyılmaz, 2013: 17-27).

Руническим письмом пользовалось все население тюркских каганатов, о чем свидетельствуют образцы, выполненные непрофессионально, с отступлением от канонов литературного языка, а также тексты, созданные в религиозных общинах. В городах каганатов были обнаружены книги, документы, фрагменты, надписи на предметах, написанные руническим письмом. Образцом рунической письменности, созданной на бумаге, является «Книга гаданий» – «Ырк битиг». Этот уникальный источник был обнаружен во время второй восточнотуркестанской экспедиции А. Стейном в Дуньхуане в пещерной библиотеке (1906-1908 гг.). Она представляет собой собрание народных поверий, примет и магических заклинаний, популярных среди населения каганата. Исследователи «Ырк битиг» единодушно указывают на ее тесную связь с орхонской культурной традицией по своему композиционному стилю и содержанию повествования общей для тюркской среды (Кляшторный, 1992: 342-344). Самым уникальным памятником рунического письма является таласская деревянная палочка, обнаруженная в 1933 году. Деревянная палочка была черенком, не сохранившейся дарственной ложки, и использовалась для религиозно-магических целей в буддийской общине в Жетысу (Аманжолов, 2003: 102–104).

Широкое распространение памятников тюркской письменности позволила выделить шесть групп их жанровой принадлежности.

1. Историко-биографические тексты. К таким памятникам могут относиться тексты мемориального характера, описывающие исторические события, к которым были причастны герои надписей или их предки. Такие памятники прославляли деяния и подвиги каганов, беков, военачальников, представителей тюркской знати, членов каганского рода, приближенных, заслужившим особое положение в каганатах. Это могли быть и декларации, обращения к тюркскому народу. К такому жанровому содержанию относятся большие каганские надписи в честь Кюль-тегина, Бильге-кагана, Тоньюкука, Онгинский памятник, Чойрэнская надпись на балбале, памятник в честь Кули-чора, Селенгинский, Карабалгасунский, Тэсинский, Терхинский и Суджинский памятники. Среди всех памятников этого жанра Кошо-Цайдамские памятники можно отнести к монументальным комплексам, наиболее последовательно излагающие истории восточных тюрков и их предков.

2. Эпитафийная лирика или погребально-поминальные надписи весьма незначительные по объему, иногда даже лапидарные, которые создавались по выработанному стандарту. Такие надписи упоминали имя и титулы героя, возраст, важные события его жизни (без исторических обстоятельств), подвиги и жизненные блага, которым «не наслаждался» покойный. Этот жанр древнетюркских памятников был наиболее распространен и являлся первоначальным образцом письменной культуры кочевников. Такими памятниками являются как малые, так и большие по объему енисейские и таласские тексты.

3. Памятные надписи на скалах, камнях, строениях, отмечающие какое-либо событие в жизни их автора. Обычно эти надписи лапидарные и могут содержать несколько слов. Это Чарышская и Хэнтэйская надписи, надпись из урочища Койтубек, Баянжурек, Алмалы I,

некоторые наскальные надписи, известные как в Жетысу, так в Монголии, Алтае (Рогожинский, 2018: 85).

4. Магические, религиозные и литературные тексты, написанные руническим письмом на бумаге и на камне в виде кратких рунических надписей. К ним относятся памятники письменности из Восточного Туркестана, это «Ырг Битиг» («Книга гаданий»), трактат о магических свойствах камней, фрагменты трактата манихейского содержания. В свете исследований в области распространения манихейства среди тюрков некоторые енисейские и таласские надписи тоже можно рассматривать как религиозные (Кызласов, 1998; Зувев, 2004: 209, 237).

5. Метки на бытовых предметах, к которым относятся надписи на сосудах, керамике, зеркалах, монетах, оружии. Такие надписи обычно содержат имя мастера, владельца, название местности, благожелания или сведения, связанные с функциональными назначениями предмета. К таким памятникам можно отнести надписи на серебряных сосудах из Ферганы, надпись на каменном оружии из Тараза и другие.

6. Деловые документы на бумаге из Дуньхуана и Мирана (Кляшторный, 1992: 331-332).

Историю Тюркского каганата, могущество и власть тюркских каганов сумели рассказать всему свету, обнаруженные в 1889 г. Экспедицией Н.М. Ядринцева, монументальные памятники тюрков. Тюркские народы воздвигали на поминальных курганах высшей знати каменные стелы с руническими надписями – пьедесталом для которых служили статуи черепашек или каменные квадратные подставки.

Отсчет монументальных памятников тюрков начинается с Бугутского поминального комплекса Махан-тегина, брата знаменитого правителя тюрков Таспар-кагана (572–581 гг.). Погребальный комплекс был открыт в 1956 г. И состоял из купола, стелы, каменной насыпи и 276 балбалов, расположенных в долине Хунуй-гол, правого притока р. Селенги в Бугуте Их Тамирском сомоне Архангайского аймака Центральной Монголии. На стеле в честь Таспар-кагана сохранился билингвический текст, который состоит из согдийской и брахмийской строк. В согдийском тексте, составленном между 581 и 587 годами, говорится: «Каганы тюркского племени ашина поставили величественный памятник... Мукан кагану, Татбар кагану, созданные Тенгри, овладели четырьмя сторонами света, правили семью народами, страну Татпар-каган превратил в богатую и могущественную, просидев на престоле 11 лет...» (Yutaka Yoshida, 1999: 122-124). На вершине Бугутской стелы, установленной на изваянии черепахи, изображен волк, готовившийся к прыжку, это тотемное животное тюрков.

Самыми известными образцами монументальных памятников письменности тюрков являются каганские надписи в честь Кюль-тегина и Бильге-кагана, воздвигнутые в 732-735 гг. и прижизненная стела Тоньюкука, советника и военачальника трех каганов. Эти памятники относятся к периоду Восточнотюркского каганата (682-744 гг.) и стоят в одном ряду с монументальными образцами каменного зодчества, известного в Иране, Египте, Китае.

Памятник Кюль-тегину – самый большой и значительный как в повествовательном плане, так и по государственной важности. Он посвящен памяти погибшего Кюль-тегина – младшему брату Бильге-кагана и наследнику престола. В памятнике восхваляются подвиги Кюль-тегина, его важную роль в военных событиях в период правления Капаган-кагана и Бильге-кагана. Последний отмечает значительную роль Кюль-тегина: «С моим братом Кюль-Тегинем и с двумя шадами я приобретал (т.е. предпринимал завоевания) до полного изнеможения», «Мой младший брат Кюль-Тегин, много потрудясь, и приобретя (для нас) столь большую власть, скончался» (Малов, 1951: 42-43).

Смерть Кюль-тегина стала началом падения власти каганов Ашина на Орхоне. На грандиозных похоронах, устроенных в его честь, присутствовало множество гостей, «в качестве плачущих и стонущих пришли 90нутрен и татабы во главе с Удар-сенгуном. От

кагана табгачей пришел Исьи Ликенг, он доставил множество золота и серебра. От тибетского кагана пришел бёлён. Сзади (с запада) от народов солнечного заката – согдийцев, берчекер (?) и бухарцев пришли Ненг-сенггун и Огул-тархан. От народа он ок и от сына моего кагана тюргешского, пришли хранитель печати Макрач и хранитель печати Огуз-Бильге. От кыргызского кагана пришел тардуш Ынанчу-Чур. В качестве соорудителя здания (храма) пришли камнетёсы табгачей и Чанг-сенггун» (Малов, 1951: 43; Аманжолов, 2003: 170).

Памятники Кюль-тегину, Бильге-кагану и Тоньюкуку стала примером камнеписной истории тюрков. Три памятники выражают преемственность имперской идеологии тюрков, они являются образцами историко-политической полемики высших государственных деятелей. Во всей тюркоязычной литературе средних веков невозможно найти более прекрасные образцы политической прозы, сохранившей традиционные формы ораторского искусства и обработанного устного повествования о подвигах каганов, героев, батыров.

Заключение

Широкое распространение древнетюркских рунических памятников на огромной территории евразийских степей, от Монголии, Сибири и Казахстана до Нижнего Поволжья, Подонья и Северного Кавказа указывает на автохтонное происхождение письменности тюрков.

Древнетюркские памятники являются автохтонными, созданными самими тюрками на всем пространстве Великой степи. Составленные в кочевой среде, они, в отличие от всех иноземных источников о тюрках, находятся значительно ближе к описываемым событиям по времени и месту их создания. В древнетюркских памятниках зафиксированы события важные для самих тюрков, связанные с их политической, социальной, экономической и религиозной жизнедеятельностью.

Древнетюркская письменность – подлинный, аутентичный источник письменной культуры тюрков. Аутентичное происхождение древнетюркских памятников сохранило повествование тюрков о своей истории, религии, культуре, мировоззрении. Тюркские источники имеют значительное преимущество перед иноязычными источниками на китайском, персидском, арабском, латинском и других языках, рассказывающих о тюрках. Древнетюркские источники отражают исторические события в тюркском обществе и их государственных образованиях – каганатах.

Ни одно из ранних степных обществ не может похвалиться собственной аутентичной и автохтонной письменной культурой. Письменность тюрков не была похожа ни на одну другую письменность того времени, потому что она стала результатом развития тюркского общества, сгенерировавшие в себе достижения всех предшествующих кочевых народов Великой степи.

Литература:

1. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. СПб. Императорская Академия наук, 1893. Т. I-IV/ Древнетюркский словарь. Л.: Наука, 1969. 676 с.
2. Кляшторный С.Г., Лившиц В.А. Открытие и изучение древнетюркских и согдийских эпиграфических памятников Центральной Азии. // Сб. науч. трудов, Археология и этнография Монголии. Новосибирск, 1978. С.20-48.
3. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков [Текст] : общетюрк. и межтюрк. лекс. основы на буквы ... / АН СССР. Ин-т языкознания. Москва : Наука, 1974-1989.
4. Кызласов И. Л. Руническая письменность евразийских степей. М.: Наука, 1994. 306 с.

5. Зуев Ю.А. Тамги лошадей из вассальных княжеств [Перевод из китайского сочинения VIII – X вв. Танхуйяо] // Труды Института истории, археологии и этнографии. Т. VIII. Алматы, 1960. С. 93–140.
6. Кормушин И.В. Тюркские енисейские эпитафии. Тексты и исследования. М.: Наука, 1997. 300 с.
7. Конкобаев, К., Усеев, Н., Шабданалиев Н. Атлас древнетюркских письменных памятников Республики Алтай. Астана: Международная Тюркская академия, 2015.
8. Аманжолов А.С. История и теория древнетюркского письма. – Алматы: Мектеп, 2003. 365 с.
9. Кляшторный С.Г. Древние рунические надписи на Центральном Тянь-Шане // Источниковедение Кыргызстана (с древности до конца XIX в.). Бишкек: Илим, 2004. С. 169–173.
10. Аманжолов А.С. Две эпиграфические находки на юге Казахстана // Известия НАН РК. Серия обществ. Наук. 2006. №1 (252). С. 183–184.
11. Смагулов Е.А. Продолжение исследования стратиграфии Древнего Саурана // Отчет об археологических исследованиях в 2008 году по государственной программе «Культурное наследие». Алматы, 2009. С. 204–209.
12. Рогожинский А.Е. Новые находки памятников древнетюркской эпиграфики и монументального искусства на юге и востоке Казахстана // Роль кочевников в формировании культурного наследия Казахстана. Научные чтения памяти Н.Э. Масанова. Сборник материалов междунауч. Конференции. Алматы: Print-S, 2010. С. 329–344.
13. Малов С. Е. Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии. Москва-Ленинград: Наука, 1959.
14. Винник Д.Ф., Кожемяко П.Н. Памятники древнетюркской письменности из урочища Айртам-Ой // Новые эпиграфические находки в Киргизии. Фрунзе: АН Киргизской ССР, 1962. С. 3–10.
15. Alyılmaz C. Kariçur tegin yazıtı // Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı. 2013. № 2. S. 1–61.
16. Кляшторный С.Г. Памятники древнетюркской письменности // Восточный Туркестан в древности и раннем средневековье. М.: Наука, 1992. С. 342–344.
17. Рогожинский А.Е., Тишин В.В. Комплекс рунических надписей и тамга-петроглифов долины Алмалы в Семиречье // Учёные записки музея-заповедника «Томская писаница». 2018 а. Вып. 8. С. 77–91.
18. Кызласов Л.Р. Северное манихейство и его роль в культурном развитии народов Сибири и Центральной Азии // Вестник Московского университета. Серия 8 «История». 1998.
19. Зуев Ю.А. Ранние тюрки: очерки истории и идеологии. 1998. Алматы: Дайк-Пресс, 2002. 332 с.
20. Yutaka Yoshida. Sogdian Part of Bugut Inscription // Provisional report of researches on historical sites and inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998. Edited by Takao Moriyasu and Ayudai Ochir. The Society of Central Eurasian Studies, Toyonaka, Osaka University, 1999. PP. 122–124.
21. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования. М.-Л.: Наука, 1951. 446 с.

References:

1. Radlov V.V. Opyt slovary tyurkskih narechij [Опыт словаря тюркских наречий]. SPb. Imperatorskaya Akademiya nauk, 1893. T.I-IV/ Drevnetyurksij slovar. L.: Nauka, 1969. 676 s.[In Russian].

2. Klyashtornyj S.G., Livshic V.A. Otkrytie i izuchenie drevnetyurkskih i sogdijskih epigraficheskikh pamyatnikov Centralnoj Azii [Discovery and study of ancient Turkic and Sogdian epigraphic monuments of Central Asia]. // Sb. nauch. trudov, Arheologiya i etnografiya Mongolii. Novosibirsk, 1978. S.20-48.[In Russian].
3. Sevortyan E.V. Etimologicheskij slovar tyurkskih yazykov [Etymological dictionary of Turkic languages]. [Tekst] : obshetyurk. i mezhtyurk. leks. osnovy na bukvy ... / AN SSSR. In-t yazykoznaniiya. Moskva : Nauka, 1974- 1989. [In Russian].
4. Kyzlasov I. L. Runicheskaya pismennost evrazijskih stepej [The Runic script of the Eurasian steppes]. M.: Nauka, 1994. 306 s. [In Russian].
5. Zuev Yu.A. Tamgi loshadej iz vassalnyh knyazhestv [Tamga horses from vassal principalities]. [Perevod iz kitajskogo sochineniya VIII – X vv. Tanhujiao] // Trudy Instituta istorii, arheologii i etnografii. T. VIII. Almaty, 1960. S. 93–140. [In Russian].
6. Kormushin I.V. Tyurkskie enisejskie epitafii. Teksty i issledovaniya [Turkic Yenisei epitaphs. Texts and research]. M.: Nauka, 1997. 300 s. [In Russian].
7. Konkobaev, K., Useev, N., Shabdanaliev N. Atlas drevnetyurkskih pismennyh pamyatnikov Respubliki Altaj [Atlas of ancient Turkic written monuments of the Altai Republic]. Astana: Mezhdunarodnaya Tyurkskaya akademiya, 2015. [In Russian].
8. Amanzholov A.S. Istoriya i teoriya drevnetyurkskogo pisma [The history and theory of ancient Turkic writing]. – Almaty: Mektep, 2003. 365 s. [In Russian].
9. Klyashtornyj S.G. Drevnie runicheskie nadpisi na Centralnom Tyan-Shane [Ancient runic inscriptions on the Central Tien Shan] // Istochnikovedenie Kyrgyzstana (s drevnosti do konca XIX v.). Bishkek: Ilim, 2004. S. 169-173. [In Russian].
10. Amanzholov A.S. Dve epigraficheskie nahodki na yuge Kazakhstana [Two epigraphic finds in the south of Kazakhstan] // Izvestiya NAN RK. Seriya obshestv. Nauk. 2006. №1 (252). S. 183–184. [In Russian].
11. Smagulov E.A. Prodolzhenie issledovaniya stratigrafii Drevnego Saurana [Continuation of the study of the stratigraphy of Ancient Sauran] // Otchet ob arheologicheskikh issledovaniyakh v 2008 godu po gosudarstvennoj programme «Kulturnoe nasledie». Almaty, 2009. S. 204-209. [In Russian].
12. Rogozhinskij A.E. Novye nahodki pamyatnikov drevnetyurkskoj epigrafiki i monumentalnogo iskusstva na yuge i vostokey Kazakhstana // Rol nomadov v formirovanii kulturnogo naslediya Kazakhstana. Nauchnye chteniya pamyati N. E. Masanova [New finds of monuments of ancient Turkic epigraphy and monumental art in the south and east of Kazakhstan // The role of nomads in the formation of cultural heritage of Kazakhstan]. Sbornik materialov mezhd. Nauch. Konferencii. Almaty: Print-S, 2010. S. 329–344. [In Russian].
13. Malov S. E. Pamyatniki drevnetyurkskoj pismennosti Mongolii i Kirgizii [Monuments of ancient Turkic writing in Mongolia and Kyrgyzstan]. Moskva-Leningrad: Nauka, 1959. [In Russian].
14. Vinnik D.F., Kozhemyako P.N. Pamyatniki drevnetyurkskoj pismennosti iz urochishya Ajrtam-Oj // Novye epigraficheskie nahodki v Kirgizii [Monuments of ancient Turkic writing from the Ayrtam-Oi tract // New epigraphic finds in Kyrgyzstan]. Frunze: AN Kirgizskoj SSR, 1962. S. 3-10. [In Russian].
15. Alyilmaz C. Karicur tegin yaziti // Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı [Karicur tegin inscription // International Journal of Turkish Literature Culture Education Issue]. 2013. № 2. S. 1-61. [In Turkish].
16. Klyashtornyj S.G. Pamyatniki drevnetyurkskoj pismennosti // Vostochnyj Turkestan v drevnosti i rannem srednevekovye [Monuments of ancient Turkic writing // East Turkestan in Antiquity and the Early Middle Ages]. M.: Nauka, 1992. S. 342-344. [In Russian].

17. Rogozhinskij A.E., Tishin V.V. Kompleks runicheskikh nadpisej i tamga-petroglifov doliny Almaly v Semireche // Uchyonye zapiski muzeya-zapovednika «Tomskaya pisanica» [The complex of runic inscriptions and tamga-petroglyphs of the Almaly Valley in Semirechye // Scientific notes of the Tomsk Pisanitsa Museum-Reserve]. 2018 a. Vyp. 8. S. 77–91. [In Russian].
18. Kyzlasov L.R. Severnoe manihejstvo i ego rol v kulturnom razvitii narodov Sibiri i Centralnoj Azii [Northern Manichaeism and its role in the cultural development of the peoples of Siberia and Central Asia]// Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 8 «Istoriya». 1998. [In Russian].
19. Zuev Yu.A. Rannie tyurki: ocherki istorii i ideologii [The Early Turks: Essays on History and Ideology]. 1998. Almaty: Dajk-Press, 2002. 332 s. [In Russian].
20. Yutaka Yoshida. Sogdian Part of Bugut Inscription // Provisional report of researches on historical sites and inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998. Edited by Takao Moriyasu and Ayudai Ochir. The Society of Central Eurasian Studies, Toyonaka, Osaka University, 1999. PP. 122-124.
21. Malov S.E. Pamyatniki drevnetyurkskoj pismennosti. Teksty i issledovaniya [Monuments of ancient Turkic writing. Texts and research]. M.-L.: Nauka, 1951. 446 s. [In Russian].

Торланбаева К.Ө.

Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты. Алматы, Қазақстан

E-mail:torlanbayeva@mail.ru

ЕСКІ ТҮРІК РУНИКАЛЫҚ ЖАЗУЫНЫҢ ТАРАЛУЫ

Аңдатпа. Басылымға ұсынылған мақаланың мақсаты – түркі дәуіріндегі Ұлы даланың барлық аймақтарында көне түркі руна жазуының кең тарағанын көрсету. Зерттеудің негізгі мақсаты – түркі жазуын дала өркениетінің тарихындағы аутентикалық және автохтонды құбылыс ретінде қарастыру.

Талдау объектісі – көне түркі руникалық ескерткіштері. Зерттеу пәні – руникалық жазудың таралу аймақтары.

Мақаланың негізгі мақсаты көне түркі руна жазуының мазмұндылығын, тарихи шынайылығын және ғылым үшін маңызын көрсету болды. Көне түркі жазуының таралу аймақтары Моңғолия, Сібір және Қазақстаннан Төменгі Еділ бойына, Дон бойына және Солтүстік Кавказға дейінгі аумақтарға айналды. Жазбаша руникалық ескерткіштердің негізгі бөлігі 7-11 ғасырлар кезеңіне жатады.

Мақалада түркілердің монументалды ескерткіштері ерекше орын алады. Күл-тегін, Білге-қаған, Тонюкүк ескерткіштері түркілердің тасқа жазылған тарихының үлгісі болды. Үш ескерткіш түріктердің империялық идеологиясының сабақтастығын білдіреді, олар жоғары мемлекет қайраткерлерінің тарихи және саяси полемикасының үлгісі болып табылады. Орта ғасырлардағы түркі тілдес әдебиеттердің барлығында қағандардың, батырлардың, батырлардың ерліктері туралы ауызша баяндау мен өңделген шешендік өнердің дәстүрлі формалары сақталған саяси прозаның бұдан әдемі үлгілерін табу мүмкін емес.

Түйін сөздер: жазу, ескерткіштер, тарих, түркі дәуірі, руна, түркология.

Torlanbayeva K.U.

R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies Almaty, Kazakhstan

E-mail:torlanbayeva@mail.ru

DISTRIBUTION OF THE OLD TÜRKIC RUNIC WRITING

Absrtact. The aim of the article submitted for publication is to show the widespread distribution of the ancient Turkic runiform script in all spaces of the Great Steppe during the Turkic period. The main objective of the study is to examine the Turkic script as an authentic and autochthonous phenomenon in the history of steppe civilization.

The object of analysis is Old Turkic runic monuments. The subject of the study is the areas of distribution of runic writing.

The main objectives of the article were to show informative, historical authenticity and the importance of the ancient Turkic runiform writing for science. The distribution area of the ancient Turkic script was from Mongolia, Siberia and Kazakhstan to the Lower Volga region, the Don Region and the North Caucasus. The main part of the written runic monuments is from the VII-XI centuries.

Monuments to the Turks occupy a special place in this article. The monuments to Kul-tegin, Bilge-Kagan and Tonyukuk are examples of the stone history of the Turks. The three monuments express the continuity of Turkic imperial ideology, they are examples of historical and political polemics of the highest state figures. In all Turkic literature of the Middle Ages one cannot find more excellent examples of political prose that preserved the traditional forms of oratory and reworked oral narrative about the feats of Khagans, heroes, and batyrs.

Key words: writing, monuments, history, Turkic period, runic, Turkic studies.

Сведения об авторе:

Торланбаева Кенже Ускенбаевна, доктор исторических наук, Институт востоковедения имени Р.Б. Сулейменова, Алматы, Республика Казахстан.

Автор туралы мәлімет:

Торланбаева Кенже Ускенбаевна, тарих ғылымдарының докторы, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан.

Information about author:

Torlanbaeva Kenzhe Uskenbaevna, Doctor of Historical Sciences, R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Almaty, Kazakhstan.

МРНТИ 03.09.25

Молотова Э.М.*Институт востоковедения имени Р.Б. Сулейменова, Алматы, Казахстан**E-mail: m.elvira_76@mail.ru*

ПИСЬМЕННОЕ НАСЛЕДИЕ ТЮРКСКИХ НАРОДОВ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ

Аннотация. Данная статья представляет собой комплексное изучение исторических источников о суфиях, таких как Хваджа Ахмад Йасави, Хваджа Мухаммад Шариф и Махдум-и А'зам, а также о соперничестве между последователями разных философских течений в средневековой центральной Азии. Целью исследования является анализ исторических событий и деятельности личностей того времени для углубленного понимания их влияния на религиозно-культурную и политическую жизнь региона. Новизна работы заключается в анализе источников, рассмотрении различных точек зрения и представлении полного образа и последствий исторических фигур и соперничества религиозных течений. Основные задачи исследования включают в себя изучение жизни и трудов вышеупомянутых личностей, анализ их просветительской миссии среди тюркских кочевников, оценку их вклада в распространение ислама в регионе, а также анализ влияния их деятельности на религиозно-культурную и политическую ситуацию в Восточном Туркестане. Методика исследования базировалась на анализе агиографических источников, включая "Тазкира-йи Хваджа Шахида", "Тазкира-йи Хваджа Кутб ад-дин Ираки" и других исторических документах. Полученные данные были анализированы и сопоставлены для выявления ключевых тем. Основные результаты исследования показывают, что теоретики того времени и их труды оказали значительное влияние на формирование исламской культуры и политической среды региона. Соперничество между их последователями привело к потере независимости страны и изменениям в религиозной жизни общества. Исследование заключается в подтверждении важности изучения исторических фигур и их влияния на формирование культуры региона.

Ключевые слова: ислам, суфизм, Центральная Азия, Восточный Туркестан, исторические источники.

Введение

В статье анализируется письменное наследие, оставленное, средневековыми тюрками. Исследовав историографический анализ трудов, которые представляют ценные источники изучаемого периода, названный швейцарским востоковедом Хваджа Ахмад Йасави, Хваджа Мухаммад Шариф и Махдум-и А'зам, которые имеют важное значение для всего хода развития тюркской духовной культуры и их изучение необходимо с новых методологических подходов, так как до сегодняшнего дня в отечественной науке еще имеют место стереотипы взглядов на духовно-культурную эволюцию в целом. Необходимо подчеркнуть особенности поэтического философствования, а также размышления средневековых тюрков о божестве, вселенной, природе и назначении человека, целиком и полностью вписывающейся в контекст средневекового способа мышления со свойственными ему мировоззренческими принципами.

Материалы и методы исследования

Методика исследования базировалась на анализе агиографических источников, включая "Тазкира-йи Хваджа Шахида", "Тазкира-йи Хваджа Кутб ад-дин Ираки" и других исторических документах. Полученные данные были анализированы и сопоставлены для

выявления ключевых тем. Основные результаты исследования показывают, что теоретики того времени и их труды оказали значительное влияние на формирование исламской культуры и политической среды региона.

Обсуждение

Рукописные фонды мира являются сокровищницами, многовековым наследием и общим достоянием народов Центральной Азии. Изучение письменных памятников, издание текстов сочинений и их исследование могут восполнить пробелы в истории тюркских народов данного региона.

Восточно-туркестанские рукописи, описывающие события произошедших на территории Центральной Азии, позволяют уточнить даты, определить ценность этих сочинений для изучения истории освещаемых в них событий. В конце XIX – начале XX веков в Азиатский музей (ныне Институт восточных рукописей РАН) из Восточного Туркестана поступили коллекции рукописей Н.Ф. Петровского, С.Ф. Ольденбурга, Я.Я. Лютша, Н.Н. Пантусова, а также коллекции М. Хартманна. Однако мировой научной общественности ценность из этих и других, случайных поступлений остается малоизученным или неизученным. В настоящее время некоторые подобные рукописи исследуются учеными-востоковедами стран Востока и Запада, в частности Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова КН МОН РК.

Результаты исследования

Нарративные источники Восточного Туркестана, содержащие богатый материал по истории и культуре народов Центральной Азии, позволяют изучить сведения о культурном и межэтническом аспектах взаимодействия и взаимовлияния народов изучаемого региона, роли аскетов в распространении ислама среди тюркских народов, исповадовавших буддизм, манихейство, шаманизм.

Одним из источников по духовной культуре тюркских народов Центральной Азии выступает «Тазкира-йи Бугра-хан», посвященное караханидскому правителю Султану Сатук (Сутук) Бугра-хану Гази [1, л. 4^б]. В нем излагается история появления и распространения ислама на территории Восточного Туркестана, жизнеописания святых *шайхов-увайсийа* и стариц-*увайсийа*, которые внесли значительный вклад в распространении мусульманской веры среди народов центрально-азиатского ареала.

Начало истории распространения ислама среди тюркских народов в эпоху Караханидов связано с прибытием в г. Кашгар наставника Султана Сатук Бугра-хана Гази – саманидского *шахзада* Х^ваджи Абу Насра Самани, который отлично знал Кур’ан, неукоснительно исполнял законы (*шари’ат*) и был знаком с государственным управлением [2, с. 179–180].

В «Тазира-йи Бугра-хан» повествуется о том, что Султан Сатук Бугра-хан Гази тайно принимает мусульманскую веру в связи с явлением ему Хадрат-и Хыдра и проповедью мусульманского *шайха* Х^ваджи Абу Насра Самани. К султану примкнули его приближенные. С принятием ислама Султану Сатук Бугра-хану Гази было присвоено арабское имя ‘Абд ал-Карим [1, л. 23^а].

Султан Сатук Бугра-хан Гази, распространил мусульманскую веру до Турфана и Комула. Многочисленные места сражения около Хотана, а также между Йаркандом и Йени-Хисаром, называемые *шайдан*, указывают, что «для введения ислама пролилось много крови» [3, с. 299]. Махмуд ал-Кашгари в своем произведении, описывая реку Усми Тарим (Тарим), говорит о том, что она протекала по исламской стране. Здесь он, скорее всего, имеет в виду территорию Караханидского государства. Как он отмечает, в те времена население западной части Кучи исповедовало ислам, а уйгуры восточной части этого княжества еще не приняли мусульманскую веру [4, с. 175].

Согласно «Тазкира-йи Бугра-хан», Султан Сатук Бугра-хан Гази умер в 429/1037–1038 году в возрасте 96 лет и был похоронен в местности Машхад в Астин Атуше (Артудже) в одном из селений Кашгара [1, л. 52^а]. Сведениям о времени смерти султана, указанным в изучаемом нами сочинении, противоречат данные, приводимые в труде Джамала ал-Карши. Согласно «Китаб ал-джамахир фи ма‘рифат ал-джавахир», Сатук Бугра-хан ал-Гази скончался в 344/955–956 году [5, с. 104]. После смерти Султана Сатук Бугра-хана Гази его политику продолжили преемники, расширяя территория государства.

На протяжении веков создавались агиографические сочинения, описывающие жизнедеятельность Х^ваджи Ахмада Йасави его учениками и более поздними представителями *тариката* Йасавийа («Диван-и Хикмат», «Мират-ул-кулуб» и др.). Х^ваджа Ахмад Йасави является основателем *тариката* Джахрийа-и Султанийа, действовавшего, главным образом, в г. Йасы (Туркистан) и прилегающих кочевых районах и практиковавший *зикр-и джахр* (громкий *зикр*). Он сыграл немаловажную роль в истории тюркоязычных народов Центральной Азии. Согласно ранним письменным источникам, Х^ваджа Ахмад Йасави среди тюркоязычных племен Дашт-и Кыпчака именуется просто, как *шайх*, позднее к его имени прибавляется *х^ваджа*. Согласно данным из источников конца XV в., среди тюрков его знали как *ата* Йасави и что он был *маша’их-и турк* («главой тюркских *шайхов*»). Из-за своей гробницы Х^ваджа Ахмад Йасави был известен на протяжении столетий как Хадрат-и Туркистан [6, с. 8–9].

Согласно наиболее устойчивой традиции, *шайх* Ахмад Йасави – третий из четырех преемников Йусуфа ал-Хамадани; ради возвращения в родной Туркистан Султан ‘*арифин* отказался руководить кружком ал-Хамадани и перепоручил своих учеников четвертому преемнику ал-Хамадани – ‘Абд ал-Халику ал-Гидждувани, к которому традиции Х^ваджаган, а позднее Накшбандийа возводили свои линии духовной преемственности.

Х^ваджа Ахмад Йасави, который, «наставляя на путь Истины» народы к северу от Сыр-Дарьи, предпочел обучать их *зикру джахр* и даже инициировал его новый вид – *зикр-и арра*, исходя из «способностей к восприятию» или «склонностей» (*исти’дад*) «народа Йасы».

Следующее агиографическое сочинение «Тазкира-йи Х^ваджа Кутб ад-дин Ираки» посвящено деятельности в Кашгаре *мурида* Хадрат-и Хыдра – Х^ваджи Кутб ад-дина Ираки. В нем, в частности, говорится, что в Кашгаре много молодых людей, храбрецов, стремящихся к знанию свободных мужчин, достойных и готовых пополнить свои знания [7, л. 40^а–41^б]. Наставничество Хадрат-и Хыдра указывается на то, что Х^ваджа Кутб ад-дин являлся *увайси* [7, л. 9^а–9^б, 20^б, 31^а]. В качестве доказательства его святости, автор приводит как пример *зикр*, упоминающийся в «Нафахат ал-унс мин хадарат ал-кудс» ‘Абд ар-Рахмана Джами.

Как указывается в «Тазкира-йи Х^ваджа Кутб ад-дин Ираки», в те времена при правителе Кашгара находился эмир Хайдар Гуракан из Чингизидов [7, л. 50^б]. Если принять к сведению, что правивший в Кашмире Мирза Мухаммад Хайдар сообщает в своем труде «Та’рих-и Рашиди», что этот трактат был завершен им в «последний день месяца зу-л-хиджжа 952 (3 марта 1546) года в прекрасном Кашмире», когда «прошло пять лет от восшествия на престол сего раба Мухаммад Хайдара б. Хусайн Гурагана, известного среди друзей как Мирза Хайдар Гураган» [8, с. 185], то, вероятнее всего, речь идет именно о Мирзе Мухаммад Хайдаре, а Кутб ад-дин прибыл в Кашгар во второй половине XVI века.

За всю свою жизнь Х^ваджа Кутб ад-дин занимался воспитанием десяти тысяч учеников, из них тридцать два он воспитал по традиции Увайсийа и довел до своего уровня. Посредством одного эпизода дается информация о достижении Х^ваджой Кутб ад-дином степени *кутб ал-‘алам* – «полюса вселенной»: четверо в войлочной одежде по велению Аллаха преподнесли ему «*либаси кутубийат*» – «одежду полюса» [7, л. 58^б–59^а].

Нарративный источник «Тазкира-йи Х^ваджа Мухаммад Шариф» (вторая половина XVI в.), было написано с целью защиты в Кашгарии интересов *шайхов-увайсийа*, довольно

широко распространившего в этом регионе свое влияние еще со времен правления династии Караханидов Султана Сатук Бугра-хана, а также увековечить память Х^ваджи Мухаммад Шарифа, который пользовался громкой известностью в Восточном Туркестане. Мистики Увайсийа играли значительную идеологическую политическую и хозяйственную роль в Кашгарии. Х^ваджа Мухаммад Шариф был главой этой мощной религиозно-политической корпорации.

В «Тазкира» сообщается о том, что Х^ваджа Мухаммад Шариф довольно долго являлся духовным наставником и советником хана чагатаида ‘Абд ар-Рашида (940–978/1533–1571). Об этом также упоминается в сочинении «Та’рих» Шах Махмуд Чураса. Когда был убит старший сын ‘Абд ар-Рашид-хана ‘Абд ал-Латиф султан Хакк-Назар-ханом, он отправился к Х^вадже Мухаммад Шарифу и сообщил о своем горе. Хадрат-и Х^ваджа, сжалившись над положением хана, поспешил в сопровождении хана на поклонение к святым прошлого. Они отправились к светозарному *мазару* Султана Сатук Бугра-хана, где Х^ваджа Мухаммад Шариф просил Великого султана о поддержке и дал хану разрешение на поход. ‘Абд ар-Рашид-хан собрал большое войско и отправился на киргизов и казахов. Разгромив врагов, он вернулся с победой и предложил своему наставнику переехать в Йаркенд. Через 10 лет после переезда в этот город Х^ваджа Мухаммад Шариф скончался (в 973/1565–1566 г.) в возрасте 95 лет и был похоронен в селении Биш-Арик под Йаркандом. Перед смертью он сотворил молитву в помощь народу и назначил своим преемником Мухаммад Вали-суфи [9, с. 5–10, 30, 34]. На четвертый год после смерти Х^ваджи Мухаммад Шарифа скончался ‘Абд ар-Рашид-хан.

Перу Х^ваджи Мухаммад Шарифа принадлежит, по мнению В.П. Юдина, сочинение на персидском языке, затем переведенного на староуйгурский язык под названием «Тазкира-йи Бугра-хан». Также перевод на уйгурский язык «Та’рих-и Рашиди». Х^ваджа Мухаммад Шариф снабдил это сочинение обширным предисловием и сделал от себя добавление, продолжив историю правителей Восточного Туркестана с 1546 г. до 30-х гг. XIX века. Эта часть книги, по мнению М. Кутлукова, представляет большой интерес. Х^ваджа Мухаммад Шариф включил также две главы о правлении Афак-х^ваджи и его сыновей, которых нет в «Та’рих-и Кашгар» анонимного автора. Как отмечает ученый, эти главы дают яркое представление о том, какой ожесточенный характер приняла борьба между двумя политическими группировками в Восточном Туркестане – «черногорцами» и «белогорцами» (*ақ-тағлиқ* и *қара-тағлиқ*) – после смерти Афака-х^ваджи в 1693 году [10, с. 202–203].

В годы правления наследника ‘Абд ар-Рашид хана – его сына ‘Абд ал-Карима хана (967/1559–1560 г.), который был современником и *муридом* Мухаммад Вали-суфи, в Кашгарии начали проповедовать представители суфийского *тариката* Накшбандийа. И постепенно суфии этого братства вытеснили мистиков Увайсийа с политической арены в Восточном Туркестане. Анализируя исторический процесс в Восточном Туркестане в XVI в., В.П. Юдин сделал вывод, что влияние религии на территории постоянно росло. Это привело в 80-х гг. XVII в к ликвидации верховной власти и к образованию теократического государства во главе с *х^ваджами* – потомками популярного в мусульманском мире суфия *тариката* Накшбандийа Махдум-и А‘зама [9, с. 6–8].

Махдум-и А‘зам был крупным теоретиком *тариката* – учения о самоотверженном служении и о миссии суфиев *Х^важдаган* по обращению в ислам тюркских кочевников-язычников. *Тарикат* отрицал отшельничество, предполагал активное вмешательство в политику, предусматривал строгую иерархию общины и культ святых *х^ваджей* – ее основателей. В последующем между потомками Махдум-и А‘зама началась кровопролитная борьба за власть в Восточном Туркестане, которая в конечном итоге привела к потере независимости страны. У истоков этого соперничества стояли два сына Махдум-и А‘зама –

Мухаммад Амин и Мухаммад Исхак-Вали [11, с. 48^a–49^b]. Потомки Махдум-и А‘зама принадлежали к высшему мусульманскому духовенству, являлись крупными землевладельцами в восточно-туркестанского ареала.

В трудах Ч.Ч. Валиханова, М.В. Певцова и других отмечается огромное влияние Афак-х^ваджи среди народов Центральной Азии, который приобрел «известность набожностью и глубокими богословскими познаниями». С другой стороны Афак-х^ваджа почитался населением Центральной Азии, в частности Восточного Туркестана, как потомок Пророка и великого учителя мусульман. М.В. Певцов отмечал, что «В Кашгар, где Афак-ходжа жил, стекалось множество юношей из Восточного Туркестана и соседних мусульманских стран для изучения под его руководством пути к спасению» [12, с. 21].

Соперничество белогорцев и черногорцев происходило по политическим и экономическим мотивам. Как отмечает Л.И. Думан, ходжи, будучи советниками ханов, не могли не принять участия в политической борьбе за власть. В свою очередь ходжи получали от правителей земельные участки. Так, например, мечети Аппак-ходжи принадлежали близ Кашгара 43 470 га пахотной земли, 48 пар мельничных поставов, 15 больших крестьянских дворов, а ходже Шади (сыну Исхака-Вали) принадлежала деревня, черногорцы также владели землями в Файзабаде около Кашгара, Токкуз-кенте около Йаркенда, Аксарая возле Хотана и в Ак-яре – в Аксу. Вражда этих группировок восходила к соперничеству двух братьев, основателями которых они являлись. Старший из 13 сыновей Махдум-и А‘зама – Мухаммад Амин вошел в историю как ходжа Ишан-и Калан. С ним за духовное, а еще более политическое наследие отца боролся его брат – Мухаммад Исхак-вали. По именам основателей две ветви ходжаган назывались: *‘ишкийя* (позднее – белогорцы), *исхакийя* (позднее – черногорцы). Согласно сведениям из исторических сочинений, Хасан-ходжа (сын Аппак-ходжи) был отравлен в Средней Азии, в Хисаре, в селении Кара-таг, своим родственником ходжой Кара-таги. Название селения *Қара-таг* может быть переведено следующим образом: *черная гора*, соответственно *Қара таги* можно перевести *черногорский* или *черногорец* [13, с. 64–65]. Ю.Г. Барановой выдвигается мнение, что имя совершившего убийство представителя *‘ишкийя* переносится народом на название партии *исхакийя* в качестве отрицательного эпитета и впоследствии, как антипод этому названию, закономерно появился термин *ақтағлық*. *Ақтағлықи* прочно обосновались в Кашгаре, тогда как *каратағлықи* имели своей резиденцией Йаркенд. Черногорца ходжу Данийала народ называл также *ходжам Падшах*. На обширных территориях Западного и Восточного Туркестана развернулась борьба этих орденов, которая не утихла и при правнуках ходжи Ишан-и Калана и ходжи Исхака-Вали. Сохранились два жизнеописания Ходжи Мухаммад Исхак-вали: «Зийа ал-кулуб», составленный Мухаммадом Аваз в 1012/1603–1604 г. в Мавераннахре и «Джалис ал-муштакин» маулави Шах-Мухаммада Пайрави, написанное в Йаркенде после 1008/1599–1600 г. с помощью Мухаммад-хана [14, с. 239–240].

Начало соперничества *Х^ваджаган* в «Тазкира-йи Саййид Афак-х^ваджа» повествуется следующим образом: «За год до своей смерти Махдум-и А‘зам публично провозглашает своим преемником Мухаммад Амина (Имин-х^ваджу). После смерти суфия Ишан-и Калан занял место отца и продолжил деятельность *тариката*, распространяя ислам [11, л. 5^a–5^b; 3^b–4^a; 4^b–6^a].

В «Тазкира-йи Саййид Афак-х^ваджа» также повествуется о проповеди ислама и его традиции среди населения Чин сына Мухаммад Амина – Афак-х^ваджой. Он побывал в таких городах как Салар, Манджур. Затем Афак-х^ваджа вернулся в Кашгар. В сочинении излагается о прибытии Афак-х^ваджи в Йаркенд, где правил на тот момент потомок Чингиз-

хана – ‘Абд ар-Рашид хан. У него была дочь – Ханым-падишахим, на которой был женат Афак-х^ваджа. В «Тазкира-йи Саййид Афак-х^ваджа» сообщается, что от этого брака родились: сын Х^ваджа Махмуд, дочери Зухра-хан ханим и Афак-хан ‘Азизим и младший сын Х^ваджа Кылыч Бурхан [11, л. 53^б–54^а]. В «Манакиб-и Хасан-х^ваджам» автор упоминает о втором сыне Хидайат Аллаха от брака с Падишах-ханим – Х^ваджу Хасана, называя его Сахиб-киран гази-падишахим и Худжам-падишахим. Согласно данному источнику, Х^ваджа Хасан родился в 1100/1688-89 году. В «Тазкират ал-хидайа» зафиксирована информация о том, что, когда умер Афак-х^ваджа, Хасан-х^вадже было 5 лет [15, с. 211]. В «Джами‘у-л-асрар» упоминается лакаб Х^ваджи Хасана – Хадрат-и Сахиб Киран, а также имя сына Х^ваджи Карамата и внука Мухаммад Йусуф-х^ваджи – Х^ваджа Му‘мин [16, с. 152].

Как отмечает Ю.Г. Баранова, с именем и деятельностью Х^ваджи Хасана (ум. в 1726/27 г.) связана борьба уйгурского народа против джунгарского господства. Он был основателем теократического государства белогорских ходжей в Восточном Туркестане и воевал с джунгарами в течение двадцати двух лет [14, с. 236–237].

Заключение

Общие истоки мировоззрения тюркских народов Центральной Азии, восстановленные по данным о легендарных преданиях, нашли свое отражение в письменных памятниках средневековья. В контексте исторического развития культуры средневековых тюркских народов, состоящая из комплекса источников, позволяет всесторонне, научно аргументировать процесс духовного развития тюркского общества.

Литература:

1. Тазкира-йи Бугра-хан. Рукопись Института востоковедения им. Абу Райхана Беруни АН РУз. – Инв. № 862. – 250 л.
2. Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений в пяти томах / Под ред. А.Х. Маргулана. – Т. I. – Алма-Ата: Изд-во АН КазССР, 1961. – 615 с.
3. Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений в пяти томах / Под ред. А.Х. Маргулана. – Т. II. – Алма-Ата: Изд-во АН КазССР, 1962. – 796 с.
4. Махмуд Қәшқәри. Диван лугат ат-турк. – Үрүмчи: Шинжаң хәлқ нәшрияты, 1981. – Т. 1. – 687 б.
5. История Казахстана в персидских источниках. – Алматы: Дайк-Пресс, 2005. – Т. 1. – 416 с.
6. DeWeese, D. 2012. The earliest reference to Ahmad Yasavi // IV International Scientific-Practical conference articles «Research problems of heritage and studies of Hodja Ahmed Yasawi». – Turkestan, 2012. – P. 7–12.
7. Тазкира-йи Х^ваджа Кутб ад-дин Ираки. Рукопись Института восточных рукописей РАН. – Шифр В 737 (589 d*h). – 69 л.
8. Мирза Мухаммад Хайдар. Та’рих-и Рашиди. – Ташкент: Изд-во «ФАН» АН РУз, 1996. – 728 с.
9. Юдин В. П. Анонимное тюркоязычное сочинение второй половины XVI в. из Восточного Туркестана «Тазкира-йи Ходжа Мухаммад Шариф» // Вопросы истории и культуры уйгуров. Алма-Ата, 1987. – С. 4–40.
10. М. Кутлуков. Рукописи и документы по истории Восточного Туркестана в XVI в – 60-х гг. XIX в. и его взаимосвязи со Средней Азией // Актуальные проблемы советского уйгуроведения. – Алма-Ата, 1983. – С. 202–208.
11. Тазкира-йи Саййид Афак-х^ваджа. Рукопись Национальной библиотеки Калькутты. – Инв. № 940. – 97 л.

12. Певцов М.В. Путешествие по Восточному Туркестану, Кунь-Луню, северной окраин Тибетского нагорья и Чжунгарии в 1889-м и 1890 годах. – Санкт-Петербург: Типография М. Стасюлевича, 1895. – 423 с.

13. Думан Л.И. Аграрная политика цинского (маньчжурского) правительства в Синьцзяне в конце XVIII века. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1936. – 256 с.

14. Баранова Ю.Г. Из истории освободительной борьбы уйгурского народа в первой половине XVIII века // Актуальные проблемы советского уйгуроведения: Материалы I Республиканской уйгуроведческой конференции. – Алма-Ата: Наука, 1983. – С. 235–240.

15. Миклухо-Маклай Н.Д. Описание таджикских и персидских рукописей Института народов Азии: Биографические сочинения. – М.: Изд-во Восточной литературы, 1961. – Вып. 2. – 168 с.

16. Каталог суфийских произведений XVIII–XX вв. из собраний Института востоковедения им. Абу Райхана ал-Бируни АН РУз. – Статгарт: Стейнер, 2002. – 358 с.

References:

1. Tazkira-yi Bugra-khan [Tazkira-yi Bugra Khan]. Rukopis Instituta vostokovedeniya im. Abu Raikhana Beruni AN RUz. – Inv. № 862. – 250 l. [in azerbaizhan].

2. Valikhanov Ch.Ch. Sobranie sochineniy v pyati tomakh [Collected works in five volumes] / Pod red. A.Kh. Margulana. – T. I. – Alma-Ata: Izd-vo AN KazSSR, 1961. – 615 s. [in Russian].

3. Valikhanov Ch.Ch. Sobranie sochineniy v pyati tomakh [Collected works in five volumes] / Pod red. A.Kh. Margulana. – T. II. – Alma-Ata: Izd-vo AN KazSSR, 1962. – 796 s. [in Russian].

4. Mahmud Kashkari. Divan lugat at-turk. – Urumchi: Shinjang khalk neshriyati, 1981. – T. 1. – 687 b. [in Uyghur].

5. Istoriya Kazakhstana v persidskikh istochnikakh [The history of Kazakhstan in Persian sources]. – Almaty: Daik-Press, 2005. – T. 1. – 416 s. [in Russian].

6. DeWeese, D. 2012. The ealiest reference to Ahmad Yasavi // IV International Scientific-Practical conference articles «Research problems of heritage and studies of Hodja Ahmed Yasawi». – Turkestan, 2012. – P. 7–12.

7. Tazkira-yi Khvadja Kutb ad-din Iraki [Tazkira-yi Khwaja Qutb al-din Iraki]. Rukopis Instituta vostochnykh rukopisey RAN. – Shifr V 737 (589 d*h). – 69 l. [in Irak].

8. Mirza Muhammad Khaidar. Ta'rikh-i Rashidi. – Tashkent: Izd-vo «FAN» AN RUz, 1996. – 728 s. [in Uzbek].

9. Yudin V. P. Anonimnoye tyurkozychnoye sochineniye vtoroy poloviny XVI v. iz Vostochnogo Turkestana «Tazkira-yi Khodzha Muhammad Sharif» [Anonymous Turkic-language work of the second half of the XVI century from East Turkestan "Tazkira-yi Khoja Muhammad Sharif"] // Voprosy istorii i kultury uygurov. Almaty, 1987. – S. 4–40. [in Russian].

10. Kutlukov M. Rukopisi i dokumenty po istorii Vostochnogo Turkestana v XVI v – 60-kh gg. XIX v. i yego vzaimosvyazi so Sredney Aziey // Aktualnyye problemy sovetskogo uygurovedeniya [Manuscripts and documents on the history of East Turkestan in the XVI - 60s of the XIX century. and its relationship with Central Asia // Actual problems of Soviet Uighur studies]. – Almaty, 1983. – S. 202–208. [in Russian].

11. Tazkira-yi Sayyid Afak-khvadzha. Rukopis Natsionalnoy biblioteki Kalkutty 11. Tazkira-and Said Afak-ahwaja. The manuscript of the National Library of Calcutta. – Inv. № 940. – 97 l.[in English].

12. Pevtsov M.V. Puteshestviye po Vostochnomu Turkestani, Kun'-Lunyu, severnoy okrain Tibetskogo nagor'ya i Chzhungarii v 1889-m i 1890 godakh [A journey through Eastern Turkestan, Kun Lun, the northern outskirts of the Tibetan Plateau and Zhungaria in 1889 and 1890]. – Sankt-Peterburg: Tipografiya M. Stasyulevicha, 1895. – 423 s. [in Russian].

13. Duman L.I. Agrarnaya politika tsinskogo (man'chzhurskogo) pravitel'stva v Sinkhzyane v

kontse XVIII veka. – M.-L.: Izdatel'stvo AN SSSR, 1936. – 256 s.

14. Baranova Yu.G. Iz istorii osvoboditel'noy bor'by uyguirskogo naroda v pervoy polovine XVIII veka // Aktualnyye problemy sovetskogo uygurovedeniya [From the history of the liberation struggle of the Uighur people in the first half of the XVIII century // Current problems of Soviet Uighur studies]: Materialy I Respublikanskoy uygurovedcheskoy konferentsii. – Alma-Ata: Nauka, 1983. – S. 235–240. [in Russian].

15. Mikluho-Maklay N.D. Opisanie tadjikskikh i persidskikh rukopisey Instituta narodov Azii: Biograficheskiye sochineniya [Description of the Tajik and Persian manuscripts of the Institute of Asian Peoples: Biographical Writings]. – M.: Izd-vo Vostochnoy literatury, 1961. – Vyp. 2. – 168 s. [in Russian].

16. Katalog sufiyskikh proizvedeniy XVIII–XX vv. iz sobraniy Instituta vostokovedeniya im. Abu Raikhana al-Biruni AN RUz [Catalog of Sufi works of the XVIII–XX centuries from the collections of the Abu Rayhan al-Biruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of Uzbekistan]. – Statgart: Steiner, 2002. – 358 s. [in Russian].

Молотова Э.М.

Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан
E-mail:m.elvira_76@mail.ru

ОРТА ҒАСЫРДАҒЫ ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ЖАЗБА МҰРАСЫ

Аңдатпа. Бұл мақала Ходжа Ахмад Ясауи, Ходжа Мұхаммед Шариф және Махдум-и Аъзам сияқты сопылар туралы тарихи дереккөздерді, сондай-ақ ортағасырлық Орталық Азиядағы әртүрлі философиялық ағымдарды ұстанушылар арасындағы бақталастықты жан-жақты зерттеу болып табылады. Зерттеудің мақсаты – тарихи оқиғалар мен сол кездегі тұлғалардың қызметін талдау, олардың өлкенің діни, мәдени және саяси өміріне ықпалын терең түсіну. Жұмыстың жаңашылдығы дереккөздерді талдау, әртүрлі көзқарастарды қарастыру және тарихи тұлғалардың толық бейнесі мен салдарын және діни ағымдардың бақталастығын көрсетуде. Зерттеудің негізгі мақсаты – жоғарыда аталған тұлғалардың өмірі мен шығармашылығын зерттеу, олардың түркі көшпенділері арасындағы ағартушылық миссиясын талдау, олардың ислам дінінің аймақта таралуына қосқан үлесін бағалау, сондай-ақ олардың іс-әрекетінің халыққа әсерін талдау. Шығыс Түркістандағы діни, мәдени және саяси жағдай. Зерттеу әдістемесі хагиографиялық дереккөздерді, соның ішінде «Тазкира-йи Хожа Шахид», «Тазкира-йи Хожа Құтб ад-дин Ираки» және басқа да тарихи құжаттарды талдауға негізделген. Негізгі тақырыптарды анықтау үшін қорытындылар талданып, жинақталды. Зерттеудің негізгі нәтижелері сол кездегі теоретиктердің және олардың еңбектерінің ислам мәдениеті мен аймақтың саяси ортасының қалыптасуына айтарлықтай ықпал еткенін көрсетеді. Олардың ізбасарлары арасындағы бақталастық ел тәуелсіздігінен айырылып, қоғамның діни өміріндегі өзгерістерге әкелді. Зерттеу тарихи тұлғаларды зерттеудің маңыздылығын және олардың өлке мәдениетінің қалыптасуына ықпалын растау болып табылады.

Түйін сөздер: Ислам, сопылық, Орта Азия, Шығыс Түркістан, тарихи дереккөздер.

Molotova E.M.

R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Almaty, Kazakhstan
E-mail:m.elvira_76@mail.ru

WRITTEN HERITAGE OF THE TURKIC PEOPLES OF THE MIDDLE AGES

Abstract. This article represents a comprehensive study of historical sources about sufis such as Khwaja Ahmad Yasawi, Khwaja Muhammad Sharif, and Mahdum-i Azam, as well as the rivalry between followers of different philosophical trends in medieval Central Asia. The aim of the research is to analyze historical events and the activities of personalities of that time for a deeper understanding of their influence on the religious, cultural, and political life of the region. The novelty of the work lies in the analysis of sources, consideration of various points of view, and presentation of a complete picture and consequences of the historical figures and rivalry of religious trends. The main tasks of the research include studying the life and works of the aforementioned personalities, analyzing their enlightening mission among the Turkic nomads, assessing their contribution to the spread of Islam in the region, and analyzing the influence of their activities on the religious, cultural, and political situation in Eastern Turkestan. The research methodology was based on the analysis of hagiographic sources, including "Tazkirat al-Khawaja Shahid", "Tazkirat al-Khawaja Kutb ad-Din Iraqi", and other historical documents. The obtained data were analyzed and compared to identify key themes. The main results of the research show that the theorists of that time and their works had a significant influence on the formation of Islamic culture and the political environment of the region. The rivalry between their followers led to the loss of the country's independence and changes in the religious life of society. The study concludes by confirming the importance of studying historical figures and their influence on the formation of the region's culture.

Key words: Islam, Sufism, Central Asia, Eastern Turkestan, historical sources.

Сведения об авторе:

Молотова Эльвира Максимовна, научный сотрудник, кандидат исторических наук, Институт востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, Алматы, Казахстан

Автор туралы мәлімет:

Молотова Эльвира Максимовна, ғылыми қызметкер, тарих ғылымдарының кандидаты, Р.Б.Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан.

Information about author:

Molotova Elvira Maksimovna, Researcher, Candidate of Historical Sciences, R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Almaty, Kazakhstan

Редакцияның мекен-жайы: 050100,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты «Қазақстан
шығыстануы» журналының редакциясы
Сайтқа сілтеме: <https://journal.shygystanu.kz/index.php/main>
Тел: 8 (727) 261 16 01. E-mail: kazvostok.jurnal@gmail.com

Журнал Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму
министрлігінде 2021 жылдың 16 тамызында тіркелген,
куәлік № KZ54VPY00039118
Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда,
міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.